

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

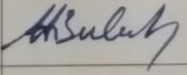
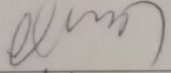
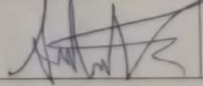
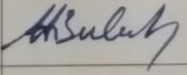
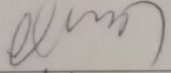
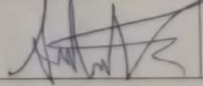
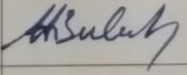
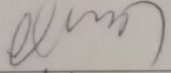
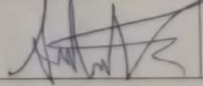
VEHHABÎLİĞİN KAZAKİSTAN'A
YANSIMASI

DANIYA SHAKIMANOVA
2501121176

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT

İSTANBUL-2019

TEZ ONAYI

	T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI													
ÖĞRENCİNİN; <table style="width: 100%; border: none;"><tr><td style="width: 33%;">Adı ve Soyadı</td><td style="width: 33%;">: DANIYA SHAKIMANOVA</td><td style="width: 33%;">Numarası : 2501121176</td></tr><tr><td>Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı</td><td>: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ</td><td>Danışmanı : PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT</td></tr><tr><td>Tez Savunma Tarihi</td><td>: 02.07.2019</td><td>Saati : 09:00</td></tr><tr><td>Tez Başlığı</td><td colspan="2">: "VEHHABİLİĞİN KAZAKİSTAN'A YANSIMASI"</td></tr></table>			Adı ve Soyadı	: DANIYA SHAKIMANOVA	Numarası : 2501121176	Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ	Danışmanı : PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT	Tez Savunma Tarihi	: 02.07.2019	Saati : 09:00	Tez Başlığı	: "VEHHABİLİĞİN KAZAKİSTAN'A YANSIMASI"	
Adı ve Soyadı	: DANIYA SHAKIMANOVA	Numarası : 2501121176												
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ	Danışmanı : PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT												
Tez Savunma Tarihi	: 02.07.2019	Saati : 09:00												
Tez Başlığı	: "VEHHABİLİĞİN KAZAKİSTAN'A YANSIMASI"													
TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.														
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"><thead><tr><th style="width: 40%;">JÜRİ ÜYESİ</th><th style="width: 20%;">İMZA</th><th style="width: 40%;">KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)</th></tr></thead><tbody><tr><td>1- PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT</td><td style="text-align: center;"></td><td style="text-align: center;">Kabul</td></tr><tr><td>2- DOÇ. DR. ADEM ARIKAN</td><td style="text-align: center;"></td><td style="text-align: center;">Kabul</td></tr><tr><td>3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AYHAN İŞİK</td><td style="text-align: center;"></td><td style="text-align: center;">Kabul</td></tr></tbody></table>			JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)	1- PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT		Kabul	2- DOÇ. DR. ADEM ARIKAN		Kabul	3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AYHAN İŞİK		Kabul
JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)												
1- PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT		Kabul												
2- DOÇ. DR. ADEM ARIKAN		Kabul												
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AYHAN İŞİK		Kabul												
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"><thead><tr><th style="width: 40%;">YEDEK JÜRİ ÜYESİ</th><th style="width: 20%;">İMZA</th><th style="width: 40%;">KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)</th></tr></thead><tbody><tr><td>1- PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ</td><td></td><td></td></tr><tr><td>2- DOÇ. DR. MEHMET ÜMİT</td><td></td><td></td></tr></tbody></table>			YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)	1- PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ			2- DOÇ. DR. MEHMET ÜMİT					
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)												
1- PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ														
2- DOÇ. DR. MEHMET ÜMİT														

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

VEHHABİLİĞİN KAZAKİSTAN'A YANSIMASI

DANIYA SHAKIMANOVA

Bu çalışmada, 18. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını artırarak devam ettiren Vehhabîlik hareketinin tarihî arka planı, Vehhabîliği doğuran nedenler, kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab'ın hayatı, eserleri ve görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ilk önce Vehhabîliğin lideri Muhammed b. Abdülvehhab'ın hayatı ve görüşleri ele alınmış, daha sonra ise hareketin ortaya çıktığı Necid bölgesi ve çevresinin coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî ve de dinî yapısı incelenmiştir.

Bu çalışmanın özgün tarafı Vehhabîliğin Kazakistan boyutudur. Bu bağlamda 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'da Vehhabîliğin ortaya çıkış süreci, faaliyetleri ve etkileri konuları ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vehhabîlik, Muhammed b. Abdülvehhab, Selefilik, Suudî Arabistan, Kazakistan, Tevhid, Şirk, Bid'at, Şefaât, Medhali, Sururi, İhvan-ı Müslimin, Cezaevi.

ABSTRACT
THE IMPACT OF WAHHABISM TO KAZAKHSTAN
DANIYA SHAKIMANOVA

The aim of this thesis is to examine the historical background of the Wahhabism movement, which had emerged in the mid-18th century and which is still active, the reasons of its emerging, the life of its founder Mohammad b. Abdulwahhab, his works and views. First of all we decide to discuss Mohammad b. Abdulwahhab's life and views, after that to examine geographical, socio-cultural, economic, political and religious structure of the Nacid region and of course its surroundings.

In this context, its important to research the emergence of the Wahhabism, its activities and impacts to Kazakhstan which declared its independence with the dissolution of the Soviet Socialist Republics in 1991.

Keywords: Wahhabism, Muhammad bin Abd al-Wahhab, Salafism, Saudi Arabia, Kazakhstan, Tawhid, Shirk, Bid'ah, Intercession, Madkhali, Sururi, Muslim Brotherhood, Jail.

ÖNSÖZ

Vehhabîlik hareketi önceleri dinî bir hareket olarak ortaya çıkmış, 1744 senesinde hareketin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab'ın Muhammed b. Suud ile Dir'iyye'de yaptıkları anlaşma sonucu, dinî ve siyasî bir hareket haline dönüşmüştür. Bu tarihten itibaren Muhammed b. Abdülvehhab'ın düşünce ve görüşleri, kurulan Suud devletlerinin icraatlarının dayanak noktasını oluşturmuştur. Vehhabîlik, günümüzde Suudî Arabistan'ın resmî mezhebi konumundadır.

Suudî Arabistan, Vehhabiliği geniş coğrafyalara yaymak amacıyla Vehhabî davetçileri birçok İslâm ülkelerine göndererek buralarda müntesip elde etmişler ve etmeye de devam etmektedirler. Bu ülkelerden biri de Orta Asya Bölgesi'ndeki Kazakistan'dır. Biz bu çalışmamızda Vehhabiliğin Kazakistan'a girişi, yayılışı, faaliyetleri, etkileri konusunu akademik bağlamda ele aldık.

Tezimiz, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Girişte; araştırmanın konusunu, amacını, yöntemini ve faydalandığımız kaynakları ele aldık.

Birinci Bölümde; Vehhabîlik hareketinin ortaya çıktığı Necid bölgesinin coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî ve de dinî yapısını inceledik. Yine bu bölümde Vehhabîlik hareketinin teşekkül sürecini, tarihî arka planını ve Vehhabîlik-Osmanlı Devleti ilişkilerini ele alıp inceledik.

İkinci Bölümü; Kazakistan Cumhuriyetine tahsis ettik. Bu bağlamda Kazakistan'ın bağımsız oluşu, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik, siyasî-idarî ve de dinî yapılarını inceledik.

Üçüncü Bölümde ise Vehhabiliğin Kazakistan'a girişini, yayılışını, faaliyetlerini ve etkilerini araştırdık. Bu bağlamda Kazakistan'da faaliyet gösteren Vehhabî gruplar hakkında bilgi verdik ve Kazakistan Devleti'nin Vehhabiliğe karşı aldığı tedbirler konusuna değindik.

Sonuç kısmında ise çalışmamızın bir özetini ve genel değerlendirmesini yaptık.

Tez konumun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar geçen süreç içerisinde, bana her türlü desteği veren çok saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut'a, Prof. Dr. Mehmet Dalkılıç, Doç. Dr. Adem Arıkan, Bekir Altun hocalarıma, bu süreçte bana hep destek olan sevgili eşim Serikjan Kendebay'a, yetişmemde büyük emeği olan anne ve babama, zamanlarından çaldığım çok kıymetli çocuklarım İpek

ve Zeynep'e, kayınbabama, tezimin tashihini yapan Editör Mehmet Deri'ye, burada isimlerini zikredemediğim bütün dostlarıma yardım ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

27.04.2019

ÖZ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSTRACT.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖNSÖZ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
İÇİNDEKİLER	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
KISALTMALAR	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.x

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1
1. Araştırmanın Yöntemi	1
2. Araştırmanın Kaynakları.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

VEHHABİLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. VEHABİLİĞİ DOĞURAN SEBEPLER	5
1.1.1. Necid'in Coğrafi Yapısı	5
1.1.2. Necid'in Sosyo-Kültürel Yapısı.....	6
1.1.3. Necid'in Ekonomik Yapısı	9
1.1.4. Necid'in Siyasî Yapısı	11
1.1.5. Necid'in Dinî Yapısı	13
1.2. VEHABİLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	15
1.2.1. Vehhabîlik Hareketinin Teşekkül Süreci	15
1.2.1.1. Muhammed b. Abdülvehhab'ın Davet'e Başlaması	16
1.2.1.2. Dir'iyye İttifakı ve Yayılmacı Faaliyetler.....	18
1.2.2. Osmanlı Devleti ve Vehhabîlik Hareketi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.2.1. Vehhabîlerin Necid Bölgesi Dışında Yayılma Faaliyetleri... ..	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.2.2. Vehhabîlerin Kerbelâ'da Şîî Katliamı.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.2.3. Vehhabîlerin Hicaz Bölgesini İşgali	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.2.4. Hicaz Bölgesinin Tekrar Osmanlı'ya Geçmesi.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.2.2.5. Osmanlı Devleti'nin I. Vehhabî Devletine Son Vermesi.....	29

1.3. VEHHABİLİK HAREKETİNİN TARİHİ SEYRİ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

1.3.1. II. Vehhabî - Suud Devleti (1824-1891)**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

1.3.2. III. Vehhabî Devleti/Suudî Arabistan Krallığı (1902 - Günümüze Kadar) **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NE GENEL BİR BAKIŞ . Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

2.1.1. Tarihte Kazakistan**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

2.1.2. Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Oluşu 39

2.1.3. Kazakistan'ın Coğrafi Konumu 40

2.1.4. Kazakistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

2.1.5. Kazakistan'ın Siyasî - İdarî Yapısı**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

2.1.6. Kazakistan'ın Dinî Yapısı.....**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEHHABİLİĞİN KAZAKİSTAN'A YANSIMASI

3.1. KAZAKİSTAN'DA VEHHABİLİK HAREKETİ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

3.1.1.Vehhabîliğin Kazakistan'a Girişi ve Yayılması **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.2. Faaliyetleri ve Etkileri.....**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.3. Kazakistan'daki Vehhabîleri Etkileyen Önemli İsimler **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.3.1. Nâsirüddin el-Elbânî**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.3.2. Muhammed b. Salih el-Useymin**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.4. Kazakistan'da Vehhabî-Selefi Gruplar**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.5. Kazakistan Cezaevlerinde Vehhabîlik**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

3.1.6. Önemli Vehhabî Siteleri ve Önderleri 69

3.1.7. Kazakistan Devleti'nin Vehhabîliğe Karşı Aldığı Tedbirler ... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

SONUÇ.....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KAYNAKLARHata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
s.a.s.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
trc.	: Tercüme Eden
tsiz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Vehhabîliğin doğuşu, gelişmesi, etkileri hakkında pek çok akademik çalışma yapılmışsa da “*Vehhabîliğin Kazakistan’a Yansıması*” hakkında ilk çalışma tarafımızdan yapılmıştır. Bu çalışmanın Vehhabîliğin Kazakistan’da doğuşu ve etkilerini ortaya koyması bakımından, daha sonra yapılacak akademik çalışmalara bir basamak teşkil edeceğini düşünüyoruz.

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu, “*Vehhabîliğin Kazakistan’a Yansıması*” olarak belirlenmiştir. Vehhabîlik hareketinin akademik ve objektif bir şekilde ele alınıp değerlendirilebilmesi için öncelikle hareketin ortaya çıktığı bölgenin coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî ve de dinî yapısı ele alınıp incelenmiştir.

Daha sonra konumuzun gereği olarak Kazakistan’ın sosyal, ekonomik ve dinî yapısına değinilmiş, günümüzdeki durumu göz önüne alınarak Vehhabîliğin Kazakistan’daki tarihçesi ve faaliyetleri ortaya konulmuştur.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Vehhabîlik hareketinin tarihî arka planını, Vehhabîliği doğuran nedenler, Vehhabîlik hareketin ortaya çıkışı, sonrasında ise Vehhabîliğin Kazakistan’da ortaya çıkışını, faaliyetlerini ve etkilerini ele alınıp incelemeyi amaçlamaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

1. Araştırmanın Yöntemi

Biz bu çalışmamızda, metodolojisi gereği tasvir edici (deskriptif/betimleyici) yöntem uygulayarak, elde ettiğimiz bilgileri olduğu gibi objektif/nesnel bir şekilde yansıtmaya çalıştık. Tasvir edici (deskriptif/betimleyici) yöntem, ele aldığı konuyu, tarihî arka planından günümüze kadar iç bütünlüğü ve tutarlılığı içinde fikir-hadise, zaman-mekân bağlamında ele alıp değerlendirir. Yine bu yöntem ile elde edilen bilgiler, analiz edilerek somut bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

Yine bu çalışmamızı oluştururken akademik bilgi içeren kitaplardan, Diyanet İslâm Ansiklopedisinin konuyla ilgili maddelerinden, hakemli makalelerden, ulusal ve uluslararası sempozyum tebliğlerinden, konuyla ilgili yapılmış doktora ve yüksek lisans tezlerinden faydalandık.

2. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızı oluştururken yukarıda da değindiğimiz akademik bilgi içeren kitaplardan, Diyanet İslâm Ansiklopedisinin konuyla ilgili maddelerinden, hakemli makalelerden, ulusal ve uluslararası sempozyum tebliğlerinden, Türkçe ve Kazakça akademik çalışmalardan faydalandık.

Tezimizi ana konusunu oluşturan Muhammed b. Abdülvehhab'ın Ahmet İhsan Dünder tarafından Türkçeye çevrilen “Kitabü't-Tevhid” isimli eseri başta olmak üzere Eyüp Sabri Paşa'nın “Tarih-i Vehhâbiyan” (sad. Süleyman Çelik), Ahmed Cevdet Paşa'nın “Tarih-i Cevdet” (çev. Dünder Günday), Zekeriya Kurşun'un “Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: “Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı” adlı eseri, Jean Raymond, Vehhabîler'in Ortaya Çıkışı, (çev. Ramazan Adıbelli), Selda Güner'in “Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil: Vehhabî-Suudîler (1744-1819)” adlı eseri, Ahmet Vehbi Ecer'in aslı Doktora Tezi olan “Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri” adlı eseri, Mehmet Ali Büyükkara'nın “İhvan'dan Cüheyman'a: Suudî Arabistan ve Vehhabîlik” adlı eseri, Yusuf Ziya Yörükân'ın, “İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi 2”, Ethem Ruhi Fıglalı'nın “Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri”, Mehmet Zeki İşcan'ın, “Selefilik: İslâmî Kökenciliğin Tarihi Temelleri”, Muhammed Ebu Zehra'nın “Mezhepler Tarihi”, Ferhat Koca'nın, İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem: Hanbelî Mezhebi” adlı eserleri temel başvuru kitaplarımız oldu.

Rıfat Türkel'in “Vehhabîlik ve Arka Planı: Başlangıçtan II. Suud Devleti'ne Kadar” ve Kerime Cesur'un “Vehhâbî Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu”, Bauyrzhan Botakarayev'in “Orta Asya'da Sovyet Dönemi Sonrası İslâmî Hareketler” başlıklı Doktora Tezleri, Bekir Altun'un “Selefilik-Vehhabîlik ve Türkiye'deki Faaliyetleri”, Muhammed Mücahid Dünder'in “Vehhabîlikte Tevhid ve Şirk”, Nurbolat Sembi'nin “Kazakistan'da Din Eğitimi (Bağımsızlık Sonrası)” başlıklı Yüksek Lisans Tezleri faydaladığımız diğer kaynaklar oldu.

Rıfat Türkel'in “Etkileri Açısından Vehhabîlik: Suudi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği”, İsmail Akdoğan-Rıdvan Kalaycı'nın “Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabîlik”, Canip Kocaoğlu'nun “Selefilğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi”, M. İlyas Bozkurt'un “Selefilğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Altyapısı”, Yıldırım De-

niz'in "Ortadoğu'da Vehhabî-Şîî Mücadelesi", Kevser Değirmenci'nin "Vehhabi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri", Seyfettin Erşahin'in "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ulusal Güvenlik ve Din", Hüsnü Ezber Bodur'un "Orta Asya'da Militan İslâmcı Hareketler ve Vahhabilik", Aytaç Çağlar'ın "Kazakistan'da Devlet, Dini Yaşam ve Sivil Toplum" başlıklı hakemli makaleleri ise faydalandığımız diğer kaynaklar oldu. Çalışmamızda faydalandığımız Sıddık Korkmaz'ın "Teori ve Pratik Açısından Vehhabîliğin Siyasi Yönü" adlı çalışması ise uluslararası bir sempozyumda sunulmuş bir tebliğdir.

Diyanet İslam Ansiklopedisinden ise Zekeriya Kurşun, "Hicaz (Osmancı Dönemi)", "Necid", "Riyad, "Suudiler", "Suudi Arabistan" maddeleri; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine" (Osmanlı Dönemi), "Mekke (Osmanlı Dönemi)", "Taif" maddeleri, Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik" maddesi, Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb" (İlmî Şahsiyeti), Mustafa Bilge, "Cidde", "Dir'îye", Feridun Emecen, "Abdullah b. Suud", Mehmet Saray, "Kazakistan (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", Cevdet Küçük, "Kazakistan Cumhuriyeti" maddelerinden faydalandık.

Ayrıca S. Seytbekov, İman Negizderi, İslam Madeniyeti Men Bilimin Koldau Kori, Almaty 2011; S. Seytbekov Mazhaptar Tarihi, Kokciek, Almaty 2015; A. K. İzbayrov, Kazakistan'da İslam, Daur Baspası, Almatı 2013; Musin Çapay, Kazakistan Tarihi, Daur Baspası, Almatı 2007; B. U. Mekezhanov, B. U., Dinî Ekstremizm Çıkışı, Nedenleri ve Sıkıntıları, Almatı 2010, Martha Brill Olcott, The Roots of Radical Islam in Central Asia, Carnegie Endowment for International Peace, 2007 ağırlıklı olarak faydalandığımız diğer eserler oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

VEHHABİLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. VEHHABİLİĞİ DOĞURAN SEBEPLER

Vehhabiliğin ortaya çıkışı, gelişmesi ve yayılmasının temel dinamiklerini anlayabilmek için ortaya çıktığı bölgenin coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik, dinî ve siyasî yapısı hakkında bilgi vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.1.1. Necd'in Coğrafi Yapısı

Vehhabiliğin ve liderinin ortaya çıkıp geliştiği Necd, Cezîratü'l-Arab (Arap Yarımadası) içerisinde bulunan bir bölgedir. Necd bölgesi, içerisinde bulunduğu yarımada ile Vehhabiliğin gelişim sürecinde doğrudan etkileşimde bulunmuştur.

Civarındaki çukur alanlara göre yüksek olan bölgenin adı “Necd” (yüksek yayla/ plato) olup kaynaklarda Nücud şeklinde de geçer. Klasik kaynaklarda, Arabistan Yarımadası'nın sahil kısmını meydana getiren Tihâme üzerinde yükselen bölge veya yüksek kısımları Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan büyük bir bölümü çöl olan geniş arazi için kullanılmaktadır. Bu geniş anlamı dışında Hicaz ile Irak arasında kalan bölgeye de Necd denilir. 19. yüzyıldan itibaren bir siyasî coğrafya olarak kuzeyden Cebel-i Şemmer (Beriyetü's-Şam) ve Nüfud çölü, batıdan Hicaz, güneyden Rubu'l-Hâlî çölü, doğudan Dehnâ çölü ve Ahsâ'nın arasında kalan bölge olarak tanımlanır.¹

Büyük bir bölümü çölden oluşan Necd'de çöl iklimi hâkimdir. Üç taraftan çöllerle çevrili bu büyük alan, içinde 1400 m'ye kadar yükselen volkanik lav akıntıları ve kireçli taşlarla örtülü bir kısım sıra dağlar ile parçalı bir görünüm arz eder. Genel olarak kayalık platolarla kaplı bölgede, yer yer küçük kum çöllerine ve tecrit edilmiş dağ kümelerine rastlanır. Çok sayıda vadi, Necd topraklarını kuzeydoğu-güneybatı yönünde ikiye böler. Eski nehir yatakları üzerindeki bu geniş vadiler, hem ulaşım yollarını hem de Basra Körfezi'nden Hicaz'a ve Kızıldeniz'e uzanan doğal ticaret yolunu oluşturur.² 19. asır Osmanlı kaynakları ve haritalarında bölge Necd-i Hicâzî ve Necd-i Arızî şeklinde gösterilir. Necd-i Hicâzî Kasîm, Cebel-i Şemmer, Veşm, Mahmel ve Südeyr; Necd-i Arızî ise Vehhâbîler'in ilk merkezi Dir'iye'yi ve Suudi

¹ Zekeriya Kurşun, “Necd”, *DİA.*, XXXII, 2006, s. 491.

² Kurşun, “Necd”, *DİA.*, XXXII, s. 491.

Arabistan'ın başşehri Riyad'ı da içine alan Vadi'l-Hanîfe, Hacr, Eflac ve Vâdi'l-Devâsir bölgelerinden oluşur.” Geniş vadilerin bulunduğu Necid'in kuzeydoğu bölgesinde birçok yerleşim yeri kurulmuştur. Bu vadiler hem ziraat hem de ulaşım yolları için önemli olmuştur.³

Geniş Necid coğrafyası en eski göçebe Arap kabilelerinin yaşadığı bir mekân diye bilinir. Hazerî adı verilen ve geniş vahalar boyunca yerleşik yahud yarı yerleşik hayatı benimseyen bazı Arap kabilelerinin varlığına dair kayıtlara rastlanmakla birlikte bu coğrafyada tarihte -Kinde Devleti hariç- etkin olmuş bir devlet ortaya çıkmamıştır.⁴

Necid bölgesindeki coğrafi yapı ve iklim şartları Vehhabîliğin gelişmesinde karşımıza etkili bir faktör olarak çıkmaktadır. Osmanlı-Vehhabî ilişkilerinde coğrafi şartlar en önemli etkenlerdendir. Çünkü Arabistan'ın Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmesi sürecinden itibaren devlet idaresinin karşısına coğrafi zorluklar çıkmıştır. Hicaz bölgesi, Osmanlı Devleti'ne bağlı iken iç işlerine genellikle müdahale edilmemiştir. Bölgenin coğrafi yapısının zorlu olması nedeniyle Vehhabîlerin saldırılarından Osmanlı'nın geç haberi olmuş, haberi olduğu zaman ise büyük bir ordu ile müdahale etmek yerine müdahaleyi bölgedeki valilere havale etmiştir.⁵

İbn Abdülvehhab ve taraftarları, bölgenin coğrafi özelliklerinin sağladığı avantajla etkili bir yayılma faaliyeti geliştirmişlerdir. Gerek Osmanlı seferleri gerekse diğer muarızların saldırılarında Vehhabîler bu coğrafi yapı sebebiyle avantajlı konumda olmuşlar, saldırı ve savunmalarında bunu lehlerine kullanmışlardır. Diğer taraftan bu durum uzun müddet sömürgeci devletlerin bölgeye olan ilgilerinin artmasını engellemiştir. Bu da Vehhabîlerin karşısında sadece Osmanlı devleti kuvvetlerinin olması neticesini ortaya çıkarmıştır.

1.1.2. Necid'in Sosyo-Kültürel Yapısı

Toplumlar, içerisinde bulundukları coğrafi şartların, iklimin ve geçimlerini sağlamak için kullandıkları araçların farklılığıyla birbirlerinden ayrılırlar. 18. asırdaki Necid bölgesinin Arap toplumunu incelediğimizde toplumun bedevî (göçebe) ve ha-

³ Canip Kocaoğlu, “Selefilîğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayıma Stratejisi”, **Bitlis Eren Üniversitesi SBE. Dergisi**, 2017, c.VI, sayı: 2, s. 342.

⁴ Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 343.

⁵ Kerime Cesur Turhan, “İlk Dönem Vehhâbî Düşüncesinde İctihadın Konumu ve Fıkîhî Bir Mezhebe Bağlılığın Mânâsı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, c. XXI, sayı: 2, s. 1323 vd.

darî (şehirli) olmak üzere ikiye ayrıldığı görülür. Bu ayrımın halkın göçebe ve yerleşik yaşam biçimine binaen yapıldığı görülmektedir. Bedevîler, kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçları doğrultusunda çölde yaşayan, mevsimi geldiğinde bulunduğu yerden başka yere göçen, yine mevsimi geldiğinde vatanına geri dönen Araplardır.⁶

Bedevîler göçebe bir hayat tarzını benimsediklerinden dolayı hürriyetlerine çok düşkündürler. Kanun ve nizam tanımadıkları için kendi hürriyetlerini sınırlayacak herhangi bir hâkimiyet altına girmeye yanaşmazlar. Çöl hayatının tabîî bir neticesi olarak hürriyetlerine verdikleri ehemmiyet, kabile bağlarının ötesinde bir devlet nizamına ayak uydurmalarını zorlaştırmıştır. Necid Bölgesinde başına buyruk yaşayan bu bedevilerin, tarihte isyan hareketlerine taraftar oldukları bilinmektedir.

Bedevîler geçimlerini koyun ve deve besiciliği, az miktarda da olsa at yetiştiriciliği, avcılık ve gaza (gazve) adını verdikleri yağmacılık ve soygunculukla sağlardı. Yağmacılık bedevîlerin hayatında önemli bir yer tutardı. Deve çalmak ve çoğu defa kadın ve çocuk kaçırmak, her kim rast gelirse ondan veya tercihen düşman kabilelerinden çalmak, ortaya herhangi bir kan davası çıkmaması için mümkün olduğu kadar az kan dökmek gibi faaliyetler bedevîler için ideal yaşam tarzıydı. Kaçırılan kadın ve çocukların fidye verilerek tekrar satın alınması gerekmektedir. Bu gazveler nedeniyle kabileler arasında savaş eksik olmaz. Bu yüzden malları ve canları her an tehlike içindeydi.⁷

Bedevîlerin birlikte yaşamak, birlikte harekete geçmek, haksızlıklara birlikte karşı koymak, kabileyi birlikte savunmak ve sürekli dayanışma içinde olmak gibi özellikleri vardır. Kabile fertleri, kan bağı/asabiyet ile birbirlerine bağlıdırlar. Çünkü bedevî, hem ağır tabiat şartlarına hem de hasım kabilelerden gelebilecek tehlikelere karşı kabilesinin yardımına muhtaçtır. Bu durum kabile esaslı bir dünya kurmalarına, sadece kabilelerinden olanlara dayanıp güvenmelerine, son tahlilde ciddi bir taassuba düşmelerine sebebiyet vermiştir. Bedevîlerin yaşadığı hayat şartları onları sert karakterli yapmıştır. Bilgisizlikleri ve kimseden emir almak istemeyen tabiatları sebebiyle haklarında âyetler nazil olmuş, Hz. Peygamber'in uyarılarına mâruz kalmışlardır.⁸

⁶ Mustafa Fayda, “Bedevî”, **DİA.**, 1992, V, s. 311 .

⁷ Güner, **Vehhabî-Suudîler (1744-1819)**, s. 78.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, (sad. Dündar Günday), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, c. IV, s. 1853.

Sosyal yaşamlarına herhangi bir yenilik getirecek şeylere karşı çıkan, yabancı fikir ve davranışlardan uzak olan bedevîler asırlardır aynı kültür kalıbı içinde yaşamaktadırlar. Arap Yarımadası'nda 12. asırda yaşayan bir bedevî ile. 18. asırda yaşayan bir bedevî arasında kültürel bağlamda ve yaşam tarzında pek fazla değişiklik görüldüğü söylenemez. Bedevîler, yaptıkları hemen her işte atalarının yolunu takip ederler. Ataları gibi keçi ve deve kılından yapılmış çadırlarda yaşarlardı. Koyun ve keçilerini de yine onlar gibi aynı otlaklarda, onların tarzında otlatırlardı.⁹ Bu durum, bedevîlerin yeniliklere kapalı olduklarını göstermektedir.

Vehhabîler bedevî kabilelerin desteğini aldığı durumlarda hasımlarına karşı zafer kazanmışlardır. Dir'ye savaşlarında görüldüğü gibi bedevîlerin desteğini kaybettiklerinde ise mağlup olmuşlardır. Vehhabî liderler, bedevîlerin savaşçı ruhunu kendi lehlerine kullanmayı başarmışlardır. Diğer taraftan bedevîler, aile ve şeref sahibidirler. Aile sahibi olmak, aralarında cesaret, metanet, kahramanlık, cömertlik, tevazu gibi değer verilen kişisel hususiyetlere sahip önde gelenlerinin bulunduğu insanların zürriyetinden gelmektedir. İnsan böyle bir soydan geliyorsa asil sayılır. Bu durum kendileri için saygı nedenidir. Liderlik için ortaya atıldığında insanlar ona itaat etmeye hazırdır. Bir ailenin şerefının derecesi asabiyeti ölçüsündedir. Öyle ki “Asabiyet, şerefın sırrıdır” derlerdi.¹⁰

Çölün su ve yiyecek bulunamayan zor şartları onları cömert olmaya itmiştir. Cömertlik ve ziyafetleri meşhurdur, cömertlikleriyle de övünürler. Yolcuların yollarını bulmaları için ateş yakarlar. Kişinin fakir olması, misafir ağırlamasına engel değildir. Bedeviler saldırgan olmalarının yanında son derece cömertler. Misafirlerini en güzel şekilde ağırlamak tabîî karakterleriydi. Çünkü tabiatın zorlukları karşısında insanın ikramlarda bulunmasını kutsal bir görev olarak düşünürler, misafirini iyi ağırlamayanları ayıplarlardı. Cesur olmak, nesep ezberlemek, vefalı olmak, asabi mizaçlı ve sert tabiatlı olmak, kin gütmek ve intikam alma hırsları bedevîlerin en çok sahip oldukları özelliklerdir.¹¹

Necid bölgesinde ikamet eden halkın diğer bir grubu ise hadarîlerdir. Bedevîler ile kıyaslandığında sayısı az olan hadarîler, vah ve köylerde ikamet ederlerdi. Bedevîler ile aralarında olan akrabalık ve ticaret dolayısıyla onların bedevîlerin tesiri

⁹ Kocaoğlu, **a.g.m.**, s. 344.

¹⁰ Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, s. 44.

¹¹ Selda Güner, **Vehhabî-Suudîler (1744-1819)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 78.

altında kaldıkları görülür. Ayrıca vaha ve köylerde yaşayan hadarîlerin, ziraatla meşgul olduğu, yağın yağmurlarla çöl yeşillendiği zaman temiz havasını almak için birkaç ay boyunca çölde yaşadıkları bilinmektedir.¹²

Necid ve diğer bölgelerdeki hadarîlerin giysileri elbise, kemer ve abadan olur. Diğer insanlar arasında belli olmak için âlimler başlarına bir sarık takarlardı. Diğer insanlar ise pelerine benzer bir cübbe ve ayakkabı giyerlerdi. Şehirlerde yaşayanların çoğu Hz. Peygamberin (s.a.s.) sünneti olduğu düşüncesiyle ellerinde baston taşır, misk ve amber kokusu kullanırlardı. Kadınlar güzel koku sürerler, küpe, bilezik, halhal ve benzeri ziynet eşyalarını takarlardı.¹³

Hadarîler şehirlerde yaşamış bile olsalar bedevîler ile devamlı etkileşim içerisinde olmuşlardır. Hadarîlerle bedevîlerin ürettikleri ürünler birbirinden farklı olduğu için onlar bedevîlerden, bedevîler de onlardan ihtiyaçlarını karşılarlardı. Hadarîler ham veya yarı işlenmiş olarak ürünleri bedevîlerden alır, işlenmiş olarak onlara geri satardı. Ayrıca ticaret kervanlarının güvenliğinin sağlanması işini hadarîler bedevîlere bırakırlardı. Yine bazı hadarî ve bedevîler arasında asabiyet bağı bulunuyordu.¹⁴

Hadarîler, bedevîler kadar cesur değillerdir. İbn Haldûn'a göre hadarîlerin bedevîler kadar cesur olamamalarının bazı nedenleri bulunmaktadır. Birincisi, hadarîler merkezi bir otorite altında yaşamaktadırlar. İşlerini merkezi otorite organize etmektedir. Güvenliklerini merkezi otorite sağlar. Badiyede ise güvenlikleriyle ilgili bedevîlerden yardım alırlar. Onlar ise lüks ve konfor içerisinde yaşarlar. Bunun neticesinde her zaman bedevîler gibi dikkatli olmak zorunda değillerdir. Bu ise zamanla karakterleri haline gelir. Diğer bir neden ise hadarîlerin kanunlara bağlı olmalarıdır. Hadarîler otoritenin baskısı olmadan gönülden hukuk kuralları altında yaşarlarsa bu onların kendilerini emniyet ve güven içerisinde hissetmelerine neden olur. Ama hukuk, otoritenin baskı ve zulmü ile uygulanıyorsa bu kişide bezginlik ve güven kaybına neden olur, cesaret ve metaneti yok eder. İbn Haldûn, bedevîlerin hadarî hayata gıpta ile baktıklarını ifade eder. Ancak Necid ve bölgesindeki bedevîlerin hayatından bahseden kaynaklar incelendiğinde onların hadarîleri hor gördükleri görülür.¹⁵

¹² Neşet Çağatay, "Vahhabîlik", **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., Ankara 1986, c. XIII, s. 262.

¹³ Güner, **Vehhabî-Suudîler (1744-1819)**, s. 81.

¹⁴ Eyüp Sabri Paşa, **Tarih-i Vehhabîyan (Vehhabîler Tarihi)**, (sad. Süleyman Çelik), Bedir Yay., İstanbul 1992, s. 48.

¹⁵ İbn Haldun, **Mukaddime** (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 7. bsk., İstanbul 2011, c. I, s. 420 vd.

Bedevî ve hadarî karakteri, İbn Abdülvehhab'ın davetini tebliği esnasında da belirgin rol oynamıştır. Özgür olma ve otorite altında yaşamadan hayatlarını devam ettirme özelliğine sahip olan bedevîler, Vehhabî otoritesini kolayca kabullenmiş görünmemektedirler. İbn Abdülvehhab ve Suudî yönetimi onların desteğini ganimet ve menfaat yöntemiyle sağlamışlardır. Ancak çıkarlarına göre bir strateji belirlemişler, Osmanlı-Vehhabî mücadelelerinde çoğu zaman menfaatleri doğrultusunda saf değiştirmişlerdir.¹⁶

1.1.3. Necid'in Ekonomik Yapısı

Vehhabîlik hareketinin daha iyi anlaşılabilmesi için Necid'in ekonomik yapısı hakkında da bilgi vereceğiz. Çünkü ekonomik olaylar, toplumun davranışlarının şekillenmesinde oldukça önemli bir role sahiptir.

15. asırdan 18. asıra kadar Necid bölgesi yerleşim için en uygun, buna bağlı olarak da en yoğun dönemi yaşamıştır. 15. asırdaki ekonomik faktörlerin olumlu etkisiyle bölgenin nüfusu artmış ve buna paralel olarak yerleşimin de yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Diğer yandan bu dönemde Memlûk sultanlarının ve Mekke şeriflerinin ticaret kervanlarından yüksek vergi almaları, kervanları Necid'e yöneltmiştir. Necid'in iki önemli kasabası Uyeyne ve Dir'îye bu dönemde kurulmuştur. 16. asırda bir yandan Portekizlilerin Hint Okyanusu'na hâkim olmalarıyla limanlardan Basra ve Halep'e geçilecek ticaret yolları Necid'den geçmek durumunda kalmış, diğer yandan Osmanlı Devleti'nin bu civardaki birçok yeri fethetmesi bölge ile alışverişe kapı açmıştır. Bu asırda yayılan kahve de ticaret yollarını ve yerleşimi belirleme açısından önemli olmuştur.¹⁷

İbn Abdülvehhab ve hareketinin en önemli savaş vasıtalarından olan deve ve at, bedevî yaşamın en önemli binek hayvanlarıydı. Çöl hayvanı olan deve, sabrı ve dayanıklılığı ile ön plana çıkar, az bir yiyecekten uzun ve meşakkatli çöl şartlarında yorulmaksızın hareket ederdi. Bununla beraber bedevîlerin yanında deve, sadece ulaşım için kullandıkları bir çöl hayvanı değildir. Onlar devenin sütünü içip kılından çadır ve elbise yapıp kullanırlardı. Kısacası deve, yaşamlarının en önemli unsurlarındandı. Hem bakımı zor olduğu, hem de çöl şartlarına uyumu kolay olmadığı için at, deve gibi öneme sahip olamamıştır. Ayrıca burada deve kadar verimli bir binek ola-

¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1857.

¹⁷ Kerime Cesur, "Vehhâbî Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv. SBE. İstanbul 2013, s. 16.

rak görülmemesine rağmen atın savaşlarda kullanıldığı da bilinmektedir. Bununla beraber Arap atı hızlı, güçlü, güzel ve zor şartlara alışkın oluşuyla diğer atlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu özellikleriyle bedevîlerin vazgeçilmez binekleri arasında yer almıştır. At, savaşın dışında yarışmalarda ve av esnasında da kullanılırdı.¹⁸

Kuraklık ve ziraî sorunlar Necid bölgesinde büyük sıkıntıların sebebiydi. Nitekim 1723 yılında çok büyük bir kuraklık yaşanmış, bu kuraklıktan sonra Necid yıkıma uğramış, sular kurumuş, hayvan sürüleri telef olmuştu. Bedevîler için hayat kaynağı olan hayvanların telef olması sonucu onların çölü terk etmeleri sebebiyle şehirli nüfus, kıtlık yüzünden Ahsâ, Kuveyt ve Irak'a göç etmiştir. Bu durum Necid'in nüfusunda farklılaşmaya neden olmuştur.¹⁹

Burada İbn Abdülvehhab'ın yaşadığı toplumdaki ganimet anlayışının ekonomik yapıyla ilgisi karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik sıkıntılar içerisinde yaşamlarını devam ettirme çabası içerisindeki Vehhabîler için ganimet, hayat mücadelesi adına cazip bir gelir kapısı olarak görülebilir. Önceden yağmacılık olarak karşımıza çıkan bu durum, İbn Abdülvehhab'ın müşriklerin canları ve mallarının helal olduğu fetvasıyla meşruiyet kazanmıştır. Vehhabî ilkelerini kabul etmeyenlerin kılıçtan geçirilip mallarının beşte birinin ganimet hukukuna göre devlete ayrıldıktan sonra geri kalanının savaşanlar arasında taksim edilmesi, İbn Abdülvehhab'ın görüşlerinin çölde yaşayanlar arasında revaç bulup taraftar kazanmasının önemli sebeplerinden biri olmuştur.²⁰

Necid halkı ekonomik olarak bazı ürünlerde kendi kendine yetebiliyordu. Bahçelerde ve vahalarda hurma ve meyve gibi ürünleri elde etmelerine rağmen buğday gibi besin ürünlerini üretemezlerdi. Ekmek gibi gıdaları başka yerlerden almak zorundaydı. Necidlilerin kumaş dokumak, silah yapmak için malzemelere ihtiyaçları olduğundan bölgede ticaret kervanları düzenlenmiş, onların güvenliğini de bedevîler sağlamışlardır. Necidliler; deve, keçi, koyun gibi hayvanlar yetiştirmekte, çadır gibi ürünler üretilip bunları Mısır, Şam, Kuveyt gibi yerlere ticaret kervanlarıyla götürüp satmakta ve karşılığında ise buğday ve silah gibi ihtiyaçlarını temin ederlerdi. At ve katır türü binek hayvanı ticareti ise yok denecek kadar azdı.²¹

¹⁸ Türkel, a.g. doktora tezi, 66.

¹⁹ Eyüp Sabri Paşa, **Tarih-i Vehhabîyan (Vehhabîler Tarihi)**, s. 51.

²⁰ Fığlalı, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, s. 99 vd.

²¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1858.

1.1.4. Necid'in Siyasî Yapısı

Vehhabîliğin ortaya çıkışı ve gelişiminde hareketin içerisinde ortaya çıktığı coğrafyanın siyasî ve idarî düzeni önem taşımaktadır. Bu nedenle 18. ve 19. yüzyıllarda genelde Arabistan, özelde ise Necid bölgesinin siyasî yapısını ele alarak açıklamak gereklidir.

İslamiyet'in Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmasından sonra 18. yüzyılda Vehhabîlik hareketinin ortaya çıkmasına kadar yarımada bir çok İslam devleti hâkim olmuştur. Bunlar sırasıyla Emevîler, Abbasîler, Memlûklüler ve Osmanlılardır. Ancak bu devletler Arap Yarımadası'nı hâkimiyeti altına almasına rağmen Vehhabîlik hareketinin ortaya çıkış noktası olan Necd bölgesini sanki bedevî kabilelerin yönetimlerine terk etmiş gibidirler. Hatta Necd, çoğu defa bu devletlerin haritalarında sınırlarına dâhil edilmeyen beyaz bir zeminde gösterilmiştir. 18. yüzyılda Hicaz'daki Mekke, emirlik ile idare edilirken Batı Arabistan'daki Cidde ise Habeşistan ile birlikte tek bir valinin yönetimine verilmiş bulunmaktadır. Buradaki valiler; Cidde Valisi, Habeş Beylerbeyi, Mekke Şeyhülharemi gibi isimlerle anılmaktadır. Şeyhülharem diye isimlendirilen Mekke Valisi; Mekke, Medine, Cidde ve Habeşistan'daki Sevâkin ve Musavva'yı yönetmekteydi.²²

18. yüzyıla kadar devam eden bu siyasî yapı, bölgede ortaya çıkan ayaklanmalar ve akımlarla sarsılmaya başlamıştır. Çoğunluğu Necid Bölgesinin Hanbelî mezhebini benimseyen kesimlerinden oluşmaktaydı. Bununla birlikte bu bölgede eski inançların bir şekilde devam ettirildiği de görülmekte idi. Necid ahalisinin özellikle göçebe kısmı İslâm'dan uzak bir görünüm arz etmekteydi. Osmanlı Devleti, her tarafta artan siyasî karışıklıklar ve hilâfet merkezinden uzak olması sebebiyle Necid'e, Hicaz ve Ahsâ'ya gösterdiği önemi gösterememiştir.²³ 19. yüzyılın başlarında da Osmanlı Devleti bünyesinde merkeze bağlı vilayetler, merkeze bağlı müstakil sancaklar ve imtiyazlı eyaletler olmak üzere üç çeşit idare bölgesi vardır. Hicaz vilayeti, imtiyazlı vilayetler gibi ayrı bir statü ile yönetilmese de içerisindeki Mekke bölgesi emirlikle yönetilmektedir.²⁴

Aynı yüzyılın başlarında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kutsal toprakları ve Necid Bölgesi'ni Vehhabîlerden geri alması üzerine Osmanlı Devleti,

²² Zekeriya Kurşun, "Hicaz" (Osmanlı Dönemi), **DİA.**, 1998, XVII, s. 437 vd.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK. Yay., Ankara 1995, c. IV/1, s. 603.

²⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/ 2, 248 vd.

buradaki yönetim sisteminde yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Buna göre Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Vehhabîlere karşı kazanılan zaferden sonra Cidde sancağı ile Habeş eyaleti valiliğine ve Mekke şeyhülharemlliğine getirilmiştir. Bu durum tabîî olarak Hicaz ve bölge yönetiminin Mısır valisinin kontrolüne geçmesi anlamına gelmektedir.²⁵

İbn Abdülvehhab'ın ortaya çıktığı ve fikirlerini yaydığı zaman diliminde orta Arabistan'da bulunan Necid'in siyasî idaresinin Vehhabîliğin tarihî arka planında önemli rolü vardır. Dönemin Necid bölgesi, siyasî anlamda tam bir kriz dönemi içerisindedir. Her ne kadar bölge Osmanlı Devleti'ne bağlı görölse de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet ve yönetimi fiilen bölgede etkisini göstermemiştir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti kutsal topraklara hürmetin bir göstergesi olarak Hicaz'a teoride olmasa da pratikte bir çeşit özerk yönetim imtiyazı vermiştir. Buralara doğrudan müdahale etmemiş, Necid bölgesi taraflarını genelde Şeriflere bırakmış görünmektedir. Kısacası Necid bölgesi, Osmanlı Devletine bağlı görünse de fiilen kendi başına hareket etmiştir. Bunda Osmanlı yönetiminin mübarek topraklara ve bölge insanına saygı göstermeleri, Necid bölgesinin çöllerle kaplı olması önemli etkenlerdendir.²⁶

Bölgede güçlü bir otoritenin olmaması siyasî ve idarî yapının parçalı olmasına yol açmış; böylece Necid bölgesinde fazlaca emirlik ve şeyhlikler oluşmuştur. Her kabile kendine göre bağımsızdır. Dolayısıyla kabileler kendilerini yönetmek için küçük idarî yapılar oluşturmuşlardır. Emirlik olarak isimlendirilen bu idarî yapılar kendi içlerinde halklarını korumak, ganimet elde etmek için savaşçı askerler hazırlamışlardır. Kabileler arası savaş bölgenin en önemli özellikleri arasındadır. Güçlü bir otoritenin olmayışı, ekonomik ve coğrafi kaynakların kısıtlı olması kabileler arasında paylaşım mücadelesinin sebebi olmuştur. Bu nedenle kabileler arası savaşlar devamlılık göstermiştir. Diğer taraftan kabile içi ve kabileler arası savaşların en önemli nedenlerinden birisi de bölgede iktidarı ele geçirme çabasıdır. Kabile içi iktidar savaşları,

²⁵ Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, s. 48.

²⁶ Ecer, Tarihte **Vehhabî Hareketi ve Etkileri**, s. 89.

bazen en yakın akrabalar arasında bile savaşlara neden olmuş, sonuşta akrabalar birbirlerini öldürmüşlerdir.²⁷

Bu dönemde Necid'in kuzeyinde Ahsâ emirliği bulunurken, batıda Mekke emirliği, Güney'de Yemen bulunmaktaydı. Necid'de en güçlü emirlik olarak Uyeyne emirliği ön plana çıkarken, Uyeyne emiri de Ahsâ emiri olan Benî Hâlid kabilesinin otoritesini kabul ediyordu. Dir'ıye'de köklü Aneze kabilesi bulunurken Dir'ıye yakınlarındaki Menfûha'da ise Devvâs emirliği kurulmuştur.²⁸

1.1.5. Necid'in Dinî Yapısı

İslamiyet'ten önce Necd'de dinî bakımdan putperestlik yaygındı. Yemen ve Aden, İran ve Hint, Irak ve Şam etkisi altında farklı inançların etkisinde kalmış bir yerdı. Bekir b. Vâil, Necid'e Mecusîliği sokmuş, bazı Temim kabileleri bu dini benimsemişlerdi. Miladi 6 yüzyılda Necid'e Hıristiyanlık girmiş ve İbn Vâil kabilesinde yayılmıştı. İslamiyet geldiği zaman ise Necid de diğer bölgeler gibi İslam'ı benimsemişti. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam'ı tam anlamayan kabileler dinden dönmüşler ve ilerleyen asırlarda Necid'de eski cahiliye âdetleri tekrar yaygın hale gelmiş ve hurafeler yayılıp İslam'ın esasları terk ve ihmal edilmiştir. Cinler ve kabirler kutsanır hale gelmiş, onlara sunulması maksadıyla hastalara şıfa olması için kurbanlar kesilmeye başlanmıştır.²⁹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmış olan dört yalancı peygamberden üçü Benî Hanife'den Müseylemetü'l-Kezzâb,³⁰ Benî Esed'den Tuleyha b. Huveylid,³¹ Benî Temim'den Secah bint el-Hâris³² Necd kabilelerinin içinden çıkmıştır. Ortaya attıkları iddialarla yeni dinin inanç ve fikrî temelleri üzerinde tahribat yapmaları yanında ellerindeki askerî güçle de Medine İslam devletine tehlikeli günler yaşatmışlardır. Yine Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Haricîlik fitnesi ve ilk Haricî ce-

²⁷ Borisovic Lutskiy, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi** (çev.Turan Keskin), Yordam Kitap, İstanbul 2011, s. 137.

²⁸ Kurşun, "Necid", **DİA.**, XXXII, s. 492.

²⁹ Yusuf Ziya Yörükân, **İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 2**, Ötüken Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2015, s. 106.

³⁰ Ahmet Önkal, "Müseylemetü'l-Kezzâb", **DİA.**, c. XXXII, s. 90 vd.

³¹ Mehmet Salih Arı, "Tuleyha b. Huveylid", **DİA.**, c., XLI, s. 362 vd.

³² Mustafa Fayda, "Secah bint el-Hâris", **DİA.**, c., XXXVI, s. 266.

maatler bu bölgedeki Temim, Bekr, Hanife ve Şeyban gibi kabileler içinden ortaya çıkmıştır.³³

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından Vehhabîlik hareketinin ortaya çıkmasına kadar olan dönem, Necd'de cehaletin yaygın olduğu bir dönemdi. Düzenli ve kapsamlı bir eğitim sisteminden söz etmek pek mümkün değildi. Âlimler bazı bölgelerde ders halkaları oluşturarak Kur'an, Sünnet ve fıkıh gibi dinî ilimleri okutuyorlardı. Necd'de Hanbelî mezhebi yaygın olduğundan dolayı okutulan derslerin başında Hanbelî fıkıhı geliyordu. Çünkü dört mezhep içinde Kur'an ve Sünnet naslarının zahirine en yakın mezhep Hanbelî mezhebidir. Bu yönüyle Hanbelî mezhebi basitliği, kolay anlaşılabilirliği temsil ediyordu.³⁴ Necd'de ilmin azalması ve cehaletin bu denli artması birtakım tehlikeli akidevî bozukluklara yol açmaktaydı. İnsanlar ağaçlara, taşlara, kabirlere tâzim ediyor, kabirlerin üzerine bina yapıyor, onlara adak adamak, cinlere kurban ve yemek ikramı gibi birçok aşırı uygulamalar gerçekleştiriyorlardı. Öte yandan dinin emirleri olan ibadetleri de yerine getirmiyor, namaz kılmıyor, zekât vermiyorlardı. Dahası başkasına ait malları yiyorlar, haksız yere adam çekinmiyorlardı.³⁵

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Necd, sosyal yapısı ve coğrafi konumundan dolayı Arap Yarımadası'na hükmeden İslam devletleri tarafından dinî ve siyasî alanlarda yalnız bırakılmıştır. Bu da geleneklerine aşırı bağlı olan Necd halkının dinî bağlamda büyük bir yozlaşma yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca kabilecilik ve yağmacılık anlayışının yaygın olduğu Necd bölgesinde siyasî bir birliktelik de oluşturulamamıştır. Halk her bölgede güçlü bir kabile reisi etrafında toplanmış ve her kabile kendine özel bir bölgeyi barınma alanı olarak işgal etmiştir. Bu gibi nedenlerden dolayı bölgenin son hâkimi Osmanlı Devleti de bölgenin yönetimine müdahil olamayınca 18. yüzyıla kadar Necd bölgesinin ismi tarih sahnesinde çok fazla duyulmamıştır. Ancak Muhammed b. Abdülvehhab'ın kendi doktrinlerini bölgede yaymaya başlaması ile birlikte bu durum değişmiş ve Necd tarihinde bir yer edinmeye başlamıştır.³⁶

³³ Altun, a.g. YLT., s. 17.

³⁴ Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *DİA.*, c. XV, s. 525 vd.

³⁵ Kutlu, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 232.

³⁶ Güner, *Vehhabî-Suudiler (1744-1819)*, s. 84.

İbn Abdülvehhab'ın fikirlerinin şekillenmesinde, çevresindeki dinî yaşantıya karşı eleştirel bir bakışın ve başkaldırının etkili olduğu görülür. Hareketin ortaya çıkış ve gelişmesinde çocukluğundan itibaren yaşadığı şehirlerde gördüğü dinî yaşantının etkisinin büyüklüğü göz ardı edilmemelidir.

İbn Abdülvehhab, Müslümanların İslâm dininin orijinalliğini bozduğunu, tevhid akidesinin özünü yitirdiğini iddia ederek zamanındaki çoğu Müslüman'ın müşrik olduğunu iddia etmiştir. Ona göre din, Hz. Peygamber tarafından ilk getirildiği hale tekrar döndürülmelidir. Bunun için insanların sapkın inançlarıyla mücadele edilmeli, insanlara inandıkları ve yaşadıklarının doğru olmadığı anlatılmalı, gerekirse bu tür inanç sahipleriyle savaşılmalıdır. Hz. Peygamber, cahiliye inançlarıyla bu şekil mücadele etmiştir. Bununla beraber Müslümanların müşrik olduğunu iddia etmekle yetinmeyip onların şirkinin cahiliye dönemi müşriklerinin şirkinden daha ileri olduğunu savunmuştur. Buna göre, cahiliye müşrikleri sıkıntı ve zorluk anında Allah'a yönelirlerdi. Sıkıntı ve zorlukları geçtiği zaman ise Allah'a şirk koşarlardı. *"Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar"*³⁷ âyetinde cahiliye müşriklerinin inanç yapıları açıkça ifade edilmektedir. İbn Abdülvehhab'a göre ise zamanındaki Müslümanlar gerek huzurlu, gerek sıkıntılı anlarda Allah'a şirk koşmaktan geri kalmazlardı.³⁸

Netice itibariyle Muhammed b. Abdülvehhab'ın Necid ve çevresinde başlattığı davetin halk nezdinde İtibar görmesinin nedeni dinî, siyasî, sosyo-kültürel vb pek çok sebebinin olduğu anlaşılmaktadır. Necid halkının daha ziyade Hanbelî geleneğine olmaları, katı ve yorumun kabul etmeyen bir din anlayışının taraftar bulmasına sebebiyet verdiği gibi, bölgede yaşamakta olan batıl inanç ve hurafelerle mücadele edilmesi ihtiyacı da Vehhabiliğin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü din, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından ilk getirildiği hale tekrar döndürülmeli; bid'atlerle ve sapkın inançlarla mücadele edilmeliydi.

³⁷ Ankebût, 29/65.

³⁸ Altun, a.g. YLT., s. 19.

1.2. VEHHABÎLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.2.1. Vehhabîlik Hareketinin Teşekkül Süreci

Muhammed b. Abdülvehhab'ın İbn Teymiyye'nin görüşlerinden etkilenecek saf ve sahih surette yer alan Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in öğretilerine geri dönüş fikri Vehhabîliğin altyapısını oluşturmuş; Vehhabîlik 18. yüzyılda Necd topraklarında giderek yayılan bir akım haline dönüşmüştür.

Ahmet Cevdet Paşa'ya (ö. 1895) göre Muhammed b. Abdülvehhab; İbn Teymiyye (ö. 1328) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 1350) fikirlerinden etkilenecek, ancak onlardan farklı olarak düşüncelerini Müslümanlara şiddet yolu ile kabul ettirmeye çalışarak, İslam dünyasının birlik ve huzuruna büyük zarar vermiştir. Vehhabîler, uyguladıkları şiddet ve aşırılıklarından dolayı Haricîlere benzetilmiş, Osmanlı belgelerinde ve kaynaklarında kendilerinden "Hâricî" olarak bahsedilmiştir.³⁹

Eyüp Sabri Paşa'nın bildirdiğine göre, Osmanlı resmî yazışmalarında ve Vehhabîlerden bahseden tarih kaynaklarında ise Vehhabîler için "Vehhabî" isminin yanı sıra "Hâricî" ismi ile, çoğulu olan "Havâric" isminin de kullanılması dikkati çeker.⁴⁰ Çağdaş kaynaklarda da Vehhabîlere verilen isimler bağlamında "Çağdaş Haricîler" şeklinde isimlendirildikleri bildirilmektedir.⁴¹

1.2.1.1. Muhammed b. Abdülvehhab'ın Davet'e Başlaması

Muhammed b. Abdülvehhab h. 1115 (m. 1703)'te bugünkü Riyad şehrinin yakınlarında, Necd bölgesinde bir köy olan Hureymila kasabasına bağlı Uyeyne'de (Ayniyye) doğmuştur.⁴²

Muhammed b. Abdülvehhab'ın mensubu olduğu Temim kabilesi, Arabistan'ın en güçlü ve saygın kabilesi olup ziraat ve ticaret ile uğraşıyorlardı. İbn Abdülvehhab'ın dedesi Süleyman b. Ali, Necd'in önemli âlimlerindendi. İbn Abdülvehhab, küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve başta Hanbelî fikhî olmak üzere

³⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1867.

⁴⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhabîyan (Vehhabîler Tarihi)*, s. 53.

⁴¹ Bulut, *a.g.e.*, s. 431.

⁴² Jean Raymond, *Vehhabîler'in Ortaya Çıkışı*, (çev. Ramazan Adıbelli), Karahan Yay., Adana 2010, s. 6

diğer dinî ilimleri tahsil etmiştir. Hanbelî ulemadan olan ve Uyeyne kadılığı yapan babası Abdülvehhab b. Süleyman'dan tefsir, fıkıh ve hadis öğrenmiştir.⁴³

İbn Abdülvehhab, ilmî açıdan verimli bir yer olmayan Necd'den ilim tahsili için Arap Yarımadası'nın diğer ilim merkezleri olan Mekke ve Medine gibi şehirlere gitmiş, burada İbn Teymiyye'nin ve Hanbelî mezhebinin görüşlerini benimseyen âlimlerden dersler almıştır.⁴⁴ İbn Abdülvehhab, ana esasları itibarı ile fikrî yapısını ve davet yöntemini İbn Teymiyye'nin eserleri ışığında ve buradaki hocalarının gözetiminde oluşturmuştur. Mekke ve Medine'den sonra Irak tarafına yönelerek “emri bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker” fikrini temellendirdiği Basra'ya gelmiş ve bu fikrin gereği olarak insanları Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'te davet etmiş, bidat ve hurafelerden uzak durmalarını istemiştir.⁴⁵

Muhammed b. Abdülvehhab, Kur'an ve Sünnet'te olmayan her şeyi bid'at olarak nitelemiş, bunları uygulamayı ise dalalet olarak nitelendirmiştir. İcmayı ve akla dayalı istihsan ve buna benzer şeyleri reddeden Muhammed b. Abdülvehhab, dinî meselelerin çözümünde akla yer vererek, İslam'ın kaynaklarını sadece Kur'an ve Sünnet'in zahirinde görmek, kendisinin oluşturduğu inanç sistemine inanmayan Müslümanları kâfir ilan etmek gibi anlayışlar ile İslam dinine kendine has bir yorumla yeni bir boyut kazandırmıştır.⁴⁶

İbn Abdülvehhab, çıkmış olduğu bu ilim yolculuğunda daha birçok ilim merkezini ziyaret etmiştir. O seyahatte iken Uyeyne'de çıkan veba salgını nedeniyle Uyeyne emiri vefat etmiş ve onun yerine gelen yeni emir, İbn Abdülvehhab'ın babası ile anlaşmazlığa düştüğü için onu kadılık görevinden azletmiştir. Bu nedenle babası da Necd'in diğer bir şehri olan Hureymila'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Bu haberi duyan Muhammed b. Abdülvehhab da seyahatini yarıda bırakarak 1738 yılında Ahsa üzerinden Hureymila'ya babasının yanına gelmiştir. Burada kaldığı zaman zarfında tevhid akidesini açıklamak ve dönemindeki birçok dinî pratiğin sahih İslam ile

⁴³ Michael Cook, “Muhammed b. Abdülvehhab”, **DİA.**, c. XXX, s. 492 vd.

⁴⁴ Jean Raymond, **a.g.e.**, s. 6.

⁴⁵ Sıddık Korkmaz, “Teori ve Pratik Açısından Vehhabiliğin Siyasi Yönü”, **Uluslararası I. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, c. II, s. 380 vd.

⁴⁶ Değirmenci, **a.g.m.**, s. 149.

bağdaşmadığını göstermek amacıyla “Kitabü’t-Tevhid” isimli eserini kaleme yazmıştır.⁴⁷

Muhammed b. Abdülvehhab, fikirlerini yaymak amacıyla Necd’in Ârız bölgesindeki bazı kabile şeyhlerine mektuplar yazmıştır. Ancak İslamî geleneğe aykırı bazı fikirlerinden dolayı babası ile arası açıldığından yavaş ve temkinli davranmak durumunda kalmıştır. 1740 yılında babasının ölümü üzerine davetini aktif bir şekilde yaymaya başlamıştır. 1743 yılında Hureymila’dan ayrılarak Uyeyneye yerleşmiştir.⁴⁸

Muhammed b. Abdülvehhab, Uyeyne Emiri Osman b. Muammer tarafından iyi karşılanmış ve himayesine alınmıştır. Fikirlerinin yayılması için siyasî destek görmüş ve emir bir akrabası ile evlendirerek ona destek çıkmıştır.⁴⁹ Uyeyne Emiri Osman b. Muammer, İbn Abdülvehhab’ı ve onun fikirlerini desteklemiş, hatta fikirlerini hayata geçirmek adına bazı faaliyetlerini icra etmesine yardım etmiştir.⁵⁰ Muhammed b. Abdülvehhab, Uyeyne’ye bağlı bütün beldelerdeki türbeleri, mezarları ve diğer ziyaret yerlerini bid’at olduğu gerekçesiyle yıktırmıştır. Yıkıttığı yerler arasında Hz. Ömer (r.a.)’in kardeşi Zeyd b. Hattab (r.a.)’in türbesi de vardır.⁵¹ Muhammed b. Abdülvehhab’ın sert içerikli fetvaları nedeniyle başta Uyeyne halkı olmak üzere civardaki halk endişe ve korkuya kapılmıştır.

Uyeyne’deki ilk zamanlarında İbn Abdülvehhab ve Uyeyne Emiri Osman b. Muammer, birbirlerine destek vererek şehirde tevhidin uygulanması için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler şehirdeki ve bölgedeki âlimlerin tepkisini çekmiş, onların Vehhabîlere karşı faaliyetlerde bulunmalarına sebep olmuştur. Benî Halid Kabilesi Şeyhi ve Ahsâ Emiri Süleyman b. Muhammed el-Hamidî’nin de baskısıyla İbn Abdülvehhab’ın Uyeyne’den uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Bununla beraber Osman b. Muammer’in İbn Abdülvehhab’ı ilk zamanlar şehirden çıkarmak istememiş, fakat Ahsâ Emiri Süleyman b. Muhammed el-Hamidî’nin baskısından çekindiği için kerhen şehri terk etmesini istemiştir. Uyeyne’den ayrılmak zorunda kalan İbn Abdülvehhab, Dir’iye’ye gelince (1158/1745) Emîr Muhammed b. Suud’la bura-

⁴⁷ Altun, a.g. YLT., s. 21.

⁴⁸ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e., s. 14 vd.

⁴⁹ Jean Raymond, a.g.e., s. 7.

⁵⁰ İşcan, **Selefilik: İslâmî Kökenciliğin Tarihi Temelleri**, s. 121.

⁵¹ Bulut, a.g.e., s. 432.

da tevhid, cihad, emr-i bi'l-ma'ruf konularında yardımlaşmaya dair biatleşirler. Böylece Birinci Suud Devletinin temelleri atılmış oldu.⁵²

1.2.1.2. Dir'iyye İttifakı ve Yayılımacı Faaliyetler

Yukarıda da bahsedildiği gibi Ahsâ Emiri Süleyman b. Muhammed el-Hamidî'den çekinen Uyeyne Emiri Osman b. Muammer, İbn Abdülvehhab'tan şehri terk etmesini istemiş, İbn Abdülvehhab da Uyeyne'den ayrılarak Dir'iyye'ye gelmiştir. Muhammed b. Abdülvehhab Dir'iyye'ye geldiğinde, öğrencisi Ahmed b. Süveylim'in evine misafir olmuştur. Ahmet b. Süveylim, Muhammed b. Abdülvehhab'ın öğrencileri ve Emir'in iki kardeşi ile görüşerek, Muhammed b. Abdülvehhab'ın Dir'iyye'ye geldiğini haber vermiştir⁵³ Muhammed b. Abdülvehhab'ın Dir'iyye'ye geldiği haberini alan sevenleri, onu ziyaret etmeye başladılar. Onların arasında Dir'iyye Emiri Muhammed b. Suud'un iki kardeşi de vardı. İki kardeş, ağabeyleri Muhammed b. Suud'u, Muhammed b. Abdülvehhab ile görüşmesi için ikna etmeye çalıştılar. İki kardeş bu isteklerini Emir'in hanımı Mevza binti Ebî Vehtan'ın yardımı ile gerçekleştirdiler. Mevza zeki bir kadındı, kocasının, Muhammed b. Abdülvehhab ile görüşmesini isteyerek: "Bu adam Allah'ın sana bir rahmetidir. Bu bir ganimettir. Eğer bu adamı ganimet edinirsek, Allah onunla seni üstün kılar" dedi.⁵⁴

Emir, bu sözlerden sonra ikna olarak Muhammed b. Abdülvehhab ile görüşmeyi kabul etmiştir. Muhammed b. Suud, karısının ve iki kardeşinin tavsiyeleri neticesinde Muhammed b. Abdülvehhab'ın Dir'iyye'ye gelmesinden kısa bir süre sonra onun yanına gitmiştir. Ona karşı saygı ve hürmet göstermiştir. Muhammed b. Abdülvehhab da davetinin amaçlarını, Kelime-i Tevhid'in anlamını, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesi ile cihadı açıklayıp Necid halkının yapmakta olduğu tevhid inancına aykırı şeylerden ve bunların düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca tevhidin, Hz. Peygamberin (s.a.s.) gönderilmesine sebep olan asıl husus olduğunu, halkın İslam şeriatını bilmediklerini, bu yüzden de şirke batmış olduklarını söyleyerek Muhammed b. Suud'dan, davetine yardımcı olmasını istemiştir.⁵⁵

⁵² Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, s. 56.

⁵³ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, 16.

⁵⁴ Güner, **a.g.e.**, s. 86.

⁵⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1871.

Muhammed b. Abdülvehhab'ın Dir'iyye'ye gelmesiyle burası canlılık kazanmış, bir yandan İbn Abdülvehhab'ın eski müridleri buraya akın ederken öte yandan diğer bölgelerdeki insanlardan pek çok kişi İbn Abdülvehhab'ın derslerine iştirak etmek için Dir'iyye'ye yerleşmiştir. Muhammed b. Abdülvehhab sadece Dir'iyye Camii'ndeki vaaz ve irşatla yetinmeyerek, bunun yanında birçok eser yazmaya başlamıştır. Bunun dışında Muhammed b. Abdülvehhab, İbn Suud ile ittifak halinde davalarını yayma adına davetçi müridler yetiştiriyor ve diğer bölgelerdeki kabilelere kendi fikirlerinin beyanatından oluşan etkili mektuplar yazarak onların da kendilerine katılmalarını sağlıyordu. Muhammed b. Abdülvehhab, görüşlerini sadece ikna yolu ile yayamayacağını, aynı zamanda kuvvete de başvurması gerektiğini anlamıştı.⁵⁶

Civardaki bazı kabilelerin de kendilerine katılımı ile gerekli gücü elde eden Vehhabîler/Suudiler, ilk büyük hamlelerini Dir'iyye yakınlarındaki Riyad'da yaptılar. Neredeyse Necd bölgesinin tamamında faaliyet göstermeye ve öğretilerini yaymaya başladılar. Bedevîlerin savaşçı özellikleri nedeniyle Ahsa bölgesine kadar vardılarsa da Ahsa'yı alamadılar. Muhammed b. Suud, Osmanlı'dan çekindiği için diğer şehirlere sokulamadı, 1765'te vefat etti. Yerine oğlu ve de Muhammed b. Abdülvehhab'ın damadı olan Abdülaziz b. Muhammed geçti.⁵⁷

Abdülaziz, günden güne artan kuvvetine ve iktidarına güvenerek Osmanlı Devleti'nden çekincesi azalmış, bir taraftan Hicaz'ı, diğer bir taraftan da Irak bölgelerini ele geçirmenin mücadelesini başlatmıştı. Vehhabîlerin bu ilerlemesi karşısında Ahsa emiri Benî Halid, etrafındaki Arapları Vehhabîlere karşı kışkırtıp, saldırıya da bunun sonucunda bir başarı elde edememiştir. Vehhabîler, yaptıkları askerî faaliyetler neticesinde düşmanlarının karşı koymasına rağmen, Necd bölgesinde yayılmaya devam etmişlerdir.

1.2.2. Osmanlı Devleti ve Vehhabîlik Hareketi

18. asırda Osmanlı Devleti Rusya, Avusturya, Venedik, İran gibi ülkelerle savaşmış, bu savaşlarda alınan mağlubiyetler hem devlet bütçesini olumsuz yönde etkilemiş, hem de gerilmeyi hızlandırmıştır. Ayrıca gerekli ıslahatların bir türlü yapılamaması, merkezî hükümetin eyaletlerdeki otoritesini de zayıflatmıştı. Otorite

⁵⁶ Güner, **Vehhabî-Suudîler (1744-1819)**, s. 84.

⁵⁷ Altun, a.g. YLT., s. 24.

boşluğu imparatorluğun geniş coğrafyasında çeşitli huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştu. Üstelik Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp beylerbeylikleri, iç idarelerinde artık Osmanlılara bağlı değildiler.⁵⁸ Böyle bir durum diğer bölgelere de az da olsa tesir ettiği görülmektedir. Mısır ve Bağdat'taki isyanlardan dolayı onlar da Osmanlı hâkimiyetini tanımaz oldular. Suriye'de Azmzâdeler, Lübnan ve Filistin'de Cezzâr Ahmet Paşa, Mekke'de Şerifler önemli bir nüfuz kazanmıştı. İşte tam bu esnada Arabistan'ın Necid bölgesinde Vehhabîlik hareketi doğmuş ve gelişmiştir.⁵⁹ Kısacası Osmanlı Devleti, Vehhabîliğin ortaya çıktığı ve geliştiği dönemde içeride ve dışarıda birçok sorunla mücadele etmekteydi. Bu durum, Bâbîâlî'nin Vehhabî hareketiyle ilgilenmesini hem geciktirmiş, hem de yeterli tedbirlerin alınamamasına neden olmuştur.

1.2.2.1. Vehhabîlerin Necid Bölgesi Dışında Yayılma Faaliyetleri

1744'ten 1820'ye kadar varlığını devam ettiren I. Suud Devleti güçlendikçe ve sınırları genişledikçe Vehhabîliği benimseyenlerin mevcudunun artmasının yanında yeni devletin muhalifleri de artmaya başladı. Uyeyne, doğu bölgesinde bulunan Ahsâ'ya bağlı olan ve oradan maddî yardım alan bir beldeydi. Uyeyne'nin tamamen Dir'îye'nin kontrolü altına girmesinin ardından bu durum Ahsâ Emiri Urey'ir'i rahatsız etmişti. Urey'ir, Vehhâbî ilerlemesinin tehlike oluşturmaya başladığını düşünerek Dir'îye'yi yok etmek amacıyla hazırlıklara başladı.⁶⁰

Urey'ir, 1758 yılında Dir'îye'ye doğru yola çıkar. Necid'e doğru ilerlerken kendilerine diğer kabile ve şehirlerden katılımlar olur. Urey'ir, kendisi Dir'îye'ye doğru yola çıkarken diğer taraftan Hureymilâ'ya doğru bir grup askerini gönderir. Üç gün süren savaş sonrası başarılı olamayan Urey'ir'in askerleri, geri çekilmek zorunda kalırlar. Hureymilâlîler ise onları buraya kadar takip ederler. Onlara karşı saldırıya geçen Urey'ir, Hureymilâlîleri geri dönmek mecburiyetinde bırakır.⁶¹

Yoluna devam eden Urey'ir, hazırlık yapmak amacıyla Cübeyle'de konaklar. Bu durumu öğrenen İbn Suud, hazırlıklarını yaparak Urey'ir'in saldırmasını beklemeyen Cübeyle'ye yardım gönderir. Cübeyle, savaş esnasında büyük bir direniş gös-

⁵⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. IV/1, s. 438.

⁵⁹ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, c. VI, s. 391.

⁶⁰ Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s. 61.

⁶¹ Ecer, **Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri**, s. 134.

tererek Ahsâ güçlerini bozguna uğrattır. İbn Suud ve İbn Abdilvehhâb, af dileyen kabilelerin özrünü kabul eder. Savaşta gösterdikleri sadakat ve cesarettten dolayı kutlamak için Abdülaziz b. Muhammed hediyelerle Cübeyle'ye gönderilir. Bunun dışında Dir'iyeliler, mağlup olan taraf Ahsâlilar olmasına rağmen onlara barış teklifinde bulunur. Aralarında yedi yıl devam edecek olan bir barış antlaşması yapılır.⁶²

1764 yılında Ahsâ ile Dir'ie arasındaki ilişkiler yeniden bozuldu. Ahsâ'ya sefer düzenleyen Abdülaziz b. Muhammed birçok ganimet ve silahla geri döndü. Bu durumun intikamını almak isteyen Urey'ir, Necran Emiri'nin Dir'ie'ye saldırmasını fırsat bilerek ona yardım sözü verdi, fakat yolda Necrân Emiri'nin Dir'iyeliler ile barış yaptığını duydu. Barış anlaşmasını bozdurmak için Emir Mükrimî'yi teşvik etse de başarılı olamadı. Urey'ir, savaşımaya karar veriyse de Vehhabîler ile yapılan savaşı kaybederek geri döndü.⁶³

1768 tarihinde Büreyde halkının İbn Abdilvehhâb'ın davetini kabul ederek Dir'ie'nin hâkimiyeti altına girmesi Urey'ir b. Düceyn'i rahatsız etmiştir. Urey'ir, 1774 yılında Büreyde'yi ele geçirmek ve Dir'ie'yi mağlup etmek gayesiyle büyük bir ordu hazırlayarak yola çıktı. Büreyde'yi ele geçirerek halkın mallarını gasp etti. Dir'ie'ye doğru ilerlerken halkı Vehhabîliği kabul eden, diğer bölgelere de saldıran Urey'ir, 1774 Haziran'ında amacını gerçekleştiremeden vefat etmiştir.⁶⁴

Yönetimi sefer esnasında kendisine refakat eden oğlu Butayn üstlenmiştir. Butayn, babasının arzusunu gerçekleştirmek istedi ve askerlerine ihsanlarda bulunmuştur. Dir'ie yolunda Veşm halkı ile girdiği mücadeleyi kaybederek Ahsâ'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Yöneticilik vasıflarına sahip olmayan Butayn'ı, kardeşleri olan Sa'dûn ve Düceyn evindeyken öldürmüştür. Yerine Düceyn b. Urey'ir geçmiştir. Kısa bir süre sonra Düceyn'in, kardeşi Sa'dûn b. Urey'ir tarafından öldürülmesi üzerine, idareyi 1775 senesinde Sa'dûn devralmıştır. Aralarında çıkan anlaşmazlık sonucu Sa'dûn'un kardeşleri ve dayısı Müntefik kabilesine sığınmıştır. Vehhabîlere karşı diğer şehir ve kabileleri ayaklanmaya teşvik etmesinden rahatsız olan Abdülaziz b. Muhammed, onları cezalandırmak için sefer düzenlemiştir. Yapılan savaşta tam bir

⁶² Zekeriya Kurşun, "Benî Halid", **DİA.**, 1997, c. XV, s. 280 vd.

⁶³ Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe", **Ortadoğu Analiz**, 2009, c. I, sayı: 9, s. 74 vd.

⁶⁴ Güner, **Vehhabi-Suudiler (1744-1819)**, s. 79 vd.

zafer elde edilemeden Suud b. Abdülaziz geri döndü ve aralarında 1778'te barış yapılmıştır.⁶⁵

Sa'dûn, 1785'te kendisine karşı kardeşleri tarafından başlatılan ayaklanmayı bastırmaya muvaffak olamaz ve Dir'iye'ye sığınmak zorunda kalır. Onun Ahsâ'yı terk etmesi üzerine, idareyi 1786 senesinde Düveyhis b. Urey'ir üstlenir. Bu arada Sa'dûn'un yeniden görevini üstlenebilmesi için Dir'iyeliler, Ahsâ üzerine İbn Abdülaziz komutasında bir ordu gönderdi. Seferden ganimetlerle dönen İbn Abdülaziz döndüğünde Sa'dûn'u ölmüş buldu.⁶⁶

1790 yılında Abdülaziz b. Muhammed, Ahsâ'ya Emir Suud b. Abdülaziz komutasında bir ordu gönderir. Düveyhis ile yapılan savaşı Dir'iyeliler zaferle neticelendirirken Düveyhis, Osmanlı Devletine tâbi olan Irak'a kaçarak Müntefik kabilesine sığınır. Bu zafer sonrası Ahsâ'da yeni bir dönem başlayarak bölge I. Suud Devletinin egemenliği altına girer.⁶⁷

1.2.2.2. Vehhabîlerin Kerbelâ'da Şîî Katliamı

1800 yılında kutsal yerleri ziyaret için Necef'e gelen Şîîler ile Vehhabîler arasında çatışma çıkmış ve üç yüz kadar Vehhabî, Şîîler tarafından öldürülmüştür. Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın Vehhabîlerin yolunu kesen Şîîleri uyarması Vehhabîleri tatmin etmemiştir. Bu durumu fırsat bilen Abdülaziz b. Suud daha önce yapılan anlaşmanın bozulduğunu düşünerek bunun intikamını almak için hazırlık yapar.⁶⁸

Şîî saldırısını bahane eden Abdülaziz, 1802 yılında Necd, Hicaz ve Tihame'den topladığı 10 bin kişilik bir orduyu oğlu Suud komutasında Irak'a gönderdi. Kerbelâ'ya ulaşan Suud komutasındaki Vehhabî ordusu, şehrin duvarlarını yıkarak Kerbelâ'ya girdi. Bu sırada halk Kerbelâ matemleriyle meşgul olduğu için şehirde asker bulunmuyordu. Kerbelâ'ya giren Vehhabîler, önce inançlarına göre büyük bir bid'at olarak gördükleri Hz. Hüseyin'in kabrini tahrip ettiler, türbesindeki altın ve gümüş kandiller, diğer kıymetli eşyaları gasp ettiler. Mezarların kubbeleriyle

⁶⁵ Kurşun, "Benî Halid", **DİA.**, 1997, c. XV, s. 280 vd.

⁶⁶ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi 1**, Alfa Yay., 7. bsk., İstanbul 2017, s. 96.

⁶⁷ Bozkurt, **a.g.m.**, s. 43.

⁶⁸ Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s. 108.

üzerlerindeki süslemeleri bozarak, orada bulunan altın, gümüş ve birçok değerli eşyayı yağmaladılar. Halkı kılıçtan geçirerek şehri yağmaladılar, iki bin civarında Şîî'yi katlettiler. Şehirde alabildikleri kadar altın, gümüş, silah, elbise, halı, kilim, değerli kitap ve mushaf aldılar. Kerbelâ'da kısa süre kalan Vehhabîler buradan ayrıldılar. Yağmaladıkları eşya ve malları Ebyâd mevkiinde paylaşan Vehhabîler, daha sonra Dir'iye'ye geri döndüler.⁶⁹

Vehhabîlerin Kerbelâ katliamı hem Sünnî hem de Şîî dünyasında büyük tepki toplamıştır. Bu katliam, sadece Şîîler için değil Sünnî dünyanın en önemli temsilcisi olan Osmanlı Devleti için de bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Çünkü bu olaydan sonra Osmanlı Devleti, Vehhabî tehlikesini görmeye başlamış ve Suudî siyasetine karşı bir çözüm arayışına girmiştir.⁷⁰ Bu olay tarih sahnesinde Şîîler ile Vehhabîler arasında kapanmayacak bir düşmanlık meydana getirmiştir. Şîî ulemaya göre Vehhabîlik, İslam dinine darbe vurmak ve Müslümanları ayırmak için kurdurulan ve tefrika çıkarmaktan başka bir amacı olmayan büyük bir problemdir.⁷¹

Bu katliamda ölen bir Şîî'nin yakını, kısa bir süre sonra hem kendi akrabasının hem de mezhepdaşlarının intikamını almak amacıyla Recep ayında Dir'iyye'ye giderek mescitte ikinci namazını kılan Abdülaziz b. Muhammed b. Suud'a suikast düzenleyip öldürmüştür (1803).⁷² Abdülaziz b. Suud öldürüldüğünde seksen yaşındaydı, otuz yedi yıl boyunca (1765-1803) Suudilere büyük güç kazandırmıştı. O, öldürülünce yerine oğlu Suud geçmiştir.⁷³

1.2.2.3. Vehhabîlerin Hicaz Bölgesini İşgali

1788 yılında Mekke Emirliğine getirilen Şerif Galib, emirliğinin ilk yıllarında kendi iç meseleleriyle uğraşmış, Vehhabîlerle yeterince ilgilenememiştir. Artan Vehhabî tehlikesini gören Mekke Emiri Şerif Galib, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş; gerekli tedbirlerin alınmasını, kendisine asker, para, barut, silah vb gibi yardımların yapılmasını istemiştir.⁷⁴

⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 1874.

⁷⁰ Güner, *Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, s. 136 vd.

⁷¹ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu*, Yeni Şafak Gazetesi Yay., İstanbul 2003, s. 141.

⁷² Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 32.

⁷³ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, s.102.

⁷⁴ Güner, *Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, s. 138.

Bu arada Vehhabîler ile savaş halinde olan Şerif Galib'in kuvvetlerinde de zayıflama görülmeye başlanmıştı. Şerif Galib, Vehhabîlerin Mekke'ye yöneldikleri haberi yayılınca savaşmadan Taif'i terk etmek zorunda kalmıştır (1803).⁷⁵

Vehhabîler, Taif şehrini yağmaladılar, tekkeler, zaviyeler, kabirler, türbeler vs şirk ve bid'at gerekçesiyle yıkıldı. Sahabeden Tercümanü'l Kur'an Abdullah bin Abbas (r.a.)'ın türbesi ateşe verildi, sandukası yakıldı. Birçok kubbe ve mescid yerle bir edildi. Tefsir ve Hadis ilimleriyle ilgili binlerce kitap yakıldı, kütüphaneler yıkıldı.⁷⁶ Yağmalanan malların beşte biri Abdülaziz b. Muhammed'e ganimet olarak gönderilmiş, geri kalanını da kendi aralarında paylaşmışlardır. Kimileri bu esnada kazdıkları yerlerin bazısında mal bulduğundan, Taif'in altında mal varmış gibi, her tarafı kazmaya başlamışlardır. Abdülaziz b. Muhammed, Taif'i ele geçiren Osman el-Muzâyifi'yi Taif'e emir olarak atamıştır.⁷⁷

Taif'in Vehhabî taraftarı olan Osman b. Muzâyifi'nin eline geçmesiyle birlikte Mekke'nin işgalinin önünde bir engel kalmamıştı. Bununla beraber Şerif Galib'in Taif'ten ayrılarak Mekke'ye gelmesiyle birlikte Mekke, Vehhabîlerin hedefi haline gelir. Civar belde ve kabile halklarından oluşan bir ordu hazırlayan Suud b. Abdülaziz, Taif'e gelerek Osman b. Muzâyifi'nin kuvvetleriyle birleşir. Akîk'e geldiğinde hac mevsimi olması dolayısıyla beklemeye başlar.⁷⁸

Bu esnada Şam, Mısır ve Kuzey Afrika hacıları da Mekke'de bulunmaktaydı. Bu hacılar, Vehhabîlere karşı Şerif Galib'e destek olmayarak memleketlerine geri dönerler. Bu durum karşısında Şerif Galib Mekke'yi savunamayacağını düşünerek ailesini, mallarını, yiyeceklerini ve askerlerini yanına alıp Cidde'ye çekilir. Bu arada Suud b. Abdülaziz, Meğâsil mevkiine gelerek umre için ihrama girer ve 30 Nisan 1803 tarihinde Mekke'yi savaşmadan ele geçirir.⁷⁹

Mekke'yi ele geçiren Suud b. Abdülaziz, ihramlı bir şekilde şehre girmiş ve şehrin ileri gelenleriyle halk, kendisine biat etmişlerdir. Vehhabîler, Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Fatıma (r.anha)'nın doğdukları evler, Hz. Hatice'nin evi başta olmak üzere, ashabdan bazılarının hatıra olarak korunan

⁷⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Taif", **DİA.**, 2010, XXXIX, s. 443.

⁷⁶ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁷ Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu**, s. 142.

⁷⁸ Fırlıklı, **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, s. 114.

⁷⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mekke (Osmanlı Dönemi)", **DİA.**, 2003, XXVIII, s. 572.

evleri, bütün kubbeli mekânları, mezarları, ziyaret yerleri ve zemzem yerini yıktırılmış, değerli eşyaları ve kutsal yerleri yağmalatmıştır.⁸⁰ Yine Vehhabîler, müezzinlerin salât-ü selam getirmelerini ve sahabîler için duada bulunmalarını, Cuma hutbelerinde Osmanlı padişahının isminin okunmasını ve ona dua edilmesini yasaklamışlardır. Âlimlerin, halka Muhammed b. Abdülvehhab'ın "Keşfu's-Şubuhât" isimli eserini okuyup anlatmalarını, halkın da bunu öğrenip tatbik etmeleri emredilmiştir. Dört mezhebin mensuplarının ayrı ayrı namaz kılmasını yasaklayıp tek bir iman arkasında herkesin namaz kılmasını zorunlu tutmuşlardır. Ayrıca çubuk, tütün, esrar, nargile v.s içilmesi ile satranç ve tavla gibi oyunların oynanması, ipekli elbise giymek yasaklanmış, saz çeşidinden ne varsa toplatılıp yakılmıştır. Kahvehaneler kapatılmış, her türlü eğlence yasaklanmıştır.⁸¹

Suud b. Abdülaziz, bir taraftan Arabistan'ın diğer bölgelerinde mücadele ederken diğer taraftan kutsal beldeleri ele geçirmek için de saldırılarına devam etmekteydi. Mekke'nin Şerif Galib tarafından tekrar ele geçirilmesi üzerine Medine'yi işgal etmenin planlarını yapmıştır. Suud b. Abdülaziz, planlarını gerçekleştirmenin aracı olarak kendisine bağlı kabile güçlerini kullanmıştır. Medine'nin işgalinde de bu yöntemin kullanıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. İbn Abdülaziz, Vehhabîlik taraftarı Harb kabilesinden Medine yakınlarında bir kale inşa etmelerini istemiştir. Kaleyi inşa eden Harb kabilesi mensupları burayı yurt edinmiş, onları Kubâlîlar takip etmiştir. Böylece Medine'ye ulaşan yollar ele geçirilmiştir. Medine'nin bağlantı yollarının kesilmesi üzerine şehirde maddî ve manevî sıkıntılar baş göstermiştir. Yine Suud b. Abdülaziz bir mektup göndererek kendilerine biat ederlerse halka eman vereceğini bildirmiştir. Bunun neticesinde de Medine ileri gelenleri, kendi aralarında istişare ederek anlaşma yolunu tercih etmişler ve Suud b. Abdülaziz'e biat emişlerdir.⁸²

Eyüp Sabri Paşa, Vehhabîlerin Medine'yi civar kabilelerin yardımıyla kuşattıklarını, Suûd b. Abdülaziz'in Medinelilere Vehhabî olmaya davet eden tehditkâr bir mektup gönderdiğini belirttikten sonra Medinelilerin aslında teslim niyetinde olmadıklarını, ancak İstanbul'dan yardım gelmemesi üzerine Vehhabîlerin

⁸⁰ Ecer, **Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri**, s. 143.

⁸¹ Fırlı, **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, s. 115.

⁸² Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti**, s.102.

Taiflilere yaptıklarını, kendilerine de yapmalarından korkarak Suûd b. Abdülaziz tarafından sunulan şartları kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtir.⁸³ Yine Eyüp Sabri Paşa, Medinelilerin İstanbul'a durumu bildirdiklerini söyler. Bu durumu öğrenen Suûd b. Abdülaziz, Medinelilerin Vehhabîliği içten benimsemediklerini düşünerek onlara karşı tutumunu sertleştirir, Medine'ye geldiğinde de halka karşı aynı sert bir tutum takınarak onlara gözdağı verir.⁸⁴

Ahmet Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre Medine'nin işgali sonrasında Vehhabîler, ilk iş olarak diğer bölgelerde yaptıkları gibi bid'at ve şirk gerekçesiyle ziyaret yerlerini ve mezarların kubbelerini yıkmışlardır. Hatta Hz. Peygamberin (s.a.s.) kabrini de yıkmak istemişler de halkın yalvarmaları nedeniyle Hz. Peygamberin (s.a.s.) kabrine dokunmamışlar, türbedeki kıymetli eşya ve mücevherleri almışlardır. Türbenin kubbesinde asılı bulunan "İnci Yıldızı" adı verilen en değerli taşın olduğu mücevherleri almışlardır. Hz. Peygamberin (s.a.s.) mezarını ziyaret etmeyi yasaklamışlardır. Vehhabîler, hutbelerde Osmanlı padişahının isminin okunmasını ve padişaha dua edilmesini yasaklamışlardır. Yine Vehhabîler, Medineli zenginlerin başta altın olmak üzere değerli mallarına el koyup kendi aralarında paylaşmışlardır.⁸⁵

Osmanlı idaresi, Medine'nin işgalinden büyük bir üzüntü duyup bölge valilerini Medine'ye yardıma çağırılmışsa da bundan olumlu bir netice alınamamıştır.⁸⁶

1.2.2.4. Hicaz Bölgesinin Tekrar Osmanlı'ya Geçmesi

İlk Vehhabî Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı ve en güçlü olduğu dönemde, Osmanlı Devleti içeride ve dışarıda büyük sorunlarla uğraşıyordu. Osmanlı Devleti bir yandan topraklarında yaşayan unsurlar arasındaki milliyetçilik akımlarıyla uğraşırken bir yandan da dışta büyük devletlerle savaşmak zorunda kalmıştı. Bu dönemde Müslümanlarca kutsal sayılan Hicaz bölgesi Vehhabîler tarafından işgal edilmiş, Osmanlı Devleti burayı geri alabilmek için ciddi bir teşebbüste bulunamamıştı. Devletin bu bölgedeki gücü ve hâkimiyeti oldukça zayıflamıştı. Bundan cesaret alan Suud b. Abdülaziz, Osmanlı Padişahı III. Selim'i ve valileri dine

⁸³ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 42.

⁸⁴ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 44.

⁸⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1873.

⁸⁶ Güner, **Vehhabi-Suudiler (1744-1819)**, s. 141.

davet eder mahiyette mektuplar göndermiş, padişahın adını hutbelerden çıkararak hac yolunu kapatmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti için maddî ve manevî bir yıkım olmuştur.⁸⁷

Babîâlî, içinde bulunduğu zorluklar sebebiyle Vehhabîlerin ortadan kaldırılması görevini daha önce Şam, Bağdad ve Mısır valilerine vermişti. Ancak bu vilayetler Vehhabîlerle mücadele etmelerine rağmen bir başarı elde edememişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Vehhabîlerle mücadele edip Mekke, Medine ve Taif'in geri alınmasıyla vazifelendirmiştir.⁸⁸

Kavalalı Mehmet Ali Paşa Vehhabîlerle mücadele ederek Osmanlı Devleti'nin kendisinden razı olmasını sağlayıp, İslam âlemi içinde adını duyurarak bu bölgede nüfuzunu ve etkinliğini arttırmak istemiştir. Hicaz bölgesi hem dinî hem de iktisadî açıdan önemli bir yerdi. Mehmet Ali Paşa, Hint Denizi, Yemen Boğazı ve Cidde arasındaki ticareti ele geçirerek iktisadî ve ticarî açıdan güçlenmeyi hedefliyordu.⁸⁹

Gerekli hazırlıkları yapan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bir yandan Vehhabîlere karşı ordu hazırlıkları yaparken, öte taraftan Vehhabîleri zor durumda bırakmak için Süveyş bölgesini kuşatma altına almıştır. Mehmet Ali Paşa bu kuşatma ile Hicaz tarafına olan ticareti engelleyerek Vehhabîleri zor durumda bırakmak ve urbanı, Vehhabîlere karşı ayaklandırmak istemiştir. Mehmet Ali Paşa, Süveyş bölgesini muhasara ettikten sonra Vehhabîlere saldırmak için orduya yönelik hazırlıklarını hızlandırmıştır.⁹⁰

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1812'de Suudî-Vehhabî tehdidini bastırmak üzere oğlu Ahmet Tosun Paşa kumandasında 3500 kişilik bir kuvvetle Hicaz'a göndermiş ve Medine şehrini kuşatmıştır. Bu kuşatma esnasında şehrin surlarında gedikler açılmış, Vehhabî kuvvetlerinin yiyecek ve içeceklerinin tükenmesi ve hastalıkların yayılması sebebiyle Medine'yi bırakmak zorunda kalmışlardır (3 Aralık 1812) ⁹¹ Medine'nin Vehhabîlerden geri alınması nedeniyle başkent İstanbul'da ve Mısır'da büyük kutlama törenleri yapılmıştır. Ahmet Tosun Paşa,

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yay., 6. bsk., İstanbul 2006, s. 197.

⁸⁸ Değirmenci, **a.g.m.**, s. 151.

⁸⁹ Büyükkara, **Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, s. 64.

⁹⁰ Akdoğan-Kalaycı, **a.g.m.**, s. 169.

⁹¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1879.

Medine'nin anahtarlarını İstanbul'a göndermiştir. Bu başarısı sebebiyle Ahmet Tosun Paşa'ya, vezaret rütbesi, Habeş Eyaleti, Cidde Sancağı ve Mekke Şeyhülharemlîği verilmiştir.⁹²

Medine'yi aldıktan sonra Cidde'ye yönelen Ahmet Tosun Paşa, hiçbir direnişle karşılaşmadan Cidde'ye girmiş (1813), daha sonra Mekke'ye yönelen Ahmet Tosun Paşa, Mekke Emiri Şerif Galib'in ve civardaki bedevîlerin yardımıyla fazla bir çatışma olmadan 22 Ocak 1813 tarihinde Mekke'ye girmiştir. Mekke'nin kurtuluşu İstanbul ve Mısır'da törenlerle kutlanmıştır. Kâbe'nin anahtarının hazineye teslim edilmesinin ardından yedi gün top şenliği yapılmıştır.⁹³

Daha sonra Tâif'e yönelen Ahmet Tosun Paşa, Taif'i ciddi bir direnişle karşılaşmadan Vehhâbîler'den geri aldı (2 Mayıs 1813). Vehhabîlerin Taif'e emir olarak atadıkları Osman el-Muzayyifî kaçmıştır. Taif'in kurtarılması haberi üzerine Mısır'da günlerce şenlikler yapılmıştır.⁹⁴

1.2.2.5. Osmanlı Devleti'nin I. Vehhabî Devletine Son Vermesi

Osmanlı Devleti'nin Vehhabîlerden Mekke, Medine ve Taif'i geri alması üzerine, Vehhabî belasından kurtulmak isteyen Bâbîâli, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Kavalalı İbrahim Paşa'ya Vehhabîlerle mücadele görevi verir. Kavalalı İbrahim Paşa, 1816 senesinin Eylül ayından itibaren Vehhabîlerin elindeki birçok şehri almıştır. Geçtiği yerleri itaat altına alarak buralara yeni emirler tayin eden İbrahim Paşa, Nisan 1818'de Dir'iyye'yi kuşatmıştır. Abdullah b. Suud'un Eylül 1818'de yaptığı anlaşma teklifini reddeden İbrahim Paşa, kuşatmaya devam etmiş, nihayet Eylül 1818'de Abdullah b. Suud ile dört oğlunu ele geçirerek Dir'iyye'yi teslim almıştır.⁹⁵

Abdullah b. Suud ve yakınlarının bir kısmı ile önce Kahire'ye, oradan da İstanbul'a gönderilmiştir. Bunlar 14 Aralık 1818'de, Haliç'te Defterdar İskelesi'ne çıkarıldıktan sonra halka teşhir edilerek Divanyolu ile Bâbîâli'ye getirilmiş ve Bostancıbaşı nezaretinde hapsedilmiştir. Haremeyn-i Şerife'nin gasp edilen malların tespiti için üç gün burada sorguya çekilmiş, ardından da dönemin Osmanlı

⁹² Fırlı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, s. 117.

⁹³ Ataman, **a.g.m.**, s. 78.

⁹⁴ Küçükbaş, "Taif", **DİA.**, XXXIX, s. 446.

⁹⁵ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 88 vd.

Padişahı II. Mahmud'un huzurunda Şeyhülslâm Mekkezâde Mustafa Asım Efendi'nin fetvasıyla idam edilmişlerdir (17 Aralık 1818).⁹⁶

Böylece Osmanlı Devleti'ni uzun müddet meşgul eden Vehhabî meselesinin birinci devresi Osmanlı'nın lehine sonuçlanmış, 1744'te kurulan birinci Vehhabî devleti 1818 yılında son bulmuştur. Bu haberin İstanbul'a ulaşmasıyla büyük bir sevinç yaşanmıştır. Bu hizmetlerinden dolayı Kavalalı İbrahim Paşa, Babiâli tarafından Cidde sancağı ile birlikte Habeş eyaleti valiliğine ve Mekke şeyhülharemligine tayin edilmiştir.⁹⁷

Bu zafer, hac yollarının güvenliğini tekrar sağlamış olduğundan Mehmet Ali Paşa'nın İslam dünyasındaki itibarını arttırdı ve Kızıldeniz ticaret yollarının ve hac yolunun güvenliği sağlanmış oldu. Basra Körfezinde de Mısır nüfuzunun oluşması yönündeki çalışmaları ile İngilizlerin dikkatini çeken İbrahim Paşa, Hicaz'da sükûneti temin etmiş ve orada yeterli miktarda kuvvet bırakarak Mısır'a dönmüştür (1819).⁹⁸

Kavalalı İbrahim Paşa, Dir'iyye'deki halkı göçe zorlamış, şehrin surlarını ve evlerini yıktırmış, bağ, bahçe ve tarlalarını ateşe vererek burada yaşamayı neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Kavalalı İbrahim Paşa, 1819 ortalarına kadar Dir'iyye'de bir süre daha kalmış, Necid bölgesini hâkimiyeti altına almıştır. Dir'iyye'de bulunan ahali, başka yerlere özellikle de Ahsa'ya zorunlu göçe tâbi tutularak şehir tamamen boşaltılmıştır. Suud ve Abdülvehhab ailesi mensuplarının büyük bir kısmını öldüren İbrahim Paşa, bir kısmını da Mısır'a göndermiştir. Sadece Suud ailesinden Türkî b. Abdullah ve İbn Abdülvehhab ailesinden ise Ali b. Hüseyin kaçarak kurtulmuşlardır. Necd bölgesini Vehhabîlerden temizleyen İbrahim Paşa Kasım 1819'da geride birtakım askerî kuvvetler bırakarak Mısır'a dönmüştür.⁹⁹

Sonuç olarak 1744 senesinde Muhammed b. Abdülvehhab ile Muhammed b. Suud'un, güçlerini birleştirerek Dir'iyye'de kurduğu I. Vehhabî-Suudî Devleti, 1818 senesine kadar Osmanlı Devleti'nin himayesinde olan Arap Yarımadası'nın neredeyse tamamını ele geçirmişti.

⁹⁶ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 94; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1884.

⁹⁷ Feridun Emecen, "Abdullah b. Suud", **DİA.**, 1988, s. 135 vd.

⁹⁸ Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "İbrahim Paşa, Kavalalı", **DİA.**, 2000, XXI, s. 331.

⁹⁹ Güner, **Vehhabi-Suudiler (1744-1819)**, s. 141.

1.3. VEHHABÎLİK HAREKETİNİN TARİHÎ SEYRİ

Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul'daki bürokratların Vehhabî hareketini tehlike olarak görmemelerinin devletin başına ileride büyük iş açtığını vurgular. Ayrıca, Bâbîâlî'nin Vehhabî faaliyetlerini yağmacı bedevi hareketi olarak algılaması da Vehhabî tehlikesine gereken önemi vermesine engel olmuştur.¹⁰⁰ 19. asra kadar Vehhabî hareketinin tehlikesini anlayamayan Osmanlı, Vehhabîlerin Haremeyn baskınından sonra geç de olsa duruma müdahale etmiştir. Bâbîali, Vehhabî tehlikesini bertaraf için Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmiş, nihayetinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Vehhabîlerin başkenti Dir'iyye'yi alarak I. Vehhabî - Suud Devleti'ne son vermiştir.

1.3.1. II. Vehhabî - Suud Devleti (1824-1891)

Suud ailesinin üyelerinden Türkî b. Abdullah b. Muhammed b. Suud, Dir'iye'nin tekrar Osmanlı idaresine geçmesinin ardından sağ olarak kurtulmayı başarmıştır. Bölgenin kontrolünün tekrar Suud ailesinin sağlaması için 1820 yılından itibaren çalışmalara başlayan Türkî b. Abdullah, ilk etapta önceki başkentleri olan Dir'iye'nin kontrolünü ele almak ister. Bu arada buranın yönetimini elinde bulunduran Muhammed b. Mişârî'den burayı geri alarak onu tutuklar. Daha sonra Riyad'a yönelerek Muhammed b. Mişârî'nin oğlu Mişârî'den de Riyad'ı geri alan Türkî, burayı faaliyetlerinin merkezi haline getirir (1822).¹⁰¹

Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı-Mısır kuvvetleri ile Türkî taraftarları arasındaki mücadeleler sonucu Riyad'ı kaybeden Vehhabîler, 1824 yılında tekrar şehri ele geçirerek burayı başkent yapar. Böylece II. Vehhabî-Suud Devleti kurulur.¹⁰²

Türkî b. Abdullah, Osmanlıların elinde olan Riyad'ı 1824 yılında kuvvet toplayarak tekrar ele geçirdi ve bir daha Dir'iye ile ilgilenmedi. Eski Dir'iye bugün harabe şekliyle muhafaza edilmektedir. Yeni şehir ise Vadi-i Hanife'nin karşı yakasındadır.¹⁰³ Türkî b. Abdullah, artık faaliyetlerinin merkezi olarak Riyad şehrini kullanacaktır. Bu bölge Osmanlıların ve İngilizlerin nüfûz savaşlarının yaşandığı en

¹⁰⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. IV, s. 1869.

¹⁰¹ Zekeriya Kurşun, "Riyad", **DİA.**, 2008, XXXV, s. 139.

¹⁰² Zekeriya Kurşun, "Suudiler", **DİA.**, 2009, XXXVII, s. 584.

¹⁰³ Mustafa Bilge, "Dir'iye", **DİA.**, 1994, IX, s. 374 vd.

önemli yerlerden biridir. Türkî de bu durumdan faydalanarak bazen İngilizlere bazen de Osmanlılara yanaşıp diğerine karşı duruş sergileyerek bazı hedeflerini gerçekleştirmiştir. Türkî 1834 yılında aile içinde yaşanan çekişmeden dolayı Mişarî b. Abdurrahman isimli bir akrabası öldürmüştür. Bu tarihe kadar Necid’de kontrolü sağlamış, Ahsâ ve Bahreyn’i de ele geçirmiştir. Bundan dolayı 1891 yılına kadar ayakta duracak olan II. Suud devletinin kurucusu Türkî olarak bilinmektedir. Türkî’den sonra yönetimi oğlu Faysal b. Türkî devralarak topraklarını genişletmeye devam etmiştir. Mısır ordusuyla karşılaşarak savaşmak zorunda kalan Faysal b. Türkî, 1838 yılında esir düşerek Kahire’de hapsedilmiştir.¹⁰⁴

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti’nin arası açılınca ortaya çıkan karmaşada Faysal, Kahire’den kaçmayı başarmıştır. 1865 yılında ölen Faysal, devleti babasının dönemindeki sınırlarına ulaştırmıştır. Faysal’dan sonra Suudî Devleti aile içi mücadelelerden dolayı zayıflamıştır. Bu zayıflama döneminde, Kuzey Necid’in büyük aşireti Şemmar’ın lideri Muhammed ibn Reşid, başka bir kabilesinin lideri Muhammed bin Reşid, Hail merkezli güçlü bir siyasî yapı kurmuştur. Osmanlı Devleti ile de anlaşılan Reşid, Suudî yönetiminin zayıflığından faydalanarak Ahsa’yı ve Necid’i ele geçirmiştir. Riyad’ı işgal edince buradaki otoriteyi 1891 yılında üzerine almıştır. Abdurrahman b. Faysal ve ailesi Riyad’ı terk etmek zorunda kalmıştır. Sonuç itibariyle de II. Vehhabî-Suud Devleti de yıkılmıştır (1891).¹⁰⁵

1.3.2. III. Vehhabî Devleti/Suudî Arabistan Krallığı (1902 - Günümüze Kadar)

Abdülaziz bin Suud, Reşidîlerin elinde bulunan Riyad’ı alarak (15 Ocak 1902) tarihte III. Vehhabî-Suud Devleti’nin yani bugünkü adıyla Suudî Arabistan Devleti’nin temellerini atmıştır.¹⁰⁶

III. Vehhabî-Suud Devleti’nin kuruluş sürecinde iki önemli dönemin olduğu görülmektedir. Birincisi Riyad’ın tekrar ele geçirilmesi; ikincisi ise yirmi yıldan fazla sürecek olan Necd ile diğer bölgelerdeki siyasî birliğin sağlanması faaliyetleri dönemidir. Faaliyetlerine devam eden İbn Suud; Veşm, Sedr, Mahmel, Südeyr, Şuayb gibi

¹⁰⁴ Mehmet Ali Büyükkara, “Suud’da Taht Oyunları”, **Derin Tarih**, 2017, sayı: 69, s. 4.

¹⁰⁵ Ecer, **Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri**, s. 146.

¹⁰⁶ Kurşun, “Riyad”, **DİA.**, XXXV, s. 140.

bölgelerde siyasî birliği sağladıktan sonra iktisadî ve coğrafi açıdan stratejik konumu olan Kasim bölgesini hâkimiyeti altına aldı (1906).

Sınırlarını giderek genişleten Abdülaziz b. Suud, Ahsâ gibi stratejik öneme sahip bir şehri de almıştı. 1914 yılı Mayıs ayında Osmanlı Devleti ile İbn Suud arasında imzalanan anlaşmayla İbn Suud'a Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak ve onların düşmanlarıyla işbirliği yapmamak şartlarıyla “Necid Valiliği” ve “paşa” unvanı verilir. Böylece İbn Suud, bölgede tam bir hâkimiyet kurmuş oldu.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan 1918 yılında mağlup olarak ayrılması ve savaş sırasında İngilizlerle anlaşılan Şerif Hüseyin'in Hicaz bölgesinde başlattığı isyana karşılık verememesinden dolayı Hicaz'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum Şerif Hüseyin ile Abdülaziz'i karşı karşıya getirmiş, iktidar mücadelesinden Abdülaziz galip çıkmıştır. Abdülaziz b. Suud, kurduğu İhvan Teşkilatı ile 1921-1924 seneleri arasında yapmış olduğu bu mücadeleler neticesinde Mekke, Medine, Taif, Hail ve Cidde'yi işgal ederek Hicaz bölgesini ele geçirmiştir (1924). Bu bölgelerde birçok yeri tahrip etmişler, kubbeli mezarları yıkmışlar, bilhassa Mekke'de Hz. Peygamberin (s.a.s.) Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Fâtımâ (r.anha)'nın doğdukları evler ile Hz. Hatice (r.anha)'nin yaşadığı evini ve bazı sahabî mezarlarına varıncaya kadar Asr-ı Saadet'ten kalma birçok yeri tahrip etmişler ve buraları ziyaret edenleri de şiddet uygulamışlardır. Buraları ele geçirdikten sonra Abdülaziz, 1926'da Necd ve Hicaz bölgelerinin kralı olarak kabul edilmiştir. 1927 yılında da İngilizler ile yapılan Cidde Anlaşması ile tam bağımsızlığını ilan etmiş ve böylece İngilizlerle yapmış olduğu ilk anlaşmanın ağır şartlarından kurtulmuştur.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve ortadan kalkması üzerine Abdülaziz, önce Hicaz'a yönelmiş ve buranın kontrolüne ele geçirdikten sonra da Yemen'le yıllardır sorun olan Asîr topraklarına yönelmiştir. 1926'da Asîr'i kontrol altına almış, bundan sonra ise kendisini önce “Necid ve Hicaz Kralı” ilan etmiştir (1926). Ancak bunun akabinde ise yeni bir idarî yapılanmaya giderek ülkenin ismini Suudi Arabistan Krallığı olarak değiştirmiştir (1932). Kurulan bu devlet

¹⁰⁷ Zekeriya Kurşun, “Necid”, *DİA.*, 2006, XXXII, s. 491.

¹⁰⁸ Ecer, *Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri*, s. 148.

aslında III. Vehhabî-Suud Devleti'dir. Kendisini de ilk Suudî Arabistan Kralı ilan etmiştir. Bu devlet bugün Suudî Arabistan Krallığı adıyla varlığını sürdürmektedir.¹⁰⁹

1938 yılında ülkede çıkan petrolün işletme imtiyazının Aramco (Arabian American Oil Company) diye bilinen Arap-Amerikan Petrol Şirketi'ne verilmesiyle, ülke ekonomisi ve siyaseti Amerikan hâkimiyetine girmiştir. Kral Abdülaziz'in vefat ettiği 1953 yılına gelindiğinde petrole gelen büyük zenginlik Suudi Arabistan'ı dünyanın en önemli ülkelerinden biri yapmıştır.¹¹⁰

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni petrol kuyularının açılması ile birlikte Suudi Arabistan'da yoğun bir gelişme yaşanmıştır. 1953 yılında Kral Abdülaziz b. Suud'un ölümünün ardından yerine sırasıyla oğulları Suud b. Abdülaziz (1953-1964), Faysal b. Abdülaziz (1964-1975), Halid b. Abdülaziz (1975-1982), Fahd b. Abdülaziz (1982-2005), Abdullah b. Abdülaziz (2005-2015), Selman b. Abdülaziz (2015-) geçmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Ataman, **a.g.m.**, s. 79.

¹¹⁰ Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, s. 119.

¹¹¹ Büyükkara, "Suud'da Taht Oyunları", **Derin Tarih**, 2017, sayı: 69, s. 5.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

2.1.1. Tarihte Kazakistan

Arkeolojik buluntular, Kazakistan topraklarında ilk insan yerleşimlerinin, M.Ö. 1. bin yıla uzandığını ispatlamıştır. Bölgenin ilk yerleşimcileri Sak, Sarmat, Kanglı, Üysün ve Hun kabileleri olmuştur.

M.Ö. 1. bin yılda Kazakistan diyarında yaşamış olan en eski kabile toplumlarının öncüsü Sak toplumdur. Sak kabileleri hakkında ilk bilgilere M.Ö. 1. yüzyılda eski Romalı filozof Büyük Plinius ve Yunanlı Tarihçi Herodot'un yazılarında rastlanmaktadır. Bunla birlikte Plinius çivi yazılarında Sakların üç grubundan bahsedilmiştir. Bunlar; Paradarya (denizin öteki tarafındaki Saklar), Haumavarga Saklar (Haoma şerbetini yapan Saklar) ve Tigrahauda Saklar (sivri börüklü Saklar)'dır. Paradarya Sakları Aral civarında, Tigrahauda Sakları Sirderya'nın orta akımıyla Han Tanrı dağlarında, Haomavarga Sakları ise Murgab havzasında yaşamışlardır.¹¹² Saklardan sonra veya onlarla beraber Sarmat kabilesi, M.Ö. VII-IV. yüzyılları arasında Hazar Denizinin civarında, Edil ve Cayık nehirlerinin aşağı tarafında hüküm sürmüştür.¹¹³

Üysünler: Asya'nın içerisinden gelerek Yedisu'daki Tigrahauda Saklarının topraklarını miras olarak almışlardır. Bunlar M.Ö. II. yüzyıl ile M.S. IV. yüzyıllar arasında Kazakistan topraklarında yaşamış ve devlet olma derecesine kadar yükselmiş topluluktur. Üysünlerin bir kısmı Yedisu'ya göç ederek Sak kabilesini egemenliği altına aldılar ve Kunmo Devletini kurdular.¹¹⁴

Hunlar: Hunlar, Kazakistan Tarihinde önemli bir yere sahiptir. Tarihin eski döneminde yaşamış bu topluluğun ismi savaşçılık ve sertlik sembolü olmuştur. Hunların tarihi, M.Ö. I. yüzyıldan başlayarak M.S. 98 yıllarına kadar ulaşmaktadır. Hunlar, Kuzey Çin sınırına kadar bir alana yayılmışlardır. Hun kabileleri ile Çin

¹¹² J. Artıkbayev, **Kazakistan Tarih Ansiklopedisi**, Atamura Baspası, Almatı 1998, I, s. 203.

¹¹³ Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, (çev. Hakan Gür), Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 136 vd.

¹¹⁴ Musin Çapay, **Kazakistan Tarihi**, Dauir Baspası, Almatı 2007, s. 96.

devletinin arasındaki savaştan sonra Kazakistan, Orta Asya ve Doğu Avrupa topraklarına göç ederek yerleşmişlerdir.¹¹⁵

M.S. 542-702 yıllar arasında Kazakistan topraklarında Eski ve Batı Türk Kaganatı (Hanlığı) kuruldu. “Türk” ismine ilk defa, 542 yılına ait Çin yıllıklarında “Tutsyue” olarak rastlıyoruz. Bugün Kazakistan topraklarında yaşamış olan Türk hanlıkların sırasıyla söyleyecek olursak Tırgeş Kaganatı (704-756), Karluk Kaganatı (756-940), Oğuz Devleti (Batı Kazakistan topraklarında X-X.I. yüzyıllar arası), Karahan Devleti (X-XII. yüzyıllar arası). Karahanlılar Devletinin resmi dini İslam olarak ilan edildi.¹¹⁶

Moğol Hakanı Cengiz Han yönetimindeki Moğol askerlerinin 1219-1221’deki istilasından sonra Kazakistan toprakları tamamen Moğol İmparatorluğunun hâkimiyet altına girdi. XIII. yüzyılın ortasında Cengiz Han’ın en büyük oğlu Cuci Han, Seyhun (Sirderya) ile Alatau dağları arasında bir bölgede kurulmuş olan Altın Orda Devletinin bir parçası olarak yarı bağımsız Beyaz Orda Devletini kurdu. Fakat bu devletin yöneticisi Moğol soyundan olmasına rağmen, halkın birçoğu bölgenin idaresinde önemli rol oynayacak olan Türklerden oluşmaktaydı.¹¹⁷

Beyaz Orda Devletinin zayıflamaya başladığı sıralarda iki yeni güç olan Nogay Ordusu, Abilhayr Han tarafından devralındı.¹¹⁸ Bölgede oturan kazaklara “Özbek Kazakları” denilmeye başlandı. Ancak Beyaz Orda Devleti tamamen ortadan kaldırılmadığı için bu dönemde sürekli çatışmalar meydana gelmekteydi. Birçok Kazak kabilesi bölgeyi terk ederek güneydoğudaki Moğolistan’a göç ettiler. 1465’de Beyaz Orda’nın iki şehzadesi, Canibek ve Kerey, beraberliğinde Türk kabilelerinden kalabalık gruplarla Moğolistan’a göç ettiler. Moğolistan Hanı kabul ederek, kendi topraklarının batısına Çu ve Talas nehirleri civarına yerleştirdi. Bu gruplardan sonra “Kazak Hanlığı” ortaya çıkmıştır. Kazakların ilk hanı Kerey Han (1458-1473 yılları) han olarak ilan edildi. Kerey Han’dan sonra Canibek Han (1473-1480) idareye atandı.¹¹⁹

¹¹⁵ Guliyeva Khadylkhan, “Kazakistan’da Üniversite Gençlerinin Dine Yönelimi: N. Gumilyev Ulusal Avrasya Üniversitesi Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Ün. SBE., Konya 2016, s. 18.

¹¹⁶ Çapay, **Kazakistan Tarihi**, s. 97.

¹¹⁷ Mehmet Saray, “Altın Orda Hanlığı”, **DİA.**, 1989, II, s. 538 vd.

¹¹⁸ B. Ayagan, **Kazakistan Ültık Entsiklopediya**, Almatı, 2005, s. 286.

¹¹⁹ Mehmet Saray, “Kazakistan”, **DİA.**, XXV, 2002, s. 122.

XVI. yüzyılın başında Kazak kabileler topluluğunun çoğu (Kıpçaklar, Naymanlar, Üysünlar ve Dulatlar dâhil) Kasım Han'ın (1511-1523) idaresi altına girdiler.

Kısaca Kazak halkının yaklaşık 3 bin yıllık tarihsel sürecini şu dönemlere ayırabiliriz:

Sak ve Sarmat devri (M.Ö. VII-II), Üysün ve Hun devri (M.Ö. III-M.S. IV), Türk Hanlığı devri (542-702), Kıpçak ve Karluk devri (IX-XIII), Moğol istilasını devri (XIII yüzyıl başı - XIV yüzyıl ortası), Altın Orda'nın dağılmasından sonra çıkmış olan devletlerin devri (XIV. yüzyıl başı).

Moğolistan'ın Cüngaryan Oyrotları (Kalmuklar) XVII. yüzyılın ortalarında Kazak topraklarına saldırılara başladılar. Buna karşılık Kazaklar kendilerini koruyacak durumda değillerdi. Kazaklar ile Oyrotlar arasındaki üstünlük mücadelesi XVIII. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Bu tarihlerde Kazaklar kısa bir süre de olsa birleşerek Oyrotlara karşı çeşitli başarılar elde ettiler. Buna rağmen Mançuların Oyrotları 1758'deki mağlubiyetlerine kadar Oyrot tamamen ortadan kalkmış değildi. Bu tarihte Kazakların çoğu Çarlık Rus korumasına girdiler. Kazakların Kişi cüz'ü, (Küçük yüz) 1731'de, Orta cüz'ü (Orta yüz) 1740'da ve Ulu cüz'ün (Büyük yüz) bir kısmı da 1742'de Çarlık Rusya'nın hâkimiyetini kabul ettiler. Kazaklar Çarlık Rusya'sı arasındaki temaslar XVI. yüzyılda başladı ve gittikçe gelişerek Kazakları Çarlık Rusya eksenine çekti. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdikleri birkaç ayaklanma ile karşı koymaya çalışmışlar, fakat XIX. yüzyılın ortalarına gediğinde (Mançu İmparatorluğu'nun doğu bölgesi hariç) bütün Kazak topraklarının tamamı Çarlık Rusya'sının kontrolü altına girmişler. Hanların yetkileri kaldırılmış, Orta cüz'ün Hanı 1822'de, Kişi cüz'ün Hanı 1824'te, Ulu cüz'ün Hanı 1848'de tahttan indirilmişti.¹²⁰

Bu dönemde zor şartlar altında kalan yerli halkın şiddetli tepkisi Ruslara karşı nefreti oluştu ve 1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus yönetimine karşı büyük bir ayaklanma meydana geldi. Ayaklanmanın nedeni Kazakların muharebe dışı amaçları için Çarlık Rus ordusuna alınmalarıydı. 1917 Bolşevik İhtilalinde Orta Asya'nın diğer yerlerinde olduğu gibi yabancı müdahaleciler, Kızıl Ordu (Bolşevik), Beyaz Ordu (Menşevik) milletçiler arasında güçlü çatışmalar başladı. En sonunda

¹²⁰ Abdülvahab Kara, **Kazakistan ve Kazaklar: Eski Devirlerden Günümüze**, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 389.

1920 yılında Sovyet idaresi tesis edildi. 26 Ağustos 1920’de Kazakistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 1924-1925’de yeni Sosyalist Sovyet Cumhuriyetlerinin teşkili esnasında bazı topraklar ilave edildi; böylece Kazakistan’ın bugünkü sınırları belirlenmiş oldu. 1936 yılında ise Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.¹²¹

16-18 Aralık 1986 senesinde Kazak gençleri, Almatı’da “Respublika (Cumhuriyet) Meydanı’nda Sosyalist Sovyetler Birliği’ne karşı ayaklandılar. Sosyalist Sovyetler Birliği’ne sadece Kazakistan değil, diğer cumhuriyetlerde de muhalif olaylar gün geçtikçe hızla artmıştır.¹²²

2.1.2. Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bağımsız Oluşu

1980’li yılların sonunda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin temeli sarsılmaya başladı. Mihail Gorbaçov Başkanlığındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 1989 yılından itibaren hızlı bir dağılma sürecine girdi. Özellikle de Gorbaçov’un perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) adını verdiği reform çalışmaları Soğuk Savaş’ı bitirdi; ancak bu reformlar Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin ülkede politik üstünlüğünü kaybetmesine, sonrasında ise Sovyetler Birliği’nin dağılmasına sebep oldu.¹²³

Ağustos 1991’de Baltık Cumhuriyetleri ve Ukrayna parlamentosu bağımsızlık kararı aldılar. Ukrayna parlamentosunun bağımsızlık kararı, 1 Aralık 1991 tarihinde halkoylamasına sunulurak kabul edildi. Bunun ardından Brest şehrinde bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları, “Sodrujestvo Nezavisimin Gosudarts” (Bağımsız Uluslar Topluluğu-BUT) kurulmasıyla ilgili bir protokol imzaladılar. Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya’nın “Bağımsız Uluslar Topluluğu” çatısı altında birleşmeleri, uzun süredir can çekişen Sovyetler Birliği’nin sonunu hazırladı.¹²⁴

21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan’ın başkenti Almaata (Almatı)’da Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikis-

¹²¹ M. Tazhin, “Sovereign Kazakhstan”, in **History of Kazakhstan**, Almaty 1998, s. 97.

¹²² Saray, “Kazakistan”, **DİA.**, XXV, s. 123.

¹²³ Mesut Çapa, “Sovyetler Birliği’nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye-Kazakistan Münasebetleri”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2019, c.IX, sayı: 17, s. 2 vd.

¹²⁴ Kara, **Kazakistan ve Kazaklar**, s. 493.

tan, Azerbaycan, Ermenistan ve Moldovya'nın katılımı ile bir zirve toplantısı yapıldı. Almaata Zirvesi'nde alınan karar üzerine, SSCB'nin artık tarihe karıştığı dünyaya ilan edildi. SSCB'nin dağılması, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için tarihi bir dönüm noktası oldu ve Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandılar.¹²⁵

Bağımsızlık ilanı, Kazakistan'daki genel demokratik süreçlerin gidişatını hızlandırdı. 1991 senesinin ortasında Kazakistan, diğer 10 cumhuriyetle birlikte toplam 11 cumhuriyet merkez yönetime muhalefet etti. 1991 yılının Ağustos ayında SSCB ve Komünist Partisi tarih sahnesinden silindi. 1 Aralık 1991'de Kazakistan tarihinde ilk defa devlet başkanlığı genel seçimleri yapıldı. Kazak halkı Nursultan Nazarbayev'i, Kazakistan Devlet Başkanı olarak seçti. Nazarbayev, 10 Aralık 1991 senesinde ilk defa halk oylamasıyla seçilen devlet başkanı oldu ve resmen görevine başladı. Bağımsızlığını kazandıktan sonra eski adı Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan adını "Kazakistan Cumhuriyeti" olarak değiştirdi.¹²⁶

Nursultan Nazarbayev başkanlığındaki Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra Türkiye Cumhuriyeti, bağımsız Türk Cumhuriyetlerini hemen tanıdı. Ardından bu ülkelerle başta kültürel olmak üzere çeşitli alanlarda münasebetlere başlandı. Bu çerçevede konsolosluklar açıldı, üst düzeyde ziyaretler gerçekleştirildi. Türkiye basınında Türk Cumhuriyetlerine geniş yer verildi.¹²⁷

2.1.3. Kazakistan'ın Coğrafi Konumu

Kazakistan Cumhuriyeti Orta Asya'da yer alır. Ülkenin yüz ölçümü 2.724. 900 km²'dir. Kazakistan, yüzölçümü açısından dünyanın 9'uncu, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin ikinci en büyük ülkesidir. Ülke, Türkiye'nin yaklaşık 3.5 katı büyüklüğündedir. Kazakistan, kuzeyde ve batıda Rusya, doğuda Çin, güneyde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri ile komşudur. Ülkenin güneybatıda Hazar Denizi, güneyde ise Aral denizine kıyısı vardır. Ülkenin yüzölçümü, Avrupa Birliği'ne üye 12 ülkenin toplam yüzölçümü alanından daha büyüktür.¹²⁸

¹²⁵ Saray, "Kazakistan", *DİA*, XXV, s. 124 vd.

¹²⁶ Çapa, *a.g.m.*, s. 4

¹²⁷ Kara, *Kazakistan ve Kazaklar*, s. 494.

¹²⁸ Mustafa Ertürk-İbrahim Güner, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Nobel Yay., 6. Bsk. Ankara 2014, s. 193.

Kazakistan'ın yüzde 40'ını çöller, yüzde 26'sını ekilebilir alanlar, yüzde 23'ünü bozkırlar, yüzde 7'sini ormanlar, yüzde 4'ünü dağlar oluşturmaktadır. Ülke, doğu ve güneydoğusundaki dağlık alanlar dışında tamamen düzlüklerle kaplıdır. Doğudaki Altay Dağları, güneydoğusundaki Tien Şan diğer adıyla Tanrı Dağları ve onun uzantıları Jongar Alatau ve Suar-Tarbagatay ülkenin en büyük dağları oluşturmaktadır.¹²⁹

Ülkenin büyük kısmı ovalarda ve dalgalı platolardan meydana gelir. Ülkede yedi bini aşkın akarsu bulunmaktadır. Kazakistan'ın büyük nehirlerinden İrtiş, İşim ve Tobol nehirleri Kuzey Buz Denizi'ne; Ural ile Emba nehirleri Hazar Denizi'ne; Siriderya, Aral, İli nehirleri ise Balkaş Gölü'ne dökülür. Küçük akarsuların büyük bir kısmı ise çöllerde kaybolur. Ülkenin en önemli gölleri ise Aral, Balkaş, Zaysan, Alakol, Tengiz, Seletitengiz gölleridir. Kazakistan'da genellikle bozkırlar hâkimdir ve görünüm kuzeyden güneye doğru gittikçe yarı çöl manzarası alır.¹³⁰

Akarsu boyları çok defa çalılıklarla kaplıdır; bunlar yer yer büyükçe adalar halinde ağaçlıklara, yüksek tepelerin yamaçlarında ise sık ormanlara dönüşür. Ülkenin güney tarafları Orta Asya'nın çöl sahasını teşkil eder. Siriderya gibi büyük nehirlerin vadilerinde bazan sık ağaçlık ve çalılıklara rastlanır. Genelde ormanlar azdır ve daha çok yüksek yerlerde çam ağaçlarından oluşur.¹³¹

2.1.4. Kazakistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkenin demografik yapısında değişiklikler olmuştur. Kazakistan'da yaşayan Rus, Alman, Slav ve Yahudilerin büyük çoğunluğu ülkeden göç etmiş, yaklaşık 280 bin Kazak ise ülkesine geri dönmüştür. Günümüzde ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 56'sını Kazaklar, yüzde 28'ini Ruslar, geri kalan kısmı Ukraynalılar, Özbekler, Almanlar, Tatarlar, Tacikler, Uygurlar, Dunganlar, Çeçenler, İnguşlar, Başkurtlar, Ahıska Türkleri, Çuvaşlar, Koreliler, Mordvinler, Moldovyalılar, Ermeniler ve diğerleri oluşturmaktadır.¹³² 2016'da yapı-

¹²⁹ Emin Atasoy, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, Ezgi Kitapevi Yay., Bursa 2010, 76.

¹³⁰ Saray, "Kazakistan", **DİA.**, XXV, s. 126.

¹³¹ Ertürk-İbrahim Güner, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, s. 194.

¹³² Ertürk-İbrahim Güner, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, s. 195.

lan seçimlerde toplam nüfusun 18 milyon olduğu, Kazak nüfusunun ise 11 milyon olduğu tespit edilmiştir.¹³³

Ülkenin ekonomik yapısından bahsedecek olursak; SSCB ekonomik sistemin-den serbest ekonomik sisteme geçiş döneminde Kazakistan, birtakım ekonomik zorluklar yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sanayi ve tarım sektöründe çalışan yetişmiş Slav ve Alman nüfusun ülkeyi terk etmesi sonrasında nitelikli iş gücü yetersizliği ülke ekonomisini zor durumda bırakmıştır. Buna rağmen günümüzde Kazakistan, Orta Asya ülkeleri içinde en gelişmiş ekonomiye sahip ülke konumundadır. Ülke ekonomisi genel olarak daha çok ithalata dayalı ve üretim ise ağırlıklı olarak uranyum, petrol ve gaz ihracatı sektörlerinde olmaktadır. Altın, gümüş, demir, kömür, bakır, çinko, boksit, manganez, krom, kurşun, nikel, antimuan, tungsten, volfram gibi madenler açısından zengin olan Kazakistan aynı zamanda bir tarım ve hayvancılık ülkesi olarak bilinmekte ve ülkenin kuzeyindeki bozkırlarla güneyindeki yaylaları hayvancılık için en elverişli yerlerdir. Ülke topraklarında pamuk ve pirinç üretimi yapılmaktadır. Sulama sistemlerinin geliştirilmesi ile tarımsal faaliyetler de giderek gelişmektedir.¹³⁴

Ülke topraklarının yaklaşık 1/5'i tarım arazisidir. Ülkede başta buğday olmak üzere arpa, tütün, şeker pancarı, patates, pirinç, çeşitli sebzeler ve meyveler yetiştirilmektedir. Kazakistan tahıl üretiminde BDT ülkeleri içerisinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra 3. sıradadır. Ülkede büyükbaş hayvancılık yapıldığı gibi çayır ve mera alanlarının çokluğu dolayısıyla küçükbaş hayvancılık, at kümes hayvancılığı yapılmaktadır. Aynı zamanda sanayi de, tarım ekonomisi de gelişmiş olan ülkede traktörler ve tarım teknik ürünleri üretilmektedir. Ayrıca ülkede en çok gelişen sanayi kolları ise şöyledir: Yakıt sanayi, metal, tekstil ve giyim, kimyasal maddeler, plastik, ayakkabı, işlenmiş gıda, kâğıt ve çimento gibi sanayi sektörleri gelişmiştir. Ülkenin ihracat ettiği başlıca ürünleri petrol başta olmak üzere mineral ürünler, metaller, gıda ve

¹³³ “Kazakistan’ın Nüfusu 18 Milyonu Geçti”, (Çevrimiçi) <https://khabar.kz/kz/news/kogam-kz/item/93697> (17.01.2019)

¹³⁴ Ergin Gümüş, **Ülkeler Coğrafyası**, Nobel Yay., 3. bsk., Ankara 2018, s. 63 vd.

tarım ürünleri iken, ithalatta ise ağır makine ve taşımacılık ekipmanları, birtakım kimyasal ürünlerdir.¹³⁵

2.1.5. Kazakistan'ın Siyasî - İdarî Yapısı

Kazakistan 1990'lı yılların başında tüm siyasî ve idarî sistemi kapsayan büyük çapta değişiklikleri uygulamaya koymuştur ve birbirini takip eden siyasî ve idarî reformlar sonucunda kendine özgü demokratik bir sistem oluşturulmuştur. Devlet yapısının esasında, ortak devlet iktidarının yaşama, yürütme ve yargı dallarında ayrılık ilkesine bağlı olması tasdik edilmiştir. Üstelik devlet başkanı ve temsil organlarının genel seçim uygulamasına geçişi gerçekleştirilmiştir.¹³⁶

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası parlamentoda 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Anayasa demokratik, laik ve üniter devlet yapısını öngörmektedir. Anayasada vatandaşların siyasî, medenî, sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerden eşit şekilde faydalanacakları belirtilmekte, özel mülkiyet hakkı tanınmakta ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı teminat altına alınmakta, teşkilatlanma ve sivil toplum kuruluşlarına üye olma özgürlüğü tanınmaktadır. 28 Ocak 1993'te kabul edilen anayasa ile ülkede yarı başkanlık sistemi uygulanırken 1995 yılında kabul edilen yeni anayasa ile ülkede tam başkanlık sistemine geçilmiştir. Bu anayasaya göre Kazakistan Cumhuriyeti demokratik, laik, sosyal ve hukuk üstünlüğünü kabul eden bir devlettir. Bağımsız ve üniter bir yapıya sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri geliştirilmiş, cumhurbaşkanlığı süresi dört yıldan yedi yıla çıkarılmıştır. Kazakistan Parlamentosu, senato ve meclis olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Senatörlük süresi 4 yıl, milletvekilliği süresi ise 4 yıldır.¹³⁷

Kazakistan'ın şu anki başkenti Nursultan (eski adıyla Astana)'dır.¹³⁸ Astana, 1997'de başkent ilan edilmiş olup daha önceki başkent ise Almaatı şehri idi. Almaatı, ülkenin en büyük şehridir. Ülkedeki eyalet sayısı 1997 yılına kadar 19 iken, daha sonra ise 14'e düşürülmüştür. 14 eyalet ve 3 eyalet statüsündeki şehirden oluşmaktadır. Bu şehirler; ülkenin başkenti olan Astana, eski başkent Almaatı ve 2050'ye kadar

¹³⁵ Ramazan Özey, **Türk Dünyası Coğrafyası**, Aktif Yay., 8. bsk., İstanbul 2013, s. 237 vd. Kazakistan (Çevrimiçi) <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/958/kazakistan> (19.01.2019)

¹³⁶ İbrahim Atalay, **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, META Yay., 4. Bsk., İzmir 2013, s. 116.

¹³⁷ Atalay, **a.g.e.**, s. 117.

¹³⁸ Astana adı, geçtiğimiz günlerde istifa eden Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'e ithafen, 29 Mart 2019'da resmen Nursultan olarak değiştirildi.

Rusya'ya kiralanan uzay üssü Baykonur'dur. Söz konusu şehirlerin valileri devlet başkanı tarafından atanmaktadır.¹³⁹

2.1.6. Kazakistan'ın Dinî Yapısı

Bağımsızlıkla beraber Kazakistan'da İslâmiyet, millet ve devlet bütünleşmesini sağlayan, ahlakî kaynakların önemli bir unsuru olarak yükselmiştir. Halk bu millî şuurla cami ve medreselerin imarına yönelmiş ve İslâmî akidelerin uygulanması hızla artmıştır. Kazakistan'da Türkiye örneğinden hareketle ilahiyat fakülteleri açılmış, tasavvuf öne çıkarılmış ve Yesevî Tanu/Yesevilik Bilgisi adıyla bir ders, temel dersler arasına konularak Yesevîlik Kazakistan'da gündeme taşınmıştır. Kazakistan'da İslâm, bir kimliği ifade etmenin etkili bir unsuru ve aracı olmuştur.¹⁴⁰

Kazakistan'da bugün itibariyle yaklaşık 18 milyon insan yaşamaktadır. Bu nüfusun 11 milyonu Kazak'tır. Kazakistan topraklarında yaşayan 26 farklı etnik yapıdan yüzde 70 oranında Müslüman yaşamaktadır. Kazakistan Müslümanları çok önceden beri akidede Mâturidîliği, fıkıhta ise Hanefî mezhebini benimsemektedir. Kazakistan Cumhuriyetinde yaşayan Tatarlar, Başkurtlar, Uygurlar, Özbekler, Karakalpaklar, Kırgızlar, Düngeenler de aynı yolu izlemektedir. Bununla birlikte Kazakistan'da az da olsa Çeçenler ve İnguşlar Şafî mezhebine mensupturlar. Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere toplam Hristiyanların oranı ise yüzde 28 civarındadır. Geri kalan az bir kesim ise Yahudi ve Uzakdoğu dinlerine mensuptur. Kazakistan, bağımsızlığından sonra İslâm İşbirliği Teşkilatı'na üye olmuştur.¹⁴¹

Kazakistan'ın bağımsızlığından önce 1990 yılında sadece 68 cami varken, günümüzde Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığına kayıtlı yaklaşık 2467 cami vardır ve cami sayısı giderek artmaktadır.¹⁴² Bu tarihten itibaren Kazakistan'da dinî okullar (fakülte, enstitü, medrese vb) açılıp dinî tedrisat verilmeye, dinî neşriyat

¹³⁹ Kazakistan, (Çevrimiçi) <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/958/kazakistan/> (19.01.2019)

¹⁴⁰ Seyfettin Erşahin, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ulusal Güvenlik ve Din", **Dinî Araştırmalar**, 2004, c. VII, sayı: 20, s. 185

¹⁴¹ Nurbolat Sembi, "Kazakistan'da Din Eğitimi (Bağımsızlık Sonrası)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Ün. SBE., Isparta 2014, s. 13; Aytaç Çağlar, "Kazakistan'da Devlet, Dini Yaşam ve Sivil Toplum", **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 2018, c. II, sayı: 6, s. 77.

¹⁴² Komisyon, **Kazakistan'ın Dinle İlgili Devlet Siyaseti**, Kazak Üniversitesi Yayınevi, Almatı 2013, s. 96.

(kitaplar, gazete, dergi, broşür vb) yayınlanmaya başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim, Kazakça'ya ve Rusça'ya çevrilmiş ve halka dağıtılmıştır. Bu arada dinî eğitim için yurt dışına binlerce öğrenci gönderilmiştir. Bazı eski camiler tamir edilmiş ve çeşitli yıllarda yeni camiler yapılmış, camilerin yanından Kur'an Kursları açılmıştır. Kurslara 10-12 yaşındaki erkek ve kız çocukları kabul edilmiştir. Kursların amacı, İslam dini esaslarını ve hükümlerini öğretmek, insanları Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'le buluşturarak dinlerini doğru bir şekilde öğrenmelerini sağlamaktır. Yine bağımsızlık sonrasında namaz kılanların, oruç tutanların, hacca gidenlerin oranı hızla yükselmiştir. 2006 yılında Kazakistan'da Kurban Bayramının birinci günü resmi tatil olarak ilan edilmiştir.¹⁴³

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan Müslümanları Kurultayı gerçekleştirilmiştir ve Kazakistan halkının yüzde 70 desteği ile ülkede İslam dinini temsil eden “Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı” (KMDİB) kurulmuştur (1992). Başkanlık, Müslüman ülkeler ile ilişki ve temasları yürütmekten sorumlu Uluslararası İşbirliği birimi dâhil geniş bir teşkilat ağına sahiptir. Bünyesinde “Şeriat ve Fetva”, “Din İşleri”, “Dinî Vaaz ve Nasihat”, “Dinî Eğitim”, “İdarî Yönetim ve Dinî Hizmetler Birimi”, “Gençlerle Münasebet”, “Dinî İnceleme ve İlmî Tetkik”, “Uluslararası İlişkiler”, “Cami İşleri” gibi birimler bulunmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴³ Sembi, a.g.YLT, s. 14.

¹⁴⁴ Sembi, a.g.YLT., s. 14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEHHABİLİĞİN KAZAKİSTAN'A YANSIMASI

3.1. KAZAKİSTAN'DA VEHHABİLİK HAREKETİ

3.1.1.Vehhabiliğin Kazakistan'a Girişi ve Yayılması

751 yılında Çinlilere karşı kazanılan Talas Zaferi'nden sonra Kazakistan'da İslâm dini yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. Bu zaferin kazanılması, Orta Asya ülkelerinde İslâm dininin yerleşmesinde çok büyük bir rol oynamıştır. O günden bu güne İslâm dünyasındaki mezhep, tarikat, dinî cemaat vs. gibi akımların teşekkül ve gelişmelerinden Kazakistan da etkilenmiştir. Günümüzde de bu etkileşim devam etmektedir. Öyle ki son zamanlarda İslâm'ın adını kullanarak ortaya çıkan çeşitli dinî akımların artması ciddi bir şekilde gündeme gelmiş bulunmaktadır. Bunlardan biri de Vehhabîliktir.¹⁴⁵

Vehhabîlik ilk olarak Orta Asya bölgesine 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgeye sokulmuş, özellikle de 1945'ten sonra yayılma imkânı bulmuştur. Bu yayılda özellikle Özbekistan'daki Taşkent ve Fergana bölgesi önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁶

Orta Asya'ya gelen Selefi-Vehhabî hocaların ilkleri arasında adı geçen Medineli Seyid Şarî Muhammed, 1910'ların başında Taşkent'e yerleşmiştir. Aynı kente 1919'da gelen Şâmî Damulla (Trablusi eş-Şami) (ö.1932) ise bölgede daha ciddi bir rol oynamıştır. Asıl ismi Said b. Muhammed olan Trablusşam kökenli bu kişi, el-Ezher'de öğrenimini tamamladıktan sonra, Vehhabî propagandası yaptığı suçlamasıyla 2. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesini terk etmek zorunda kalmış, Afganistan, Keşmir ve Doğu Türkistan'ın ardından Taşkent'te gelerek düşüncelerini yaymaya başlamıştır. Haneî fihhına ve tasavvufî öğretilerine “hadis” vurgusuyla getirdiği sert eleştiriler yanında, doğum, ölüm, sünnet, nikâh, yeme-içme, bayram ve merasimlerdeki yöresel âdetlere karşı verdiği mücadele genellikle tepkiyle karşılanırsa

¹⁴⁵ Mehmet Ali Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, **Orta Asya'da İslâm: Temsilden Fobiye**, (ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yay., Ankara 2012, c. III, s. 1287.

¹⁴⁶ Türkel, **a.g.m.**, s. 712.

da, Taşkent'in varlıklı tüccarları ve seçkin eşrafı arasında önemli bir taraftar grubu toplamıştır.¹⁴⁷

Şâmî Damulla, Taşkent'te daha çok tasavvufî çevrelerle mücadele etmiş ve siyasete karışmamıştır; bu nedenle de yaşadığı dönemdeki idarecilerle iyi geçinmiştir. Damulla'nın ölümünden sonra öğrencileri onun düşüncelerini Fergana Bölgesine taşımışlardır. Hücre veya karîhâne ismi verilen gayriresmî faaliyet gösteren medreselerin yoğunlaştığı bu bölgede, Şah Rahim Kârî Şeyh Kemalov (ö.1963) gibi hocaların tesiriyle belli bir zümrenin teşekkül ettiği görülmektedir. Vehhabî çizgideki bu yeni nesil, mevcut Hanefî medreselerine alternatif bir medrese yapılanmasına geçerek bölgede kalıcı olmaya doğru önemli bir adım atmışlardır.¹⁴⁸

1943 yılında Orta Asya'daki İslâmî faaliyetleri kontrol etmek için "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlar Dinî İdaresi" (SADUM-Sredne Aziatskoe Duhovleniye Upravleniye Musulman) kuruldu. SADUM'un kurucuları samimi ve iyi niyetli ulemadan oluşuyordu. Merkezi Özbekistan'ın başkenti Taşkent şehrinde bulunan kuruluşun ilk başkanı ise Taşkentli Nakşibendî şeyhi İşan Babahan bin Abdülmecidhan oldu. Sovyetler Birliği dağılana kadar SADUM'un başında kalan Babahan ailesi şüphesiz siyasal olarak da destek görüyordu.¹⁴⁹

1953-1964 seneleri arasına rastlayan Rus lider Nikita Kruşçev'in devlet başkanlığı yaptığı dönem, Sovyetler Birliği'nin Asya ve Afrika'ya açılmayı devlet politikası olarak yürüttüğü bir dönemdir. Sosyalist Arap rejimlerine ilaveten başta Suudî Arabistan ve Mısır olmak üzere Orta Doğu'daki diğer ülkelerle iyi münasebetlerini geliştirmek isteyen Sovyet Rusya, bilhassa kültür alışverişi kapsamında uzman ve öğrenci değişim programlarını hayata geçirmiş, bu süreçte bir kısım din adamları ve talebeler Arap ülkelerindeki kurslara ve okullara kaydolmuşlar, hac ve umre ziyaretleri yapmışlardı. Yine bu dönemde Arap ülkelerinden Rus kütüphanelerine kitap bağışları gerçekleştirilmişti. Hâlihazırda büyük bir kaynak eser boşluğu olduğu için, bu eserlerin yerli hocalar üzerinde büyük etkisi oldu.¹⁵⁰ Leonid

¹⁴⁷ Büyükkara, **a.g.m.**, s. 1294.

¹⁴⁸ Ashirbek Müminov, "Şami Damulla ve Sovyet İslam'ının Oluşumundaki Rolü", (çev. Mederbek Kadyrov), Uluslararası Toplum Bilimleri Dergisi, C. VIII, Sayı: 16, s. 333 vd.; Büyükkara, **a.g.m.**, s. 1295.

¹⁴⁹ Samir Babaoğlu, "Bağımsızlık Sonrası Orta Asya'da Müftülükler", (Çevrimiçi) <https://www.gzt.com/mecra/bagimsizlik-sonrasi-orta-asyada-muftulukler-3465226> (20.01.2019)

¹⁵⁰ Martha Brill Olcott, **The Roots of Radical Islam in Central Asia**, Carnegie Endowment for International Peace, 2007, s. 21.

Brejnev döneminde de (1964-1982) söz konusu alışverişler sürdü. Brejnev, Müslüman öğrenciler ve din adamlarına, Ortadoğu ülkelerinde eğitim görmeleri için izin vermiş ve Vehhabîliğin Orta Asya'ya yerleşmesine yol açmıştır. 1970 yılı sonrasında Brejnev, öğrencilerin diploması ve ticaret alanlarında resmî kurumlara daha iyi hizmet verebilmeleri amacıyla, devlet okullarında Arapça dersi başlatmıştır. Ancak Orta Doğu'dan gelen Arapça okutmanları Seyyid Kutub, Mevdudî, Hasan el-Benna'nın kitaplarını da beraberinde getirmişlerdir. Örneğin, 1970'lerin sonlarında Taşkent Üniversitesi'nde Mısır Müslüman Kardeşler orijinli düşünce kitaplarının müzakeresinin yapıldığı bir öğrenci halkasının oluştuğu bildirilmektedir.¹⁵¹ Neticede ülkede fikir hürriyetinin genişlemesine orantılı olarak dinî anlayışlar ve gruplar etkili olmaya başlamıştı. Özellikle Arap ülkelerine eğitim amaçlı giden öğrenciler, yurtlarına döndüklerinde gönüllü propagandistler olduklarına şahit olunmaktadır.

Orta Asya'da "Cihadîler" olarak adlandırılan akım müntesiplerinin Afgan savaşı sonrası kendilerine mekân edindikleri yer Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan sınırındaki Fergana Vadisi idi. Dağılan Sovyetler Birliği sonrası devletlerin ortak noktası olan bu mekân, Vehhabî oluşumların merkezi haline gelmiştir.¹⁵²

Afgan Cihadı sırasında özellikle Seyyaf gibi mücahit liderlerinin Suudîler ile irtibatı ve Arap ülkelerinden cihat için gelen çoğu Selefi eğilimli binlerce gönüllü, Selefilik'in Afganistan'da yayılışının sebepleri oldular. Bu gönüllülerin bir kısmına dayanarak ortaya çıkan el-Kaide örgütlenmesiyle birlikte Orta Asya'da Selefilik, terör yöntemlerini de içeren bir muhtevada militer bir karakter kazanmıştır. Bölgeye Vehhabîlik, zamanla İbn Teymiyye, Seyyid Kutub, Hasan el-Benna ve Mevdudî'nin düşünceleri, eserleri vasıtasıyla Orta Asya'ya taşınmıştır. Böylece insanı, sûfilik ve hoşgörüyü merkeze alan ılımlı Türk-İslâm anlayışı yerine, özellikle Vehhabîlik gibi katı bir şekilcilik ve sert kuralları olan daha radikal Arap-İslâm anlayışları bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Sovyet idarecilerinin bu durumu gözlemledikleri, ancak müdâhil olmadıkları söylenebilir. Bunun nedeni ise bu coğrafyada gönülleri fetheden, insan merkezli ve hoşgörüyü dayalı tasavvufî İslâm anlayışlarını Arap tarzı İslâm

¹⁵¹ Büyükkara, **a.g.m.**, s. 1295.

¹⁵² Türkel, **a.g.m.**, s. 713.

anlayışlarına göre rejimlerine yönelik daha ciddi tehdit olarak algılamaları olmalıdır.¹⁵³

1991 yılında Kazakistan bağımsızlığına kavuştuktan itibaren farklı dinî akımlar kendi faaliyetlerini bu bölgelerde yürütmeye başladılar. Özellikle Vehhabîlik de son zamanlarda Kazakistan'da etkili olduğu görülmektedir. Vehhabîliğin genel itibarıyla Orta Asya'daki etkisi 1980'lerden itibaren görülmeye başlamıştır. Kazakistan'da din eğitimi veren medreseler olmadığından dinî eğitim almak için gençler genelde bugünkü Özbekistan'da yer alan Buhara'daki Mir Arap Medresesi'ne, Andican ve Mergalan şehirlerindeki medreselere gitmekteydiler. Buhara'daki Mir Arap Medresesi fıkhıta Hanefîliği, itikatta ise Maturidîliği geleneksel olarak devam ettirmektedir. Andican ve Mergalan'da ise medreselerin dışında bazı âlimler, hücre dediğimiz evlerde Vehhabî ağırlıklı dersler okutuyorlardı.¹⁵⁴

Bölgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla birlikte ulus devletlerin ortaya çıkması sonrasında dinî ve siyasî akımlar ortaya çıkmıştır. İslâmîyet, Orta Asya'nın sadece sosyal ve kültürel bir parçası olmaktan çıkmış, siyasî hayatı da etkileyen ve yön veren bir olgu haline gelmiştir. Sovyetlerin dağılması sonucu oluşan boşlukta Selefi-Vehhabî düşünce, yeni sosyal ve ekonomik duruma uyum sağlayamamış fakir ve işsiz gençler arasında rahatlıkla taban bulmuştur.¹⁵⁵

Asya ülkeleriyle olan ticaret, siyasî-kültürel ilişkileri, Arap-Müslüman din görevlilerinin Bağımsız Devlet Topluluğu (BDT) kapsamında çoğalması ve onların faaliyetleri, dinî köktencilüğünün yayılmasına yol açmıştı. BDT'daki çoğunluğu Müslüman olan bölgelerinden Özbekistan, Tacikistan, Çeçenistan, Dağıstan dindarlık ve dinî-siyasî durumlarının istikrarsızlıkları ile dikkat çekmiştir. Ayrıca, o ülkelerdeki dinî canlanma sürecinde meydana gelen olumsuz bazı olaylar, o coğrafyada Vehhabîliğin yayılmasının mümkün olabileceği fikirlerin gerçeğe dönüşmesine zemin hazırlamıştı. Nitekim Vehhabîlik buralardan Kazakistan'a sıçramıştır. Özellikle de

¹⁵³ Hasan Gümüsoğlu, "Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabîlik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi", **Hikmet Yurdu Dergisi**, 2011, c. IV, sayı: 8, s. 168.

¹⁵⁴ Sembi, a.g.YLT., s. 34.

¹⁵⁵ Necati İyikan, **Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010**, Hiperlik Yay., İstanbul 2012, s. 419.

Aktau, Akmola, Aktöbe, Atyrau (Atırau), Jambıl (Cambul), Mangıstau, Pavlodar şehirlerinde kendilerine taraftar bulmuşlardır.¹⁵⁶

3.1.2. Faaliyetleri ve Etkileri

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre bölgeye gelen Vehhabî din adamlarının amaçları ve faaliyetleri; Kazakistan devlet kurumlarının, güvenlik kuvvetlerinin, medya organlarının, siyasetçilerin, bilim adamlarının ve uzman stratejistlerin gözünden kaçmadı.

1991'de Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra ülkede dinî hayat yeniden canlanmaya başlamıştı. Fakat halka İslâm dinini öğretecek yeterli sayıda din görevlisi yoktu. Din görevlilerinin sayılarının az olması ve mevcut din görevlilerinin ise dinî bilgi eksikliği nedeniyle ülkede İslâm'ın hızlı gelişmesine imkânı yoktu. O dönemde, dinî eğitim verecek eğitim kurum ve kuruluşlar çok az sayıdaydı, onlar da sadece büyük şehirlerde idi. Ayrıca halkın, dinî bilgileri öğreneceği yeterli sayıda kaynak eser/kitap yoktu. Bu sorunlara çözüm arayan Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi, Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. O ülkelerden dinî kadroları hazırlayacak din görevlileri çağırdı. Dinî alandaki bağlantı, başlangıçta dileyen ve isteyen herhangi bir Müslüman ülkeyle yapılmıştı. Vehhabîler, Kazakistan'a böylece girmeye başladılar.¹⁵⁷

Bağımsızlık sonrasında (1991) ülkeye gelen dinî grupların başında Vehhabîler gelmekteydi. Vehhabîler, Kazakistan'da 15 Ocak 1992 yılında çıkarılan "Dinî İnanç Özgürlüğü ve Dinî Gruplar Hakkında" yasadan faydalanarak faaliyet imkânı bulmuşlar, cami, medrese, kolej, vakıf, dernek, basın-yayın vb gibi çeşitli vasıtalarla kendi düşüncelerini rahatça yaymışlardır. Gelen bu Vehhabî kimseler, halka Arapça, İslâm'ın temel bilgilerini ve İslamî hükümleri öğreterek, halkın dinî bilgisini artırmaya başladılar. Önceleri, onların tüm faaliyetleri Allah yolunda hayırlı işler olarak kabul edildi. Fakat zamanla bazılarının faaliyetlerinden ülke siyasetine ve ekonomisine, kamu güvenliğini zayıflatma girişimleri de görünmeye başlamıştı.

Vehhabîler, Kazakistan'daki Müslümanların geleneksel dinî yaşamlarına bağlı oldukları Hanefî-Mâturidî ve Yesevîlik, Nakşibendîlik vb dinî oluşumları ve görüşlerini küçümsüyor ve reddediyorlardı. Vehhabîler, getirdikleri sert eleştiri ve yorumlarla toplumsal huzura ve iç barışa zarar vermekte, toplumda ayrışmalara

¹⁵⁶ Botakarayev, a.g. Doktora Tezi, s. 86.

¹⁵⁷ "Kazakistan'ın Dinî Süreci", (Çevrimiçi) <http://e-islam.kz/ru/qazaqstandagy-islam> (21.01.2019)

sebebiyet vermekteydiler. Kendi dinî görüşlerini ise methediyor, bölge halkının dinî fikirlerini küçümsüyor, dinî tutumlarını ve yapageldikleri ritüellerini -bilhassa kabir ve türbe ziyaretleri, ölen kimsenin arkasından Kur'an okuma, mevlid ve kandil geceleri kutlamaları vb- kınıyor, ayıplıyor, onları şüpheli hâle getiriyorlardı. Kazakistan'da -özellikle de bağımsızlığını ilan ettiği senelerde- din adamlarının az ve de yetersiz olmalarından faydalanarak Vehhabî gruplar, kendilerini Hanbelî mezhebinden olan hoca olarak tanıttılar ve eğitim vermeye başladılar. Bu Vehhabî hocalar, özellikle de işsiz ve fakir gençlere "hücre" eğitimi veriyorlardı. Bu gençlere maddî destek ve eğitim bursu veriyorlar, böylece kendi ideolojilerine kazandırıyorlardı.¹⁵⁸

Vehhabîlerin, Kazakistan'da inşa ettikleri ve kontrolleri altında tuttıkları camiler bir bakıma sosyal yardım kuruluşu fonksiyonunu icrâ etmekteydi. Buralarda genellikle sosyo-ekonomik durumu zayıf kimselere -özellikle de gençlere- demokrasi dedikleri rejimin kapitalizme/maddeye dayalı olduğunu; lüksü, israfı ve gösterişi teşvik ettiğini, zengin ile fakir arasında uçurumlar oluşturduğunu yoğun bir biçimde propaganda yapmaktadırlar. Vehhabîler, İslâm dünyasının birliğinden yana olduklarını vurgulayarak onun "hilafet" ile birlikte tekrar gerçekleşeceğini söylemektedirler.¹⁵⁹

Bölgede meydana gelen boşluk sonrasında Suudî Arabistan, Mısır, Suriye, Kuveyt, Ürdün, Pakistan vb ülkelere giden gençler buralarda dinî eğitim alarak Vehhabî ideolojiden etkilenmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde buna Özbekistan, Tacikistan, Çeçenistan, Afganistan gibi yerlerde Vehhabî ideolojiyle yetişmiş gençleri de ekleyebiliriz. Bu ülkelerde Kazakistanlı öğrenciler eğitim süresince Vehhabî fikirlerin etkisi altında kalmışlar, Kazakistan'a geri döndüklerinde ise mevcut geleneksel dinî ve sufî anlayışı sert bir şekilde eleştirmeye başlamışlardır. Bu gençler, çoğunlukla zamanlı Vehhabî ideolojinin yaşadıkları bölgelerdeki temsilcileri oluyorlardı.¹⁶⁰

Dış ülkelerden gelen Vehhabî ideolojisinin temsilcileri kurdukları vakıflar, dernekler, okullar, medreseler, camiler, mescitler, yetimhâneler vb kurumlar aracılığı ile Kazakistan halkına Vehhabî ideolojiyi empoze etmekteydi. Bunu yaparken Suudî

¹⁵⁸ Sembi, a.g.YLT., s. 36.

¹⁵⁹ Atik, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁶⁰ İyikan, **Orta Asya - Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010**, s. 419.

Arabistan, Kuveyt ve el-Haremeyn, el-İğâse, İbrahim b. Abdülaziz el-İbrahim fonu gibi Vehhabî sivil toplum kuruluşlarından gelen parasal yardımları, basın-yayın organlarını kullanmışlardır. Ayrıca bu argümanları kullanan Vehhabî davetçiler Vehhabîliğin bölgede etkisini artırmasında önemli rol oynamışlardır.¹⁶¹ Vehhabî davetçiler/ideologlar halkın kalabalık olduğu çarşı, pazar, otogar, tren garı vb gibi yerlerde propaganda çalışmaları yapıyorlardı. Yine Orta Doğu'dan gelen Vehhabîler, kendileriyle birlikte dinî kaynaklar getirmişler, bu kaynakların aktif olarak şekilde dağıtımını yapmışlar, genellikle maddî ve parasal yardım yapma, Arapça öğretme ve bilgisayar öğretimi vb gibi yöntemleriyle kendilerine taraftar toplamışlardır.¹⁶²

Birtakım yerel/mahallî idarecilerin Vehhabî ideolojiye sempati duyup benimsemeleri nedeniyle o bölgede Vehhabîlik yaygınlaşarak giderek etkisini artmıştır.¹⁶³ Suudi Arabistan tarafından kurulan World Islam League (Dünya İslâm Ligi) finansmanıya, Vehhabîliği yaymak amacıyla propaganda amaçlı camiler, medreseler, kolejler, Kur'an Kursları açmış, Kazakistan'dan dinî eğitim için gelen öğrencileri Vehhabî ideolojiyle yetiştirmiş, binlerce Kur'an-ı Kerim dağıtmış, hac ve umre organizasyonları düzenlemiş, Kazakistan'a Vehhabî ideolojiyi öğretmek amacıyla yüzlerce din görevlisi göndermiştir.¹⁶⁴

Kazakistan'daki İslâm anlayışı, halkın değerleriyle örtüşen “volk İslâm” dediğimiz “halk dindarlığı” ile örtüşen, İslâmî değerlerin canlanması yoluyla, ülke insanının tarihini, kültürünü, kimliğini ve geleneklerini yeniden canlandırmayı, geleneksel yaşam biçimini yeniden kurmayı ve sürdürmeyi amaçlayan bir din anlayışı idi. Aslında genelde Orta Asya'da, özelde ise Kazakistan'da İslâm kavramı, yalnızca dinî anlama sahip bir kavram değil aynı zamanda dini de kapsayarak tarihî, sosyal, kültürel kimliği tanımlayan en önemli olgulardan birisi olmuştur. Örneğin 20. yüzyılda İslâm, bir taraftan Orta Asya'daki din ve Müslüman olarak dinî kimliğin oluşturulduğu bir süreç olurken, diğer taraftan da yaklaşık yetmiş yıl Sovyet hâkimiyeti altında yaşamak mecburiyetinde kalan bölgedeki Müslüman halkların tarihî kimliğinin temsil sembolü olarak önemli bir rol oynamıştır.¹⁶⁵

¹⁶¹ İyikan, **Orta Asya - Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010**, s. 420.

¹⁶² Sembi, a.g.YLT., s. 37.

¹⁶³ Türkel, a.g.m., s. 704.

¹⁶⁴ Bauyrzhan Botakarayev, “Orta Asya'da Sovyet Dönemi Sonrası İslâmî Hareketler”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Ün. SBE., Kayseri 2018, s. 78.

¹⁶⁵ İyikan, **Orta Asya - Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010**, s. 422 vd.

Kazakistan’da İslâm, Sovyet kimliği ve Rus kültürüne karşı Kazak kimliğinin anlamlı bir tamamlayıcısı olarak algılanmaktadır. Kazak halkının İslâm’la yoğrulmuş örf, âdet ve gelenekleri kültürel miras olarak devam etmektedir. İslâm, Kazakların genel kabulüne göre tarihî, kültürel ve geleneksel dinidir. İslâm dini Kazak halkının hayatı ve gelenekleriyle de büyük bir uyum sağlamıştır. Bu uyumu, Kazak halkının dilinde, manevî-ruhî yapısında, ahlakında, âdet ve geleneklerinde açık bir şekilde görebilmekteyiz. Ayrıca İslâm ahlakının güzel faziletlerinden olan hoşgörü, şükür, sabır, şefkat, merhamet, kanaatkârlık, vicdan vb gibi değerler Kazakların millî karakteri ile örtüşmektedir. Vehhabilikteki nassta bulunmayan ve Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde olmayan her şeyin bid’at olduğu düşüncesi, sosyo-kültürel hayatın dinamizmine ve canlılığına darbe vurmakta, toplumsal huzura gölge düşürüp toplumda bazı kargaşalara sebep olmaktaydı.¹⁶⁶ Aslında Vehhabiliğin amacı sosyal, dinî ve siyasî Arap-İslâm hareketini idealize etmektir. Vehhabîler, her zaman için siyasî İslâm’a karşı dinî tebliği ve özellikle tasavvufa (evliya mezarlarına, türbelere, tarihî şahsiyetlere -özellikle de Ahmed Yesevî’ye vb) İslâm düşüncesine, felsefeye, düşünce özgürlüğü vb gibi şeylere karşı mücadele etmektedirler.¹⁶⁷

Burada konunun daha iyi anlaşılması için iki anekdot paylaşacağım. Birincisi; Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Bölüm Başkanı Prof. Dr. Bahtiyar Mirrahim Babacanov, Kazakistan’a dinî konularda araştırma yapmak için Çimkent şehrine gittiğinde oradaki bazı din görevlilerinin kendisine, Hoca Ahmed Yesevî Türbesi’nin buldozer ile yıkılmasının gerektiğini ifade ettiklerini söylemiştir.¹⁶⁸ İkincisi; Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kemal Atik, o dönemlerde Ahmed Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Dekanlığı görevinde bulunmaktaydı. Kemal Atik Hoca, Kuveyt-Kazak Üniversitesine “Yesevîlik” hakkında konferans vermek için gittiğinde İlahiyat Fakültesinde okuyan Kazak talebelerden, Hoca Ahmed Yesevî’nin ve düşüncesinin İslâm dışı olduğunu, öğrencilerin üniversitedeki Arap hocalarından böyle öğrendiklerini duyunca çok şaşırdığını ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bu iki anekdotta da

¹⁶⁶ Botakarayev, a.g. Doktora Tezi, s. 83.

¹⁶⁷ Mehmet Kemâl Atik, “Asya Türk Cumhuriyetlerinde Vehhabîlerin Yıkıcı Faaliyetleri ve Etkileri”, **Yorum gazetesi**, 10 Mart 2017, s. 6.

¹⁶⁸ Karlıgaş Borbasova - Sultanmurat Abjalov, “Kazakistan’da Din Eğitimi”, s. 4.

¹⁶⁹ Atik, **a.g.m.**, s. 6.

görüldüğü gibi Vehhabî düşüncesi, hoşgörüyü, insan sevgisini esas alan Yesevîliği kendileri için bir tehdit olarak görmektedirler.

Vehhabî gruplar, Kazakistan Müslümanları Din İşleri Başkanlığı'nın çıkardığı fetvaları benimsemiyor, Kazak milletinin tarihi ile iç içe olan Hanefî-Mâturidî mezhebini ve Yesevîlik, Nakşibendîlik vb diğer tasavvufî oluşumları kabul etmiyorlardı. Yaptıkları sert ve ötekileştirici yorumlarla da halkın arasına fitne sokuyorlar, diğer İslâmî grupları/oluşumları dışlayıcı bir tutum takınıyorlar, daha çok cihad-kıtal âyetlerini ön plana çıkararak dinin siyasallaşmasına neden oluyorlar, “şiddet kültürü”nü aşıyorlardı. Bütün bunlar toplumsal huzura ve iç barışa zarar vermekteydi.¹⁷⁰

Vehhabîler, İslâmî bilgileri yetersiz olan Müslümanları kendi ideolojilerine çekerek İslâm dininin doğru bir şekilde öğrenilmesini engelliyorlar; ülkenin bütünlüğüne, halkın birlik ve beraberliğine zarar veriyor, toplumun huzurunu bozarak barışı zedeliyorlardı. Bunların ortaya çıkmasında, Güney Kazakistan eyaletinde diğer Müslüman ülkelerin yardımıyla açılan dinî okulların/eğitim kurumlarının büyük etkisi olmuştur. Çimkent şehrindeki Kazak-Kuveyt Üniversitesi ve Almatı şehrinde kurulan Tayba Koleji bu anlamda büyük bir role sahiptir. Bununla birlikte diğer Müslüman ülkelerden gelen Vehhabî grupların yanı sıra Suudî Arabistan, Lübnan, Suriye, Mısır ve Pakistan elçilerinin kendi ülkelerindeki dinî okullarına öğrenci göndermesinin de büyük etkisi olmuştur.¹⁷¹

Özellikle, Özbekistanlıların yaşadığı Kazakistan'ın güney bölgelerinde Vehhabîliğe katılımlarda önemli bir artış görülmektedir. Özellikle de son yıllarda Güney Kazakistan'da Vehhabî akımına katılanların sayısında önemli bir artış olmuştur. Eldeki mevcut verilere göre Kazakistan'ın Vehhabîleşmesinin giderek yoğunlaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Vehhabîlik, emniyet raporlarına göre, Batı ve Doğu Kazakistan'da yayılma imkânı bulmaktadır. Özellikle de son zamanlarda, Kostanay bölgesinde Vehhabîliğin güçlendiği hakkında bilgiler de vardır.¹⁷²

3.1.3. Kazakistan'daki Vehhabîleri Etkileyen Önemli İsimler

¹⁷⁰ Zhalgas Sandybayev, “Günümüzde Kazakistan'da İslâm”, **Kastamonu Üniv. Eğitim Dergisi**, 2014, c. XXII, sayı: 1, s. 218 vd.

¹⁷¹ Botakarayev, a.g. Doktora Tezi, s. 79.

¹⁷² <https://www.zakon.kz/4577601-agentstvo-po-dela-religii-rk-kto-takie.html> (21.01.2019)

Kazakistan’da dinî eğitim veren eğitim kurumlar olmadığından Kazak gençler bağımsızlık öncesinde (1991) Suudî Arabistan, Suriye ve Ürdün olmak üzere Ortadoğu ülkelerine gidiyorlardı. Giden bu Kazak gençler, buralarda dinî eğitim alarak Vehhabî ideolojiden etkilenmişler, özellikle de Nâsirüddin el-Elbânî’nin ve Muhammed b. Salih el-Useymin’in fikirlerinin etkisinde kalmışlardır. Yine 1991’de Kazakistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra İslam’ı öğretmek gayesiyle Suudî Arabistan, Suriye, Ürdün, Mısır, Kuveyt gibi ülkelerden Kazakistan’a gelen Vehhabî gruplar, Vehhabî ideolojiyi ve öğretiyi Kazak halkına yaymışlardır.

Biz burada Kazakistan’daki Vehhabîleri etkileyen iki önemli isimden bahsetmek istiyoruz. Şimdi bu isimler hakkında bilgi verelim.

3.1.3.1. Nâsirüddin el-Elbânî

Nâsirüddin el-Elbânî, 1914 senesinde Arnavutluk’un İşkodra şehrinde doğdu; babası Nuh Necâti, dinî eğitimini İstanbul’da tamamlamış bir âlimdi. Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmed Zogu’nun 1924 yılından itibaren ülkenin kontrolünü tamamen ele geçirip Müslümanlara baskı yapmaya başlamasından sonra ailesiyle birlikte Şam’a göç etti. Nâsirüddin el-Elbânî temel eğitimini ailesinden aldı, ilköğrenimini Şam’da tamamladı. Babasından Kur’an, sarf, nahiv, belâgat gibi ilimleri, Şam’ın tanınmış âlimlerinden Muhammed Saîd el-Burhânî’den ise fıkıh eğitimi aldı ve fasih Arapça’yı öğrendi. Muhammed Behcet el-Baytâr’ın derslerine devam etti.¹⁷³

Buhârî (ö. 870), Münzirî (ö. 1258), Nevevî (ö. 1277), İbn Dakikul’id (ö. 1302), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 1350), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 1449), Sıddîk Hasan Han (ö. 1890), Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958)’in bazı eserlerini okuttu.¹⁷⁴ Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün’de hadis üzerine dersler vererek çok sayıda talebe yetiştirdi. Bu talebeler vasıtasıyla Vehhabîlik akımı hızla yayıldı.¹⁷⁵

Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Muhammed İbrâhim Şakrâ, Ömer Süleyman el-Eşkar, Abdurrahman Abdülhâlik, Mahmûd Mehdî el-İstanbulî, Hayreddin Vanlî, Hamdî Abdülmecîd es-Silefî’nin de aralarında bulunduğu pek çok kimse onun tetkik ve tenkit yöntemini benimsemiştir. Muhammed Meczûb et-Tartûsî, Abdülkadir el-

¹⁷³ İbrahim Hatipoğlu, “Nâsirüddin el-Elbânî”, **DİA.**, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul 2006, s. 403.

¹⁷⁴ Zekeriya Güler, “Selefi Hareketin Tarihî Kökenleri ve Yöntem Problemi”, **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi** 2009, cilt: IX, sayı: 3, s. 59.

¹⁷⁵ Hatipoğlu, “Nâsirüddin el-Elbânî”, **DİA.**, XXXII, s. 404.

Arnaût, Şuayb el-Arnaût, Abdurrahman el-Bânî ve İsâm el-Attâr gibi muhakkikler de onun metodundan faydalanmıştır.¹⁷⁶

Nâsırüddin el-Elbânî'nin etkisi altında kaldığı kişilerin başında Takıyyüddin İbn Teymiyye, İbn Kaysim el-Cevziyye ve Muhammed b. Abdülvehhâb gelir. Bunların mezhepleri benimsemeyip geleneksel düşünceyi dikkate almama, Kitap ve Sünnet'e vurgu yapma, bidat ve hurafelere şiddetle karşı çıkma şeklinde özetlenebilecek düşünce çizgisi onun eserlerinde ve rivayetlerle ilgili değerlendirmelerinde açıkça görülür.¹⁷⁷

Elbânî, görüşleri ve tutumu sebebiyle pek çok âlim tarafından tenkit edilmiş, ayrıca klasik kaynaklarda yer alan hadisleri sahih ve zayıf diye ayırarak farklı çalışmalar şeklinde neşretmesi yüzünden şiddetle eleştirilmiş, eserlerine reddiyeler yazılmıştır. el-Elbânî'ye göre, Kur'an ve Hadisin birileri tarafından yorumlanmasıyla oluşmuş belirli kuralları olan mezheplere uymaya ihtiyacımız yoktur. Ona göre biz, sadece Hadis'i okumak ve onu olduğu gibi uygulamak durumundayız. el-Elbânî, verdiği hükümler itibariyle aceleci, tabiat itibariyle de sert yapılıdır. Günümüzdeki Selefi akımların, onun sohbet ve eserlerinden hayli etkilendikleri görülür.¹⁷⁸

el-Elbânî, Suriye'de yaşadığı dönem boyunca -ki ömrünün önemli bir kısmını Suriye'de geçirmiştir- Suriye'de Selefi hareketin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Fakat Suriye'deki Nusayrî rejimi tarafından çeşitli baskılara maruz kalınca, 1980 Temmuz'unda Ürdün'ün başkenti Amman'a yerleşmiştir.¹⁷⁹

el-Elbânî, 1980 Temmuzundan itibaren Ürdün'ün başkenti Amman'a yerleşmiş ve vefat edene kadar burada yaşamıştır (ö.1999). el-Elbânî, Ürdün'de Selefilik hareketinin yayılmasında öncü olan isimlerden birisidir. Elbânî'nin Amman'a yerleşmesinden sonra, etrafında kendilerini “Şer'î İlim Talebeleri” diye tanımlayan gençler toplanmış, onun daveti, verdiği fetvalar ve kitapları sayesinde Ürdün'de Selefililerin sayısı hızla artmış ve el-Elbânî'nin fikirleri Ürdün'ün dışına da taşmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Hatipoğlu, “Nâsırüddin el-Elbânî”, **DİA.**, XXXII, s. 404.

¹⁷⁷ Güler, **a.g.m.**, s. 59.

¹⁷⁸ Güler, **a.g.m.**, s. 60.

¹⁷⁹ Resul Ersöz, **Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018, s. 220.

¹⁸⁰ Ersöz, **a.g.e.**, s. 221.

"el-Elbani'nin fikirleri ile diğer vehhabi grupların fikirleri Kazakistan'da herhangi bir ayırım yapılmadan Vehhabilik olarak görünmektedir. Ancak aralarında fark bulunmaktadır."¹⁸¹

3.1.3.2. Muhammed b. Salih el-Useymîn

Suud Selefilığının önde gelen isimlerinden Muhammed b. Salih el-Useymîn 9 Mart 1926 yılında Necid bölgesindeki Kasım vilâyetine bağlı Uneyze şehrinde doğmuştur. Temim kabilesine mensuptur.¹⁸² Adı Osman olan dördüncü dedesine Useymîn (Osmancık) denildiği için aile bu adı almıştır. Küçük yaşta anne tarafından dedesi Abdurrahman b. Süleyman ed-Dâmiğ'in yanında Kur'an'ı ezberlemiştir. Uneyze'de bazı medreselerdeki hocalardan ders aldı. Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî'nin talebesi ve daha sonra Uneyze kadısı olan Muhammed b. Abdülazîz el-Mutavvî'den akaid, fıkıh, nahiv, sarf; Kadı Abdurrahman b. Ali b. Üdân'dan fıkıh ve ferâiz; Abdürrezzâk Afîfî'den Arap Dili ve Edebiyatı okudu. Buradaki asıl hocası on altı yıl boyunca kendisinden akaid, tefsir, hadis, fıkıh gibi dersler aldığı Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî'dir.¹⁸³

Riyad'da 1952'de açılan lise seviyesindeki el-Mahedü'l-İlmî'yi 1954'te bitirdi, ardından döndüğü Uneyze'de aynı adı taşıyan okulda müderrisliğe başladı, bir taraftan da Sa'dî'nin derslerine devam etti. Bu arada İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nden mezun oldu (1957). Riyad'da iken Sahih-i Buhârî'yi ve bazı fıkıh kitapları ile İbn Teymiyye'nin eserlerini okuduğu Abdülazîz b. Bâz, Muhammed Emîn b. Muhammed Muhtâr eş-Şinkîti, aynı zamanda Sa'dî'nin talebesi olan Ali b. Muhammed es-Sâlihî, Abdülazîz b. Nâsir b. Reşîd ve Abdurrahman el-İfrîkî de hocalarındandır.¹⁸⁴

İlk ders halkasını 1951'de oluşturan Useymîn, hocası Sa'dî'nin 1956'da vefatının ardından imamlığını üstlendiği Uneyze'deki el-Câmiü'l-Kebîr'de yaklaşık elli yıl boyunca derslerini devam ettirdi. 1985 yılına kadar on kişiyi aşmayan talebe grubuna ders verirken öğrenci sayısı giderek arttı, bazı cami derslerine 600 kişi

¹⁸¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", **Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (08-10 Kasım 2013)**, İSAV Yay., İstanbul 2014, s. 493.

¹⁸² Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", **Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (08-10 Kasım 2013)**, İSAV Yay., İstanbul 2014, s. 491.

¹⁸³ Ertuğrul Boynukalın, "Useymîn, Muhammed b. Salih", (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/useymîn-muhammed-b-salih> (28.03.2019)

¹⁸⁴ Ersöz, **a.g.e.**, s. 223.

katılıyordu. Bu derslere Kasım bölgesinden, çeşitli ülkelerden üniversite öğretim üyeleri ve öğrencileri, memurlar, diğer okul talebeleri gibi farklı seviyede gruplar katıldı. Uneyze'deki camiden başka 1972'den itibaren Ramazan ve hac aylarında, yaz tatilinde Mekke'de ders okuttu. Bantlara kaydedilen bu derslerinden ayrıca pek çok kişi faydalandı. Bunun yanında 1954-1978 yıllarında Uneyze'de el-Mahedü'l-İlmî'de, 1978'den vefatına kadar Kasım'de İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Şeriat ve Usûlüddin Fakültesi'nde ders verdi, doçent unvanını aldı ve akîde bölümü başkanlığına getirildi. İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'ne bağlı el-Mahedü'l-İlmî okullarının program komisyonlarında yer aldı, bazı ders kitaplarını yazdı.¹⁸⁵

Useymîn, 1987'den vefatına kadar (2001) Suudi Arabistan Yüksek Âlimler Heyeti'nde heyet üyeliği yapmıştır.¹⁸⁶ 1985'te kuruluşundan itibaren yine ölümüne kadar Uneyze'de Kur'ân-ı Kerîm Hâfızlığı Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı; el-Câmiü'l-Kebîr'de hocası Sa'dî'nin vefatından itibaren Kasım 2000 tarihine kadar cuma hutbelerini okudu. Radyo programlarında sorulan sorulara cevap verdi, "Ahkâmü Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm" adlı programı yürüttü. "Uluslararası Kral Faysal İslâm'a Hizmet" ödülünü aldı (1994). 10 Ocak 2001 senesinde Cidde'de vefat etti. İbn Useymîn'in vefatına yazılı ve görsel medyada geniş bir yer ayrılmış olup, cenazesine ilim ve siyaset adamlarının yanı sıra geniş bir halk kitlesi katılmıştır. Cenaze namazı Kâbe'de kılınan el-Useymîn, Mekke'de hocası Abdülazîz b. Bâz'ın yanına defnedilmiştir.¹⁸⁷

el-Useymîn, günümüz Selefliliğinde hocası Abdülazîz b. Bâz ile birlikte önemli bir yere sahiptir. Öte yandan yöneticilere olan yakınlığı, sosyal ve siyasal konularda resmî makamları destekleyen fetvaları dolayısıyla çeşitli gruplar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Useymîn'in eserlerinin çoğu, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Muhammed b. Abdülvehhab'ın anlayışına uygun biçimde Selefiyye akaidi ve Hanbelî-Selefî çerçevesinde fıkıhla ilgili risaleler olup "Mecmûu'l-Fetâvâ" adıyla bir araya getirilmiştir. Bunların ekserisi yabancı dillere çevrilmiş, ayrıca bant vb. yollarla kayıt altına alınan dersleri 6 bin saate ulaşmıştır. Bir kısım eserlerini kendi telif etmiş, büyük bir kısmını ise öğrencileri yazıp kendisi tashih etmiş, bazıları da tashih

¹⁸⁵ Güler, **a.g.m.**, s. 60.

¹⁸⁶ Altun, a.g. YLT, s. 87.

¹⁸⁷ Ertuğrul Boynukalın, "Useymîn, Muhammed b. Salih", (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/useymîn-muhammed-b-salih> (28.03.2019)

görmeden basılmıştır. eş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-Useymin Hayır Müessesesi, Useymin'in öğrencilerinden meydana gelen komisyonlar kurarak bu eserlerin düzgün biçimde basılmasını sağlamaya çalışmaktadır. 130 civarındaki eserinin çoğu basılmıştır, bazıları ise yayına hazırlanmaktadır.¹⁸⁸

Darin Mubarov, Rinat Zeynullin (Abu Muhammad), Abu Yahya Krimskiy, Salim Abu Omar, Nadir Abu Khalid (Nadir Medetov) gibi önde gelen Kazakistan Vehhabîleri, daha çok Nâsirüddin el-Elbânî ve Muhammed b. Salih el-Useymin'in etkisinde kalmışlar, onun eserlerini okuyup metodunu takip etmişlerdir. Bu kimseler Kazakistan'da, özellikle de sosyal medya aracılığı ile Vehhabîliği yaymaktadırlar ve Kazakistanlı Vehhabîler tarafından çok sevilmekte ve ilgi görmektedirler.¹⁸⁹

3.1.4. Kazakistan'da Vehhabî-Selefi Gruplar

Selefiler kendi aralarında birkaç gruba ayrılmışlardır. Bu gruplar hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Medhalîler

1991'deki Körfez Savaşında Suud idaresinin Irak'a karşı Amerika'nın yanında yer alması ve Hicaz'ı Amerikan üslerine açması, bu ülkedeki Selefi camiada önemli kırılmalara yol açmış ve birçok kişi ve grup Suudi rejiminin kontrolünden çıkmıştır. Suudi ulemasının önemli bir kısmı ise devletin yanında yer almaya devam etmiştir. Selefi camianın keskin bir şekilde radikaller ve ılımlılar olarak bölündüğü, Suud rejiminin icraatlarını müdafaa eden ve radikal gruplara karşı gerek Suud'da gerekse diğer ülkelerde laik, Batıcı hükümetlerin yanında yer almayı savunan Medhalî ekolü ön plana çıkmıştır.¹⁹⁰ Bu ekolün iki önemli siması Etiyopya (Habeşistan) asıllı Muhammed Eman el-Cami ve Yemen asıllı Rebi bin Hâdi el-Medhalî'dir. Bu iki zat, Suudi Arabistan'da ilmi faaliyetler yürütmüşler ve görebildiğimiz kadarıyla Suud'daki düşünce ekolleri arasında en müfrit rejim yanlısı oluşumu teşkil etmişlerdir. Bu ekolün teorisyenleri arasında Ali el-Halebî'nin ismini de anmak gerekir. Bunlardan bilhassa Rebi b. Hâdi el-Medhalî, taraftarlarınca asrın cerh ve tadil âlimi

¹⁸⁸ Ertuğrul Boynukalın, "Useymin, Muhammed b. Salih", (Çevrimiçi)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/useymin-muhammed-b-salih> (28.03.2019)

¹⁸⁹ "Kazakistanlı Selefiler Hakkında", (Çevrimiçi), <http://salaf.kz/?p=870> (08.04.2019)

¹⁹⁰ "Suudi Selefileri (Telefiler) ve Türkiye'deki Uzantıları Hakkında", (Çevrimiçi)

<http://www.almuwahhid.org/makale.php?id=798> (08.04.2019)

olarak nitelendirilmiş, o da radikal fikirlere sahip birçok kişiyi “İhvanî, Kutbî, Hizbî, Tekfirî” vb isimler takarak aşağılamıştır.¹⁹¹

Burada yeri gelmişken, hareketin en önemli lideri Rebi b. Hâdi el-Medhalî hakkında bilgi vermek istiyorum.

Rebi b. Hâdi el-Medhalî, 1943 yılında Samita şehrinin el-Ceradiye köyünde dünyaya geldi. Suudi Arabistan’ın güneyinde bulunan Câzân bölgesinin meşhur kabilelerinden Beni Şibl kabilesinin el-Medâhile kolundandır. el-Medhalî, küçük yaşta babasını kaybettiği için ilk terbiyesini annesinden almıştır. Dinî bir terbiyeyle büyümesinde annesinin ve amcasının katkıları büyüktür.¹⁹²

Henüz sekiz yaşına gelmeden köyünde bulunan ilim halkalarına katıldı, ilk önce okumayı ve hat sanatını öğrendi. Kur’an-ı Kerim’i ve tecvid ilmini Muhammed b. Muhammed Cabir el-Medhalî’nin yanında okuduktan sonra doğduğu şehirde bulunan es-Selefiyye Medresesi’ne katılarak orada ilim tahsiline devam etti. İlk hadîs öğrenimini de burada, yörenin meşhur âlimlerinden el-Karâvi’nin meşhur talebelerinden Nâsır Halufe Tayyaş Mübâreki’den aldı. Hocasından İbn Hacer’in “*Bulûğu’l-Merâm*” ve “*Nüzhatu’n- Nazar*” adlı eserlerini okuyan el-Medhalî’nin hadîs ilmine yönelmesinde, hocasının ve onun bu iki eseri okumasının katkısı büyüktür.¹⁹³

el-Medhalî, es-Samita’da bulunan Selefiyye Medresesindeki tahsil hayatından sonra, aynı yerde bulunan “el-Mahedu’l-İlmiyye”ye iltihak ederek ilmi hayatına burada devam etti. Burada o zamanın en büyük Suûd âlimlerinden birisi olan el-Hafiz el-Hakemî’nin yanı sıra Muhammed Eman b. Ali el-Câmi’den de dersler aldı. Buradan mezun olduktan sonra Riyad’a giderek Şeriat Fakültesine kayıt yaptırdı. Burada birkaç ay okuduktan sonra, Medine’de henüz yeni açılan İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi’ne kayıt yaptı ve 1976 yılında buradan mezun oldu. Medine’de ders aldığı bazı hocalar arasında Abdülazîz b. Addullah b. Bâz, Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Muhammed Emin eş-Şinkîti, Abdulmuhsin el-Abbâd ve Abdülgaffâr Hasan el-Hindî gibi âlimler bulunmaktadır.¹⁹⁴

¹⁹¹ “Suudi Selefileri (Telefiler) ve Türkiye’deki Uzantıları Hakkında”, (Çevrimiçi)

<http://www.almuwahhid.org/makale.php?id=798> (08.04.2019)

¹⁹² Mazhar Tunç, **Suud Selefilîği (Hadis İlmi Bağlamında Bir Araştırma)**, İz Yay., İstanbul 2018, s. 313.

¹⁹³ Tunç, **a.g.e.**, s. 314.

¹⁹⁴ Tunç, **a.g.e.**, s. 314.

el-Medhalî, Şeriat Fakültesini bitirdikten sonra bir müddet İslâm Üniversitesi bünyesinde bulunan “el-Ma’hed” de müderrislik yaptı. 1979 yılında Mekke’de bir şubesi bulunan Melik Abdülazîz Üniversitesinde “Beyne’l-İmâmeyn Müslim-ve’d-Dârekutni” adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı üniversite’den 1982 yılında İbn Hacer el-Askalanî’nin “en-Nüket alâ Kitabi İbni’s-Salah” isimli kitabının tahkiki ile doktorasını tamamladı. Daha sonra İslâm Üniversitesi Hadis Fakültesinde ders vermeye başladı. el-Medhali ilerlemiş yaşına rağmen yoğun bir şekilde ilmî çalışmalarına devam etmektedir.¹⁹⁵

Suudi Arabistanlı Şeyh Rebi Medhalî’ye atfen Medhalî Selefilik olarak adlandırılan akım ilk kez 1990’ların başında Körfez Savaşı sırasında Saddam rejimine karşı ABD’den yardım istenip istenmeyeceğine dair tartışmalar çerçevesinde kendinden söz ettirmeye başlamıştır. O dönemde İslam dünyasında din âlimlerinin büyük bölümü ve Sahva Selefliğinin ön plana çıkan din âlimleri “Müslüman’la savaş için gayrimüslimden yardım istemek caiz değildir” fetvasını verirken Suudi Arabistan din âlimleri gayrimüslimden yardım istemeyi caiz görmüş, ancak caiz görmeyenleri ise mazur görmüştür.¹⁹⁶

Medhalî akım 1990’ların ortasından itibaren Suudi yönetimi tarafından desteklenmeye başlamıştır. Özellikle Müslüman Kardeşler’e (İhvan-ı Müslimin) karşı pozisyon alan Medhalî Selefilik 1990’ların ortasında Suudi yönetimine yazdığı bir raporda İhvan’ın eylemlerinin rejimi değiştirmek isteyen küresel bir planın parçası olduğunu öne sürerek rejimin İhvan’a karşı gerekli tedbirleri alması çağrısında bulunmuştur. Bu rapor Suudi makamların reformist ve siyasi Selefi eğilimlere karşı harekete geçmesinde etkili ve belirleyici olmuştur. Rejimle bu yöndeki güçlü ilişkileri Rebi Medhalî’ye Medine İslam Üniversitesi’nde geniş alan açmıştır. 1990’larda reformcu Selefliğe mensup din âlimlerinin görevden alınmasından doğan boşluğu daha çok Medhalî Selefilik mensupları doldurmuştur.¹⁹⁷

el-Medhalî’nin fikirleri Medine’de eğitim gören Arap dünyasının çeşitli yerlerinden öğrenciler üzerinden süreç içinde Suudi Arabistan’ın müttefiki olan siyasi otoritelerin savunuculuğuna doğru genişlemiştir. Yemen’de Medhalî Selefliğin

¹⁹⁵ Tunç, **a.g.e.**, s. 315.

¹⁹⁶ Emrah Kekilli, “Yemen’de Medhali Selefilik”, (Çevrimiçi) <https://kriterdergi.com/dosya-iki-kusatma-arasinda-yemen/yemende-medhali-selefilik> (08.04.2019)

¹⁹⁷ Emrah Kekilli, “Yemen’de Medhali Selefilik”, (Çevrimiçi) <https://kriterdergi.com/dosya-iki-kusatma-arasinda-yemen/yemende-medhali-selefilik> (09.04.2019)

yayılma hikâyesi diğer ülkelerdeki süreçlerle benzeşmektedir. Suudi Arabistan’a eğitim almaya gelen Yemenli din adamları bu akımı benimseyerek ülkelere taşımış ve süreç içinde Suudi yönetiminin mâlî desteğiyle de Yemen’de yayılma imkânı bulmuştur.¹⁹⁸

Medhalîler, Müslüman yöneticiye itaat edilmesi konusunda diğer Selefililerle ittifak içerisinde olmakla birlikte yönetici eğer fasık ise -diğer Selefililerden farklı olarak- ona açıkça nasihat edilmeden mutlak olarak muhalefet etmenin caiz olmadığını söylerler.¹⁹⁹

Medhalî Selefilik kaynağında Medhalî’nin bulunduğu referans merkezli çalışan bir ağ şeklinde örgütlenmekte ve geliştirdikleri bazı kalıplar üzerinden kendilerinin referans vermediği din âlimlerini ötekileştirmektedir. Herhangi bir din âliminin sözüne itibar edilmesi için Medhalî’nin “onun dini alandaki yetkinliğine referans olması” ya da herhangi bir ülkede onun referans olduğu birinin referansına sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde onu dinlemek ve sözüne itibar etmek “caiz” değildir zira insanları dinden çıkarması ve fitneye sebep olması ihtimali vardır. Aralarında sık sık bölünmeler ve ayrılmalar olsa da Suudi Arabistan’ın Medhalî üzerinden sunduğu bu destek, Medhalî’nin belirleyici aktör olarak varlığını sürdürmesine imkân sağlamaktadır.²⁰⁰

Tanınmış İlim Adamları: İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Abdülvehhab, Abdülazîz b. Bâz, Muhammed b. Salih el-Useymin, Salih el-Fevzan, Nâsirüddin el-Elbanî, Abdülmuhsin el-Abbad el-Bedr, Rebi el-Medhalî, Yasir Burhamî, Terhîb b. Rebîân ed-Devserî gibi.

Eski Sovyet Devletlerinde Tanınmış İlim Adamları ve Önderleri: Rinat Zeynullin (Abu Muhammad), Abu Salih Nail Zeynullin, Nazratullah Abdulqadirov (Abu Maryam), Abu Yahya Krimskiy.

Kazakistanlı Önderleri: Toirdzhon Ibragimov, Oktam Zaurbekov, Dilmurat Makhamatov.²⁰¹

¹⁹⁸ Kamile Ünlüsoy, “Mısır Selefiği ve İhvân-ı Müslimîn’le İlişkisi”, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, c. IX, sayı: 1, 2016, s. 48.

¹⁹⁹ Ünlüsoy, **a.g.m.**, s. 49.

²⁰⁰ Emrah Kekilli, “Yemen’de Medhali Selefilik”, (Çevrimiçi) <https://kriterdergi.com/dosya-iki-kusatma-arasinda-yemen/yemende-medhali-Selefilik> (09.04.2019)

²⁰¹ Alau Adilbayev, “Medhaliler, Sururiler, Tekfirciler Kimdir?”, (Çevrimiçi) <https://shariat.kz/madkhalitter-sururitter-t-kfiritter-degen-kimder/?ln=lat> (09.04.2019)

Medhalîler, iktidara itaat konusunda son derece dikkat eden kimseler olarak görünürler. Kazakistan'da resmi dinî kurumu eleştirerek kendi görüşlerini yaymaya çalışıyorlar. İnternet üzerinde onlarca siteleri var ve bu konuda oldukça güçlü ve ilerideler.

İlahiyatçı Doç. Dr. Alau Adilbayev'e göre "Milli kültür ve geleneğin özünü bilmeden onları şirk ya da bid'at diye nitelendirirler. Kazakistan devletine küfür devleti gözüyle bakarlar. İslamiyet'e zıt düşmeyen millî ve kültürel mirası bidat olarak kategorilendirmekten çekinmezler."²⁰² Buna örnek verecek olursak Kazakların geleneklerine göre gelin, eşinin evine ilk geldiği zaman eşinin bütün akrabalarına eğilerek selam verir. Bu selamlama, gelinin kocasının yakınlarına karşı bir saygı olarak vasıflandırılır ve asırlar boyu devam eden bir gelenektir. Ama Medhaliler, bunu namazdaki rükuya benzettikleri için çok eleştirirler; bunun gibi gelenekleri reddederler. Kazakistan Dinî İdaresi, bu konuda fetva vermiş, bu tür selamlamanın İslam'a aykırı olmadığını ifade etmiştir.

Sururiler

Bu kesimin öncülüğünü Suriyeli Muhammed Surur yaptığı için genelde Sururiye olarak adlandırılır. Lideri Suriyeli Muhammed Surur Zeynel Abidin'dir. Kurucusuna nispetle bunlara Sururi ismi verilmiştir. Mısırlı Salâh es-Savî ve Suudi Arabistan'da 90'lı yıllardan sonra ortaya çıkan ve de kendilerine Şuyuh'us Sahve (Uyanış Şeyhleri) ismi verilen Selman el-Avde, Sefer el-Havalî gibi isimler de bu meyanda zikredilebilir. Bunlar genel hatlarıyla Selefi menheci esas aldıklarını ileri sürseler de İhvan ve Seyyid Kutub²⁰³ çizgisinden etkilenmişlerdir. Beşerî kanunlar ile hükmetmeyi büyük küfür olarak görürler, bununla beraber mevcut yöneticilerin muayyen olarak tekfirini pek fazla dillendirmezler. Ayrıca demokratik sistemler için-

²⁰² Alau Adilbayev, "Kazakistan'da Radikal Dinci Hareketler", (Çevrimiçi) <https://azan.kz/kz/maqalat/read/madhalitter-sururitter-tkfiritter-degender-kimder-8662> (09.04.2019)

²⁰³ "Suudi Devletinin Seyyid Kutub hakkında görüşleri için bakınız: Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", **Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı (08-10 Kasım 2013)**, İSAV Yay., İstanbul 2014, s. 491.

de parti vb yollarla mücadele vermeyi de temelden reddetmezler. Suudi yönetimini birçok yerde tenkit etseler bile tekfir etmezler.²⁰⁴

Hareketin lideri Muhammed Surur Zeynel Abidin hakkında biraz bilgi vermek istiyorum.

Muhammed Surur, 1938 yılında Suriye'nin güneybatısındaki Tesil köyünde doğdu. Suudi Arabistan'a yerleşinceye kadar şer'î ilim talebini sürdürdü. el-Kasım bölgesindeki Büreyde şehrinde bir okulda müderris oldu. Daha sonra Kuveyt'e geçen Şeyh Surur, İngiltere'ye gitmeden önce birkaç sene Kuveyt'te yaşadı. Batıda İslamî davet çalışmalarını yürüten en önemli merkezlerden biri İslami Forum Merkezini kurdu. İslami Forum Merkezinde meşhur el-Beyan dergisini yayınladı. Ardından Nebi Sünnet Çalışmaları adında yeni bir merkez kurdu ve söz konusu merkezde es-Sünne dergisini çıkarttı. Birçok telife sahip olan Şeyh Surur'un en dikkat çeken eserleri şunlardır: Mecusilerin Geri Dönüşü, Siyeri Nebi Çalışmaları, Allah'a Davette Peygamberlerin Metodu, Allah'ın İndirdiklerinden Başkasıyla Hüküm Verme ve Aşırıları, Hatıralarım. Bunun dışında birçok çalışma, araştırma ve makaleleri bulunmaktadır. Muhammed Surur, Katar'ın başkenti Doha'da 2016 senesinde 78 yaşında senesinde vefat etti.²⁰⁵

Sururiler, bütün Selefi gruplar arasında en ılımlı olarak bilinen ve Suriye İhvan-ı Müslimin teşkilatından ayrılan bir gruptur. Bu grup sadece Suudi Arabistan'da yaygın değildir, bütün Körfez ülkelerinde grubun etkisine rastlanır. Ayrıca bu grup Suriye cihadıyla yakından ilgilenen Selefi gruplardan biridir. Sururi Selefileri ılımlı yaklaşımlarıyla başta Suudi Arabistan halkı olmak üzere Körfez ülkelerini de ciddi anlamda etkilemektedir.²⁰⁶

Sururilerin ana ideolojisini oluşturan isimler: Nasir el-Ömer, Selman el-Avde, Aid el-Karnî'dir.

Rusyalı Liderleri: Elmir Kuliyeve, Nadir Abu Halid, Abu Umar Sasitlinskiy.

Kazakistanlı Önderleri: Rabbani, Daryn Mubarov, Didar Ahmad.

²⁰⁴ “Suudi Selefileri (Telefileri) ve Türkiye’deki Uzantıları Hakkında”,(Çevrimiçi) <http://www.almuwahhid.org/makale.php?id=798> (10.04.2019)

²⁰⁵ Heyet, “İraklı Müslüman Alimler Heyeti”,(Çevrimiçi) <https://www.heyetnet.org/tr/2016/11/16/davetci-seyh-muhammed-surur-bin-naif-zeynelabidin> (10.04.2019)

²⁰⁶ Sibel Bülbül Pehlivan, “Suudi Arabistan’ın Mısır Politikasında Selefililiğin Rolü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniv. SBE. İstanbul 2015, s. 63.

Sururilerin Kazakistan'da önceleri bölge emirleri, vakıfları, eğitim kurumları ve ilim merkezleri vardı, fakat birçoğu zaman içinde kapatıldı. Sururiler, Kazak halkının din anlayışını eleştiriyorlardı. İlk önderleri Muhammed Abdussamat isimli Kazakistanlı vatandaşı idi.²⁰⁷

Haddadîler

Haddadîler Yemenli Yahya el-Hacurî'nin yolunu takib eden Selefi-Vehhabî cemaatin ismidir. Fırkaya Haddadi ismi ise Yahya el-Hacurî ile dinî-ideolojik fikirleri aynı olan Mısırlı Mahmud el-Haddad isimli zatın adına nispetle verilmiştir.

Yahya el-Hacurî, 1958 senesinde Yemen'de doğmuştur. Kendi memleketinde temel dinî bilgileri edindikten sonra dinî tahsilini ilerletmek için Suudi Arabistan'a gelir. Yahya el-Hacurî, Ehl-i Hadis ekolünün Yemen'de önde gelen temsilcilerinden Mukbil b. Hâdi el-Vâdiî'nin (ö. 2001) talebelerindendir. Mukbil b. Hâdi el-Vâdiî'nin oluşturduğu Yemen Ehl-i Hadis ekolünü Yahya el-Hacurî devam ettirmektedir.²⁰⁸

Son zamanlarda sayıları artmaya başlayan bu grup, eski Sovyet devletlerinde ve Kazakistan'da da mensupları vardır.²⁰⁹ Bu devletlerde tanınmış liderleri ve davetçisi Tataristanlı Ruslan Abu İbrahim Tataristanî'dir. Ona göre Medhalîler, Haddadîleri "Haricîler, bidatçiler ve hizbut-tahrirciler olarak suçlarlar, itham ederler." Ruslan Abu İbrahim, başta Youtube olmak üzere sosyal medyayı aktif olarak kullanıyor ve ideolojik öğretilerini medya vasıtasıyla yayıyor.²¹⁰

E. Sokaev'in verdiği bilgilere göre, Haddadîlerin siyasî görüşleri Medhalîlerinkine benzemektedir. Medhalîler gibi Haddadîler de IŞİD'i eleştirmektedir. Ayrıca Haddadîler, İhvan-ı Müslimin'e şiddetle karşıdırlar. Bidat konusunda onlara ağır ithamlarda bulunarak haddi aşmaktadırlar. Öyle ki geleneksel İslam âlimlerinden sayılan İbn Hacer'i bile Seyyid Kutub'tan daha tehlikeli bir bidatçi olarak nitele-

²⁰⁷ Alau Adilbayev, "Selefiler Hangi Kollara/Gruplara Ayrılmıştır?", (Çevrimiçi) <https://www.qamshy.kz/article/salafyler-qanday-tarmaqtargha-bolingen.html> (10.04.2019)

²⁰⁸ "Suudi Selefileri (Telefiler) ve Türkiye'deki Uzantıları Hakkında", (Çevrimiçi) <http://www.almuwahhid.org/makale.php?id=798> (10.04.2019)

²⁰⁹ Alau Adilbayev, "Selefiler Hangi Kollara/Gruplara Ayrılmıştır?", (Çevrimiçi) <https://www.qamshy.kz/article/salafyler-qanday-tarmaqtargha-bolingen.html> (10.04.2019)

²¹⁰ Müslim Ganjiyev, "Ruslan Abu İbrahim'in Akide ile İlgili Hataları ve Sapmaları", (Çevrimiçi) http://ahlubida.blogspot.com/2015/02/blog-post_20.html (10.04.2019)

mektedirler. Hatta İbn Hacer'in ve İmam Nevevî kitaplarının okutulmamasını ve yakılarak imha edilmesini söylerler.²¹¹

Yahya el-Hacurî'ye göre "Seçimlerde oy vermek/kullanmak, Allah'ın şeriatını yok saymak demektir. Demokratik sistem; beşerî-tağutî ve şeytanî bir sistemdir." Rebi el-Medhalî de aynı görüşü zikretmiştir. Buradan da anlaşıldığı gibi, Medhalîler ve Haddadîler herhangi bir seçime katılmayı şeriata aykırı amellerden saymaktadırlar.²¹²

Yurtdışındaki Tanınmış Liderleri: İmam el-Farrac, Muhammed ibn İbrahim el-Mısırî, Muhammed Abdulâlîm Ali Mehdi, Hişam ibn Fuad el-Biyali, Abdullah Su-an el-Gamidî, Abdullah Jarbuh vb gibi isimler yer almaktadır.²¹³

Tekfirciler veya Cihadiler

Bu grubun ortaya çıkmasında 1966 senesinde Seyyid Kutub'un ve iki arkadaşının Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır'ın emriyle idam edilmesi ve sonrasındaki cezaevlerinde ortaya çıkan olaylar etkili olmuştur diyebiliriz.²¹⁴

1980'lerden itibaren Suudi Arabistan gibi Selefi bir dinî geleneğe yaslanmayan diğer İslam ülkelerinde İslamcılık düşüncesinden etkilenmiş olan muhalif Se-lefiler içerisinden, İran İslam Devrimi'nin de verdiği başarının etkisiyle, Afganistan cihadı ile beraber Cihadi Selefilik ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra klasik Selefi-Vehhabî söylemin yanında daha çok radikal Selefi söylemler artmıştır.²¹⁵

Radikal Selefi söylemlerin artmasındaki en büyük etki ise Birinci Körfez Savaşı (1990-1991)'nda Suudi Arabistan'ın ABD'nin yanında yer almasıdır. Suudi rejiminin petrolün bulunmasıyla beraber tamamen kapılarını Batılılara ve batılı zihin dünyasına açmıştır. Yabancıların siyasi ve ekonomik işgaline uğrandığına dair algı, Körfez Savaşında Suudi Rejiminin uyguladığı politikalarla daha da arttırmıştır.

²¹¹ Alau Adilbayev, "Selefiler Hangi Kollara/Gruplara Ayrılmıştır?", (Çevrimiçi) <http://old.muslim.kz/lt/article/1785-salafiler-qandai-tarmaqtarga-bolingen.html> (11.04.2019)

²¹² Şeyh Yahya el-Hacurî'ye Göre Oy Kullanmanın Hükümü", (çevrimiçi) <https://asarforum.uk/viewtopic.php?t=4937> (11.04.2019)

²¹³ Müslim Ganjiyev, "Ruslan Abu İbrahim'in Akide ile İlgili Hataları ve Sapmaları", (Çevrimiçi) http://ahlubida.blogspot.com/2015/02/blog-post_20.html (11.04.2019)

²¹⁴ Halil Aydınalp, "Çağdaş Kural Dışı Tekfirciliğin Yapısal Unsurları Üzerine Bir Model Denemesi III", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 51, 2016, s. 59.

²¹⁵ Pehlivan, a.g. Yüksek Lisans Tezi, s. 59.

Kayıtsız şartsız yöneticiye itaat doktrini üzerine kurulu olan Selefi-siyasî düşünceye karşı muhalefet söylemlerinde artış yine bu dönemde gerçekleşmiştir.²¹⁶

Cüheyman el-Uteybi gibi kişiler Suudi yönetimi tarafından resmî dini kurumlardan alınan fetvalarla hapse atma ve öldürme yöntemleriyle susturulmuş olsalar da Ruslara karşı Afgan cihadının kazanılmasıyla kurulan Taliban yönetimi altındaki Afganistan, Cihadi Selefilik merkezi haline gelmiştir.²¹⁷ Bu süreçte ortaya çıkan en önemli kişi ise Usame Bin Ladin'dir. Ladin, başta ABD olmak üzere sömürge geçmiş olan tüm Batı ülkelerine karşı "küresel cihad" ilan etmiş ve Suudi rejimine ve rejimin güdümündeki tüm ulemayı çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Ve birçok genç ondan etkilenecek onun izinden gitmişlerdir.²¹⁸

Afganistan'dan sonra Bosna'da ve Çeçenistan'da yaşanan çatışmalar, Cihadi Selefilik ön plana çıkmasını sağlamıştır. Cihadi Selefilik politik konularda gayriislamî tavır belirleyen yönetime karşı başkaldırmayı ve cihadı merkeze almış; siyasî tekfir meselesinde ve fiilî cihad gibi meseleler haricinde usul, fıkıh ve bid'atler konusunda klasik Selefi metoda bağlı kalmıştır.²¹⁹

Kazakistan Dinî İdaresi, 2013 yılında tekfircilerin/cihadilerin sapkın ve şiddet yanlısı bir fırka olduğunu, milli kültürümüze ve bünyemize uymadığını belirtti. 2014'te ise Astana Şehri Sariarka Belediyesi, mahkeme kararıyla "et-Tekfir ve'l-Hicre" grubunu terör örgütü sayarak Kazakistan'da her türlü faaliyetlerini yasaklamıştır.²²⁰

3.1.5. Kazakistan Cezaevlerinde Vehhabîlik

Vehhabîliğin Kazakistan'da artması ve tehlikeli bir durum arz etmesi üzerine Kazakistan Devleti ciddi bir şekilde Vehhabîlik ile ilgilenmeye başladı. Milli Güvenlik Komitesine bağlı Terörle Mücadele Komitesi, Din ve Sivil Toplum İşleri Bakanlığı Kuruldu. Vehhabîler, titiz bir şekilde kontrol edilmeye başlandı. Bu bağlamda terörle mücadele kapsamında kanunlar sertleştirildi. Vehhabîler ile mücadele bağlamında

²¹⁶ Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye", **Dinî Araştırmalar**, 2004, cilt: VII, sayı: 20, s. 211.

²¹⁷ Büyükkara, **a.g.m.**, s. 212.

²¹⁸ Aydınalp, **a.g.m.**, s. 59.

²¹⁹ Pehlivan, a.g. Yüksek Lisans Tezi, s. 61.

²²⁰ Alau Adilbayev, "Selefiler Hangi Kollara/Gruplara Ayrılmıştır?", (Çevrimiçi) <https://www.qamshy.kz/article/salafyler-qanday-tarmaqtargha-bolingen.html> (12.04.2109)

birçok Vehhabî gözaltına alınarak cezaevine gönderildi. Şu anda Kazakistan’da 15 binden fazla Vehhabî, cezaevinde yatmaktadır.²²¹

Biz burada cezaevlerinde yayılan Vehhabî akaidi üzerinde durmak istiyoruz.

Kazakistan’da cezaevlerinde yatan Vehhabî sayısı gittikçe artınca, ilk yıllarda kontrol edilmiyordu. Cezaevi sâkinleri, genelde belli bir işle meşgul olmayan kimselerden oluşmaktadır.

Kazaklar, genelde kendilerini Müslüman sayarlar. Nitekim 2014’te yapılan bir araştırmaya göre, Kazakların yüzde 68.7’si kendilerini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Kazakistan’da “Elhamdülillah ben Müslüman’ım” demek, genelde daha çok millî ve kültürel kimliği ifade etmektedir.²²² İnsanlar ibadetleri, dinî kuralları yerine getirmeseler de kendilerini Müslüman olarak tanımlamaktadırlar. İşte böyle bir ortalama Kazak vatandaşı, Vehhabî zihniyetli birisiyle hapishanede aynı koğuştan paylaştığı zaman hapishane sonrası dışarıya, Vehhabî ideolojileriyle eğitilmiş olarak çıkmaktadır. Daha sonra ise Vehhabî ideolojinin propagandasını yapıp taraftar, sempatatizan toplamaya çalışır. Hapishanede Vehhabî öğreti ile yetiştirilen kimseler devlete kâfir deyip devlet düşmanlığı yaparlar, devletin kanunlarına itaat etmeyen insanlar yetiştirmede öncü rol oynarlar.

Hapishaneden çıktıktan sonra Vehhabî öğretilerle yetişmiş kimseye; maddî destek/para yardımıyla bulunurlar, evlenmesine ve şartlar müsait ise iş kurmasına yardımcı olurlar; böylece o kimseyi tamamen kendilerine bağlarlar.

Vehhabîler, cezaevlerindeki “ahi”lerine²²³ kendi aralarında sürekli para toplarlar ve o kimseyi “Allah’ın dinini tebliğ eden, kâfir devletin hapse attığı mücahid biri” olarak tanımlayıp para ve maddî destekte bulunurlar. Bazı Vehhabî bayanlar, cezaevindeki tutuklu “ahi”ler ile telefonla nikâh bile yaparlar ve bu nikâhı geçerli sayarlar. “Babam ve abilerim din cahili kimseler, onlar bana veli olamaz. Buradan bir din kardeşim olan ahi, bana veli oldu” derler.

²²¹ Almira Alibayeva, "İlahiyatçı Askar Sabın'e Göre Aktöbe Bölgesinde Binlerce Selefî Var" (Çevrimiçi) <http://www.diapazon.kz/aktobe/aktobe-face/83844-teolog-askar-sabdin-v-aktyubinskoy-oblasti-okolo-1000-salafitov-est-radikaly.html> (13.04.2019)

²²² Bakıt Camal Bekturganova, Dmitrii Furman, “Massovoe Soznanie i Religia v Kazakhstane i Rossii”, **Literaturnaya Gazetesi**, 11 Aralık 2014, s. 8.

²²³ Vehhabîler din kardeşlerin isimleri ile çağırılmayı tercih etmezler ve kendi aralarında erkeklere “ahi”, bayanlara ise “uhti” derler.

Bir kimse Vehhabîlikten dolayı bir defadan fazla cezaevine girse, o kimsenin Vehhabîlerce derecesi artmaktadır; çünkü o kimse onlara göre, Allah'ın dinini tebliğ ederken kurban olmaktadır.²²⁴

Bu arada yakın zamanlarda cezaevinden çıkan bir Vehhabî'nin gazetecilere verdiği bilgiler ise şöyledir:²²⁵

“Kazakistan’ın güney bölgesindeki bir cezaevinden çıkmış eski mahkûmun elinde bulunan kitapların hepsi Vehhabî kitaplarıdır. Bunlar Muhammed b. Abdülvehhab’ın ‘Tevhid’ isimli eseri olmak üzere çeşitli Vehhabî eserlerdi. Hapisteki 900 kişiden 300 kişi artık Vehhabî olmuşlar. Hapishanedeki bu mahkûmlara Vehhabî hocalar ders vermekteymiş. Her ne kadar Müftiyat tarafından arada sırada gelen vaizler ve Milli Güvenlik Komitesi görevlileri Vehhabîliğin zararlarını ve ondan kaçınma yolları hakkında bilgilendirilseler de bunların pek bir faydası olmuyormuş. Kısacası Kazakistan’da cezaevleri, Vehhabîlerin eğitim karargâhı/yuvası olmuş durumdadır.”

3.1.6. Önemli Vehhabî Siteleri ve Önderleri

Vehhabî-Selefi dinî siteleri ve dinî önderleri genel olarak Rusça’yı kullanırlar. Nedeni ise Rusça’nın bütün eski Sovyet halklarının (Çeçen, İnguş, Başkurt, Tatar, Kabardin, Nogay, Nanay vb) ortak dilinin Rusça olması, bir diğer ifadeyle eski Sovyet halklarının Rusça anlaşabilmesidir. Söz konusu Vehhabî internet siteleri, örneğin Kazakça yayın yapmış olsaydı sadece Kazakça okuyup yazanlara hitap etmiş olacaktı. Hâlbuki Rusça yayın yaparak bütün Sovyet Müslüman halklarına ulaşmış olmaktadır. Böylece kendi ideolojilerini benimseyecek çok sayıda taraftar bulup kendilerine destekçiler kazanmayı amaçlamaktadırlar.²²⁶

Aşağıda Vehhabî sitelerinin ve eski Sovyetler döneminde tanınmış Vehhabî önderlerinin isimleri verilmektedir.

www.toislam.ws

www.musulmanin.com

www.salafportal.ru

www.ahl-sunna.com

²²⁴ Rais Suleymanov, “Tataristandaki Vehhabilik”, **Problemy Natsionalnoy Strategii**, 2013, volume: 1, issue: 16, p. 29.

²²⁵ Kayrat Matrekov, "Cezaevinden Kurtulan Mahkumun İçerideki Dini Durum Hakkında Verdiği Bilgiler (Çevrimiçi) <https://365info.kz/2016/07/ispoved-byvshego-zeka-propaganda-vahhabizma> (13.04.2019)

²²⁶ Suleymanov, **a.g.m.**, s. 30.

www.taifatul-mansura.com
www.anti-irhab.ru
www.anti-bida.com
www.soliha.com
www.svet-islama.com
www.salaf.kz
www.salaf-tube.com
www.alhadis.ru
www.salaf-forum.ru
www.daura.link
www.svetislama.com
www.fatawa-islamiya.blogspot.com
www.ar-rad.ru
www.asar-forum.uk

Vehhabî Önderleri

Abdurrahim Başpaev
Abu Yahya Krimskiy
Adil Radcabov
Daniyar Abu Ahmad
Darın Mubarov
Dilmurat Sultanmuratovich Makhamatov (takma adı Abu Muhammad),
Didar Ospanov
Nazratullah Abdulqadirov (takma adı Abu Maryam)
Nail Abu Salih
Oktam Zaurbekov
Rinat Zeynullin (takma adı Abu Muhammad)
Salim Abu Omar
Toirdzhon Ibragimov
Uktam Zaurbekov.

Biz burada önemine binaen Nazratullah Abdulqadirov (takma adı Abu Maryam) ismi üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Kazakistan vatandaşı olan Nazratullah Abdulqadirov (takma adı Abu Maryam) 20 yıl boyunca çeşitli Arap ülkelerinde Vehhabî ideolojiye göre ilim almıştır. 1997 yılında Suriye'nin Dımaşk şehrine yerleşmiş ve burada Abdülkadir el-Arnaut'tan ilim tahsil etmiştir. 1998 yılında Yemen'e gitmiş, burada da birtakım Selefi hocalardan ders almıştır. Daha sonra Medine'ye gitmiş, 1999 yılında el-Cemiyetü'l İslâmiyye'yi kazanmıştır. Şeyh Useymin'den dersler almış ve daha sonra ise Medine'ye yerleşmiştir.²²⁷

Aldığı eğitimin de etkisiyle Arapçayı son derece etkili kullanan Nazratullah'ın yazılı bir kitabı yoktur. Bu Vehhabî propagandistin daha çok sohbet ağırlıklı videoları vardır. Başta youtube olmak üzere tespit edebildiğimiz sohbet siteleri şunlardır:

<http://technom.su/?mp3=Nazratullah+abu+Maryam>

<https://soundcloud.com/agalar-ashurbekov/nazratullah-abu-maryam->

<http://maxxmusic.me/?mp3=Abu+Maryam+Nazratullah>

<http://hitvk.com/search/NazratuLlah%20abu%20Maryam>

<http://mp3.sevirem.az/zablujdenie-halyabi-i-halyabitov-nazratullah-abu-maryam/>

<https://audio-vk3.ru/?artist=Nazratullah+abu+Maryam>

https://tvoxy.net/song/110332321/NazratuLlah_abu_Maryam

http://muslol.ru/download/-57341954_273231358/Nazratullah-Abu-Maryam-

<http://miraathru.com/nazratullah-abu-maryam->

<https://wwd.lalamus.mobi/music/nazratullah-abu-maryam->

<http://zeska4at.weebly.com/blog/nazratullah-abu-maryam->

<http://allbestmp3.ru/music/agalar/nazratullah+abu+maryam>

3.1.7. Kazakistan Devleti'nin Vehhabîliğe Karşı Aldığı Tedbirler

Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi Vehhabîlerin zamanla ülke siyasetine, sosyo-kültürel ve dinî yapısına zarar veren, kamu güvenliğini tehdit eden faaliyetleri gözle görülür hale gelmeye başlamıştı. Vehhabîler, getirdikleri sert eleştiri ve yorumlarla toplumsal huzura ve iç barışa zarar vermekte, toplumda ayrışmalara sebebiyet vermekteydiler. Yaptıkları sert ve ötekileştirici yorumlarla da halkın arasına fitne

²²⁷ Ebu Muhammed, "Nazratullah Abu Maryam", (çevrimiçi)<https://tavhid.com/forum/showthread.php?tid> (14.04.2019)

sokuyorlar, diğerk İslâmî grupları/oluşumları dışlayıcı bir tutum takınıyorlar, daha çok cihad-kıtal âyetlerini ön plana çıkararak “şiddet kültürü”nü aşılıyorlardı.²²⁸

Kazakistan’daki Vehhabîlik tehlikesini ilk haber verenlerden birisi Esengazy Kuandykov isimli tarihçi idi. Ona göre Vehhabîler, ekonomik yönden zayıf Müslüman ülkelere gidip kendi siyasî ve kültürel ideolojilerini yaymayı amaç ediniyorlardı. Almaty, Astana, Aktau, Akmola, Aktöbe, Atyrau(Atırav), Jambıl (Cambul), Mangıstau, Pavlodar, Kızılorda gibi şehirlerde yayılmaya, faaliyetlerini hızlandırmaya başladılar.²²⁹

Bütün bunlar toplumsal huzura ve iç barışa zarar vermekteydi. Bu bağlamda Kazakistanlı İlahiyatçı Prof. Dr. Ashirbek Kurbanulu Müminov, “Şu anda İslâm’daki bütün siyasî akımlar, eksikliklerimizi kendi çıkarları için kullanmaya çalışmaktadır. Ne yazık ki gençlerimiz, onların tuzaklarına hızla düşmektedir. Bu nedenle, bizim toplumumuz için geleneksel olan Hanefî mezhebini halkımız arasına yaygınlaştırmamız gerekmektedir” sözleri oldukça önemlidir.²³⁰

Yine Kazakistan’da din kurumunun geleceği ile ilgili bir raporda ülkedeki İslâm’ın konumu ile ilgili olarak şu 4 dört hususun ön plana çıktığı tespit edilmiştir ki bu dört husus şunlardır:²³¹

- 1-Radikal/ekstremist İslâm’ın yükselmesi,
- 2-Din görevlileri ve din görevlilerinin toplum ile olan ilişkileri,
- 3-Radikal/ekstremist İslâm’ın yaygınlık kazanması,
- 4-Ülkedeki dinî eğitimin yetersiz oluşu ve farklı din eğitimi kurumlarının faaliyetleri neticesinde geleneksel İslâm’ın yerini farklı İslâmî yorumların/anlayışların - bilhassa da siyasî ve fundamentalist İslâm- alacağı endişesi olmuştur.

Burada konuya ayrıntılı olarak girmeden önce bir hususu hemen belirtmeliyiz ki Kazakistan’da radikal İslâmî hareketler ve Vehhabîlik; Özbekistan ve Tacikistan’daki kadar etkili olamamıştır. Bunun nedeni, Kazakistan’daki mevcut dinî anlayışın İslâm dininin Sünnîlik boyutundaki Hanefî-Maturidî anlayışın güçlü ve köklü olmasıdır. Vehhabîlik ideolojisinin Kazak halkı arasında hâkim olan İslâm’ın sûfî yönü ile bağdaşmaması, Vehhabîliğin sûfîliği İslâm’ın esaslarına aykırı olarak gör-

²²⁸ İzbayrov, **Kazakistan’da İslâm**, s. 117.

²²⁹ Sandybayev, **a.g.m.**, s. 218.

²³⁰ Sandybayev, **a.g.m.**, s. 218 vd.

²³¹ İzbayrov, **Kazakistan’da İslâm**, s. 119.

mesidir. Yine Kazak halkının din anlayışında millî, tarihî, sosyo-kültürel anlayışının ve köklü geçmişlerinin güçlü olmasıyla değerlendirmek gerekir. Ayrıca Kazakistan'ın, terörün adeta merkezî konumundaki Afganistan'a sınırının olmayışı, coğrafi konum olarak biraz daha aşağıda bulunması, Kazakistan'ın ekonomik durumunun diğer Orta Asya devletlerine göre daha iyi olması ve yeraltı zenginliklerine sahip olması, Rusya ile uyumlu bir siyaset yürütmesi, bu hareketlerin halktan ve de yöneticilerden bir rağbet görmemesi gibi hususlar da etkilidir.²³²

Kazakistan Devleti'nin radikal İslâmî hareketleri bir tehdit olarak algılamasında Tacikistan, Özbekistan, Çeçenistan ve Rusya'da yaşanan ve radikal İslâmcı örgütlerin katıldığı çatışmalar ve bu çatışmalar sonucunda söz konusu ülkelerin geliştirdikleri güvenlik algıları etkili olmuştur. Bu ülkelerde yaygın olan ve siyasî -bir ölçüde militan- İslâmcı hareketleri “Vehhabî” olarak algılama ve adlandırma eğilimi, Kazakistan yöneticileri ve basın-yayın kuruluşları tarafından da benimsenmiştir. Kazakistan Devleti; radikal, siyasal İslâm yerine daha ılımlı, demokrat, çoğulcu ve özgürlükçü yönleri ön plana çıkaran İslâm anlayışını Kazak halkı arasında yaygınlaştırmak istemektedir.²³³

Din olgusunu, kültürel mirasın ve manevî değerler sisteminin önemli bir parçası olarak gören Kazakistan Devleti, din ile ilgili uluslararası sözleşmeleri kabul etmiş, kendi yasal çerçevesini de buna uygun hale getirme gayreti içerisinde olmuştur. Kazakistan laik-demokratik bir ülke olarak ülke genelindeki dinlere doğrudan bir müdahalesi söz konusu değildir. Kanuna göre din ile devlet işleri birbirinden ayrıdır. Kazakistan yönetimi din işleri bir düzen içerisinde almak üzere özel yetkili bir kurum olarak Din İşleri Ajansı'nı kurmuştur. Din işleri ile devlet yönetimi her ne kadar ayrı olarak görülse de din işlerini devletin resmî bir kurumu olan “Din İşleri Ajansı” kontrol etmektedir. Yetişmiş eleman ve kadro yetersizliği kurumun sağlıklı çalışmasına imkân vermemektedir. Mesela camilerde, yeterli sayıda dinî bilgisi yeterli olan kadro oluşmadığından dolayı mahallî yerlerdeki imamlar, dinî meselelere ve insanların dinî ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememekte, bundan dolayı da halkın bir kısmı Vehhabî ideolojiye meyletmektedir.²³⁴

²³² Sandybayev, a.g.m., s. 219.

²³³ Sembi, a.g.YLT., s. 36.

²³⁴ Sembi, a.g.YLT., s. 37.

Kazakistan Devleti, 2005 senesinden itibaren dinî yapılanmaları kayıt altına almaya başlamıştır. Kazakistan'ın bazı bölgelerindeki dinî durumun karışmasına bağlı olarak Ocak 2005 yılında Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Almatı ve Astana şehirlerinin belediye başkanlarına ülkedeki dinî durumun araştırılması talimatını verdi. Bundaki amaç ise başta Vehhabîlik olmak üzere çeşitli radikal dinî akımların önünün kesilmesi ve kontrol altına alınmasıdır. Ayrıca Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, radikal dinsel akımlarla savaşılmaları için “Antiterör Merkezi” kurmuştur. Yine Nursultan Nazarbayev'in talimatı ile 30 Ocak 2006 tarihli 1319 sayılı kararnâmeye uygun olarak bölgedeki din işlerinin yürütülmesi ile ilgili olarak komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonların raporları doğrultusunda, dinî durumu denetlemek amacı ile “Din İşleri Ajansı Kurumu” kuruldu. Günümüzde Akmola, Aktöbe, Cambul, Mangıstau, Pavlodar eyaletlerinde bu görevi o eyaletlerin valileri üstlenmiştir.²³⁵

Yine Nursultan Nazarbayev Aralık 2012 Kazakistan halkına “Yıllık Sesleniş” konuşmasında ülkedeki dinî radikalizme de yer ayırmıştır. Konuyla ilgili olarak terör ve dinî aşırılığın Kazakistan halkının sosyal ve kültürel yapısına yabancı olduğunu dile getirmiştir. Bu tür radikal yapılanmaların Kazakistan'daki samimi Müslümanların çoğunluğunun mensubu olduğu Hanefî-Maturidî çizgiye de aykırı olduğunu ve dinci radikalizme asla geçit verilmeyeceğini vurgulamıştır.²³⁶

Vehhabîler, geleneksel ulemanın ekseriyetinin görüşlerine muhalif bir yol takip etmişler ve fikirlerini şiddet yolu ile topluma kabul ettirmeye çalışmışlar, bir anlamda “şiddet kültürü” üretmişlerdir. Cihat, hilafet, şûrâ, şeriat, tevhid, şirk, küfür, nifak, tağut, darülharp, darüislâm, hüküm/hâkimiyet, itaat, ilay-ı kelimetullah vb gibi İslâmî terminolojiyi kullanarak devlet düzeninin yıkılıp yerine teokrasiye dayalı bir devlet düzeninin kurulması gerektiğinden bahseder olmuşlardır. Bütün bu olup bitenlerden sonra Kazakistan Cumhuriyeti idarecileri, memleketin iç güvenliğini sağlamak amacıyla 15 Ocak 1992 yılındaki “Dinî İnanç Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar” kanununu iptal ederek, 11 Ekim 2011 yılında “Dinî Hizmet ve Dinî Kurumlar” adı

²³⁵ İzbayrov, **Kazakistan'da İslâm**, s. 120.

²³⁶ Sandybayev, **a.g.m.**, s. 219.

altında yeni bir kanun çıkardı. Bu kanunun amacı, dinî gruplar ile ülkedeki kurumlar arasındaki ilişkileri kanunî bir çerçeveye oturtmaktır.²³⁷

Burada da görüldüğü gibi Kazakistan Devleti, başta Vehhabîlik olmak üzere ülkedeki aşırı/ekstremist dinî yapılarla mücadele ederken sadece dinî gerekçelerle değil siyasî gerekçelerle de mücadele içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kazakistan Dinî İdaresi, dinî aşırıcılık (ekstremizm) ile mücadele için bir strateji belirlemiş; devletin ve milletin güvenliğini ön plana alan; birey, toplum ve devletin ortak menfaatlerini korumayı esas alan, özellikle son 15 yılda artan uluslararası terörizm, dinî ekstremizm ve örgütlü suçlardan gelen tehlikenin ciddi biçimde yükselmesinin kamu güvenliğini ve millî güvenliği zayıflatması, toplumdaki huzursuzlukların artması, iç barışın zedelenmesinde önemli bir faktör haline geldiği, bunun ise ertelenemeyecek ve de caydırıcı sert tedbirlerle mücadele edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu yapılırken ise inanç özgürlüğüne kısıtlama getirmeyecek ve uluslararası hukukî sözleşmelere uygun olarak hazırlandığı bildirilmiştir.²³⁸

Son dönemlerde Orta Asya'da var olan Taliban, el-Kaide, Hizbu't-Tahrir, Özbekistan İslâmî Hareketi, İslâmî Yeniden Doğuş Partisi (İYDP), Doğu Türkistan İslâmî Hareketi, Orta Asya İslâm Hareketi, Orta Asya Mücahitleri Cemaati, Tebliğ Cemaati, İslâm Leşkerleri, İslâm Cihadı, Leşker-i Taibe, Hizbu'l Nusret, Asbat el-Ensar, Ekremîler, Harekatu'l Cihad-ı İslâmî, Harekatu'l-Mücahidin gibi radikal İslâmcı örgütlere karşı Kazakistan Milli Güvenlik Komitesi (KNB) son derece sert tedbirler almış, bu sert tedbirlerden Vehhabîlik hareketi ve uzantıları da nasibini almıştır. Bunda Vehhabîliğin halkın geleneksel değerleriyle ters düşmesi, radikal aşırı eğilimler içermesi; Vehhabîlik kavramına silahlı, şiddet yanlısı, dinî terörizm, militan İslâmcılık anlamının yüklenmiş olmasının da rolü büyüktür.²³⁹

Kazakistan Cumhuriyeti, yabancı ülkelere gelen şahısların ve Kazakistan vatandaşı olmayanların dinî faaliyetlerini takip etmek üzere 7 Şubat 2012 tarihli 211 sayılı kararnâme ile her türlü din hizmeti ile uğraşanların kayıt altına alınmaları hükmünü getirmiştir.²⁴⁰ Yine Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın

²³⁷ A. K. İzbayrov, **Kazakistan'da İslâm**, Daur Baspası, Almatı 2013, s. 119.

²³⁸ Mekezhanov, **Dini Ekstremizm Çıkışı, Nedenleri ve Sıkıntıları**, s. 51.

²³⁹ Komisyon, **Kazakistan Devletinin Din Siyaseti**, Kazak Üniversitesi Yayınevi, Almatı 2013, s. 35.

²⁴⁰ Botakarayev, a.g. Doktora Tezi, s. 83.

organizesi ile 18 Mayıs 2011 tarihli 84 sayılı kararnâme ile komiteler Kazakistan Cumhuriyeti Din İşleri Ajansı'na dönüşmüş oldu. Ajans, yaptığı mezhepler sözleşmesiyle vatandaşların dinlerini seçme özgürlükleri için gerekli imkânları sağlayan ve dinî gruplar ile karşılıklı faaliyet gösteren ülke yönetiminin birbiriyle olan ilişkilerinin kanunlara uygunluğunu denetleyen merkezi teşkilat kurumudur. Ajans, dinin gelişmesi için ülke çapında var olan dinî grupların faaliyetlerini, basın-yayın organlarının dine ve hukuka uygunluğunu denetleyerek, Hukuk Koruma Organlarına (Hukuk Korgau Organdarı) tavsiyeler sunar.²⁴¹

Ajansın görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:²⁴²

1-Her bireyin kendi dinini özgürce seçme konusunda gerekli imkânları sağlamak,

2-Kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasına yardımcı olmak,

3-Toplumsal bütünlüğü ve dinî hoşgörüyü sağlama, halkın maneviyatını ve ahlakını güçlendirme konularında dinî kurumlarla görüşmeler gerçekleştirme,

4-Dinî grupların faaliyetlerinin, devletin din konusunda izlediği politikalarla uyumlu olmasını sağlamak,

5-Yapılan tebliğ/irşad faaliyetlerinin hukuka uygunluğunu kontrol edip denetlemek,

6-Dinî grupların faaliyetlerini kapsamlı ve objektif bir şekilde inceleyerek, genel sonuç ve analizini yapmaktır.

Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi şöyle bir karar almıştır: “Dinî amaca yönelik binaların ve tesislerin inşasının tek bir düzenini belirler ve yürütür. Dinî kurumlar, dinî amaçlı binalar, yabancı dinî kurumların temsilcilikleri, ülkeye dinî faaliyete bulunmak amacıyla gelen yabancı uyruklu kişiler ve ülkedeki dinî eğitim kurumlarının kayıt işlemlerini gerçekleştirir. Yasalara uygun olarak dinî kurumlar, yabancı dinî kurumların temsilcilikleri, ülkeye dinî faaliyete bulunmak amacıyla gelen yabancı uyruklu şahıslar ve ülkedeki dinî eğitim kurumlarının faaliyetlerinin durdurulması ile ilgili kararlar alır. Dinî ekstremizmi/aşırıcılığı önlemeye yönelik tedbirler alır.”²⁴³

²⁴¹ İzbayrov, **Kazakistan'da İslâm**, s. 120.

²⁴² “Kazakistan Cumhuriyeti Din İşleri Ajansı”, (Çevrimiçi) <http://dinislam.kz/news/> (14.04.2019)

²⁴³ Mekezhanov, **Dinî Ekstremizm Çıkışı, Nedenleri ve Sıkıntıları**, s. 53.

19 Şubat 2013 yılında Kazakistan Müslümanlarının VII. Kurultayı gerçekleşmiş ve bu kurultayda yeni başmüftü olarak Ercan Maymerov seçilmiştir. Maymerov Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi İslâm Şeriatı Fakültesi'nden 2006 yılında mezun olmuştur. Ercan Maymerov, başmüftü olarak seçildikten sonra Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Maymerov ile bir görüşme yapmış, dinî aşırılıklara ve radikal gruplara karşı kararlılıkla mücadele etme talimatını vermiştir.²⁴⁴

Kazakistan idaresi; Kazakistan'ın bölgesel ve millî güvenliği için ciddi bir şekilde tehdit oluşturan Vehhabî tehlikesini ve tehdidini fark etmişti ve onu ortadan kaldırmak için birtakım önemli adımlar atmıştı. Birtakım inceleme sırasında din adamları (vaizler ve imamlar) ülkeden çıkarıldı/kovuldu, Vehhabîlik ideolojisi propagandası yapan, devletin millî güvenliğini tehdit eden, halkın temel ve geleneksel değerleriyle ters düşen ve bunları küçümseyen Vehhabî kurumları (bilhassa medreseler) kapatılmıştı. Ayrıca, yurtdışında dinî eğitim alan Kazakistan vatandaşları kayıt altına alınıp ülkeye girişi ve çıkışı sıkı bir denetime tâbi tutuldu. Kazakistan idaresi Ortadoğu'dan gelen Vehhabî orijinli dinî yardım amaçlı paraları sıkı bir kontrole tâbi tutma, Vehhabî literatürünün/ eserlerinin yurt dışından getirilmesini, basımını, çoğaltılmasını, dağıtımını ve satışını yasaklama, bunların basıldığı matbaaları kapatma vb gibi çeşitli tedbirler aldı. Vehhabîler propaganda amaçlı Arapça, Kazakça ve Rusça broşürler bastırıyorlardı. Bu broşürlerin basılmasını, çoğaltılmasını ve dağıtılmasını yasakladı. Açılış belgesi ve lisansı olmayan Vehhabî kurumları kapatıldı.²⁴⁵

Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi 2006'da aldığı bir kararla, “din eğitimi kurumlarının yöneticilerinin ve dinî eğitimi-öğretimi sürecinde ülkedeki Hanefî-Mâturidî geleneksel mezhebe uymayan dinî kitapların ve kaynakların kullanılamayacağını” bildirerek başta Vehhabîlik olmak üzere halkın geleneksel, ılımlı din anlayışı ile uyuşmayan ekstremist/aşırı din anlayışlarını ve bunların eserlerini/literatürünü kullanmayı yasaklamıştır.²⁴⁶

Kazakistan'da dinî kurumlarda görev yapacak kimselerin, Hanefî-Maturidî inanca sahip olmaları, Kazak halkının geleneksel değerleriyle uyumlu olmaları, demokratik ve ılımlı kişiliğe sahip olmaları gibi şartlar getirildi. Vehhabîlik başta

²⁴⁴ İzbayrov, **Kazakistan'da İslâm**, s. 121 vd.

²⁴⁵ Mekezhanov, **Dini Ekstremizm Çıkışı, Nedenleri ve Sıkıntıları**, s. 54.

²⁴⁶ Sembi, a.g.YLT., s. 36.

olmak üzere ve diğer radikal dinî gruplara mensup kimselerin camilerde sohbet ve vaaz yapmaları yasaklandı. Yine bu süreç içerisinde Kazakistan halkını dinî konularda bilgilendirici ve eğitici broşürler, kitapçıklar, CD'ler hazırlanarak halka ücretsiz dağıtıldı. Dinî konularda kurumlar arası işbirliğinin artırılması, hac ve umre organizasyonlarının devlet eliyle yapılması, dinî binaların ve tesislerin yapımının daha sıkı bir denetime tâbi tutulması gibi kararlar da alındı. Yine eğitim müfredatında ahlakî, manevî ve kültürel değerlerin geliştirilmesi, geleneksel din eğitimi programlarının günümüz taleplerine uygun olarak hazırlanması gerektiği vurgulandı.²⁴⁷

Kazakistan idaresi, basın-yayın araçları ve camide yapılan vaazlarla halkı devlet ve kamu güvenliği, dinî hoşgörünün artırılması, manevî ve ahlakî eğitime ağırlık verilmesi, dinî ekstremizmi/aşırılığı önleme gibi konularda bilgilendirdi. Özellikle Cuma vaazlarında, bir sistem dâhilinde cemaate dinî birliğin ve beraberliğin önemi, uzlaşma ve dayanışma, radikal grupların peşinden gitmeme, Hanefî-Maturidî mezhebini benimseme gibi toplum için önemlilik arz eden konular anlatılmaya başlandı.²⁴⁸

Başta Vehhabî literatürü olmak üzere dinî literatürün ülkeye sokulmasında Gümrük Dairesi ile işbirliği içinde hareket edildiği bildirilmiştir. Kazakistan Müslümanları Dini İdaresinin çıkarttığı “İslâm ve Medeniyet” (İslâm Jane Örkeniyet) gazetesi Kazakistan’ın tüm cami ve mescitlerinde ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Gazete, ayda iki defa basılmaktadır. Ayrıca “İman”, “Rahmet Samalı (Rahmet Esintisi)”, “Grani”, “Kazakistan’da İslâm” dergileri ile, “Asıl Arna” isimli televizyon kanalı önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Dinî içerikli sitelerin sayısı da hızla artmaktadır. Kazakistan Dinî İdaresi’nin kendi özel sitesi dışında, 14 eyaletin ve bu eyaletlere bağlı şehirlerin merkez camilerinin kendi siteleri de bulunmaktadır. “İslâm Kültürünü ve İlmini Destekleme Müessesesi” isimli kuruluş devlet desteği ile İslâm dininin temel esas ve ilkelerine uygun olan ve Din İşleri Ajansı’nın incelemesinden geçmiş olan dinî eserleri yüksek tirajlarda basarak, camilerde ve halkın yoğun olduğu yerlerde ücretsiz olarak dağıtmaktadır. Bu müessese İslâm medeniyetini, ilmini, hoşgörü ve barışa dayalı olan ilkelerini yayma yolunda faaliyet vermektedir. Bu merkez ilim yolundaki talebelere özel burslar temin etmek suretiyle İslâmî eğitim

²⁴⁷ Botakarayev, a.g. Doktora Tezi, s. 89.

²⁴⁸ Sembi, a.g.YLT., s. 37.

desteklemekte, bunun yanı sıra dört internet sitesi ile dinî hizmetlere vererek halkı bilgilendirmektedir. Bu siteler şunlardır: www.İslâmfund.kz www.sunna.kz www.shakirt.kz www.muslima.kz²⁴⁹

Kazakistan Din ve Sivil Toplum İşleri Bakanlığı Din İşleri Komitesi Eski Başkanı Erkin Ongarbayev, ülkede dinî radikalizm ve terörizmin önlenmesi çerçevesinde ciddi ilerleme kaydedildiğini belirtti. Ongarbayev, dinî bilgi içeren site ve yayınların Kazakistan'da sıkı denetim altında tutulduğunu da bildirdi. Yılbaşından bu yana, 3 bin internet sitesinin incelendiğini, bunlardan yarısının kanun dışı illegal bilgi içerdiğinin tespit edildiğini vurgulayan Ongarbayev, “İnternet ve sosyal medya, halkımızı ideolojik açıdan etkiliyor ve dinî radikalizmin yayılmasına neden oluyor. Bu yıl kontrol edilen 1500 kitap ve yayın arasından radikal görüş içeren onlarcası yasaklandı. Aynı zamanda dinî radikalizm ile suçlananların rehabilitasyon sürecinde de aktif çalışmalar yapıldı. Ülkedeki 306 “İlahiyat Enformasyon Merkezi”, dinî radikalizm ve terörizmle mücadele kapsamında 2017'de bir milyondan fazla kişiyi kapsayan 17 bine yakın etkinlik düzenledi” dedi.²⁵⁰

Kazakistan vatandaşlarının yurtdışındaki dinî kurumlarda eğitimi konusunda devletin kontrolü sıkılaştı. Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, yurtdışına devlet kanalları aracılığıyla değil de özel vakıflar, dernekler veya kendi inisiyatifiyle giden gençlerin geri dönmelerini emretmişti. Bundan sonra yurtdışında dinî eğitim almak isteyenlerin devlet kanalıyla gideceği bildirildi.²⁵¹ Bu bağlamda resmî kanalla ve prosedürlerle, Sünnîliğin önemli merkezlerinden biri olan Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerine ve İmam-Hatip Okullarına öğrenci gönderilmektedir. Ayrıca TDV tarafından yüksek lisans ve doktora öğrenimi görmek üzere Kazakistan'dan Türkiye'ye öğrenciler gönderilmiştir.²⁵²

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası gereğince dinî yayınlar geleneksel İslâm'ı tanıtıcı ve ona uygun olmalıdır. Bu yayınları Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi ve Kazakistan Din İşleri Ajansı özel bir incelemeye tâbi tutmaktadır. Ancak bu konuda önü alınamayan birtakım durumlar vardır. Örneğin, Din İşleri Ajansı'nın

²⁴⁹ Sandybayev, **a.g.m.**, s. 221.

²⁵⁰ Erkin Ongarbayev, "Kazakistan'da Dini Aşırılıkçılık ve Terörizmle Mücadele", (Çevrimiçi) <https://avim.org.tr/tr/Bulten/Kazakistanda-Dini-Asirilikcilik-Ve-Terorizmle-Mucadele> (15.04.2019)

²⁵¹ G. Rahmetova, “İslam Dolzhen Vozvyshat Cheloveka”, **Kazakhstanskaya Pravda**, 25 Noyabr 2000, s. 3.

²⁵² Burak Gümüş, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Orta Asya Faaliyetleri”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2010, c. II, sayı: 1, s. 7.

ülkedeki radikal olarak nitelediği ve yasakladıkları dinî siteler, halen kapanmadan faaliyetine devam etmektedir. Zira radikal İslâm'ı destekleyen yurtdışı internet sitelerini filtrelemeye devletin gücü yetmemektedir. Öte yandan laiklik ilkesi gereği din, devletten ayrı olduğundan İslâm'ı doğru anlatan bazı gazete ve dergiler devletin desteğini alamadığı için maddî zorluklar çekmekte ve kapanma durumuyla karşı karşıya kalmaktadır.²⁵³

2008'de Kazakistan'ın Atıray bölgesindeki Jalıoy ilçesinde faaliyet gösteren Vehhabî grubu tutuklanmış, yine o dönemlerde Pakistanlı Vehhabî grubu Kazakistan'dan sınır dışı edilmiştir. Yabancı ülkede İslâmî eğitim kurumlarında din eğitimi alan Kazakistan gençleri, çoğunlukla aşırı İslâm'ın temsilcilerine dönüşmektedir. 2015 yılının Ocak ayında Atırau bölgesinin savcılığı tarafından bildirildiği üzere, yurtdışında Vehhabî ideolojiyle yetiştirilmiş elliden fazla vatandaş tespit edilmiştir. Savcılık ve diğer yetkili devlet organları tarafından alınan önleyici tedbirler sırasında on yedi vatandaşa bölgenin halkı arasında İslâmî aşırı düşüncelerin yaygınlaştırılmasını önleme konusunda dikkatli olmalarını uyarmıştır.²⁵⁴

Astana'da 11-16 Temmuz 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Bariyer” adlı özel operasyonda 243 kişi Vehhabîlikle ilgili oldukları gerekçesiyle tutuklandı. Tutuklananlar 22-27 yaş aralığındaki ülkenin batı ve güney bölgelerindeki işsiz gençlerdi. Bu tür operasyonların düzenli olarak yapılmaktadır.

Kazakistan kolluk kuvvetleri, Aktöbe eyaletinde Vehhabîler üzerine yaptığı operasyonlarda ideolojik dokümanlara el koydu, yayınevlerini ve kitapların basıldığı matbaayı kapattılar.²⁵⁵

Yine Taraz şehrinde yapılan bir operasyonda Vehhabî propagandası yapmaktan 8 kişi tutuklandı, yapılan baskında örgütsel dokümanlara el konuldu, mahkeme kararıyla internet sitesi kapatıldı.²⁵⁶

Kazakistan'daki Vehhabî ideolojinin önemli isimlerinden biri olan Dilmurat Sultanmuratovich Makhamatov (takma adı Abu Muhammad), 21 Şubat 1979 tarihinde Kazakistan'ın Türkistan Eyaleti'nin Saryagash/Sarıağaç ilçesinde doğdu.

²⁵³ İrfan Kaya Ülger, “Orta Asya'da Radikalizm Tehdidi: Gerçek mi? Efsane mi?”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, Bişkek 2008, s. 443 vd.

²⁵⁴ Rahmetova, **a.g.m.**, s. 4.

²⁵⁵ Botakarayev, a.g. Doktora Tezi, s. 89.

²⁵⁶ Jakipa Asanova, “Kazakistan'da 2013'ten Bu Yana 9 Terör Saldırısı Önlendi”, (Çevrimiçi) https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/9-teraktov-presecheno-v-kazahstane-s-2013-goda-262367 (16.04.2019)

Daha sonra dinî eğitim görmek üzere Suudi Arabistan'a gitti ve burada Vehhabî ideoloji ile eğitim gördü. Suudi Arabistan'da Dilmurat Abu Muhammad olarak "sosyal medya" üzerinden Vehhabî ideolojiyi ve öğretileri yayıyor, çevresine taraftar topluyordu.²⁵⁷

Dilmurat Makhamatov, 2018 Ekim ayında Kazakistan istihbaratı tarafından Suudi Arabistan'da yakalanarak Kazakistan'a getirilmiştir. Dilmurat Makhamatov'un soruşturması ulusal güvenlik makamları tarafından yürütüldü. 4 Nisan 2019 yılında Şimkent şehri Al-Farabi Mahkemesi kararıyla 19 yıl hapse mahkum edildi.²⁵⁸

²⁵⁷ "Dilmurat Abu Muhammad Tutuklandı" (Çevrimiçi) <http://durbi.kz/ilmek/dilmurat-mahamatov/> (27.04.2019)

²⁵⁸ "Dilmurat Makhamatov Suudi Arabistan'da İnternet Üzerinden Yasadışı Vaaz Vermekten Gözaltına Alındı", (Çevrimiçi) <https://www.kazpravda.kz/en/news/society/kazakhstani-detained-in-saudi-arabia-for-illegal-preaching-on-internet> (27.04.2019)

SONUÇ

Vehhabîlik 18. asrın ortalarında İbn Abdülvehhab liderliğinde Necid adı verilen Orta Arabistan'da ortaya çıkmış ve günümüze kadar etkisini devam ettirmiş, son üç asır boyunca bölgede dinî, siyasî ve de sosyal alanlarda değişimlere neden olmuştur.

18. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren Vehhabîlik hareketinin tarihî arka planı, Vehhabîliği doğuran nedenler, Vehhabîlik hareketinin ortaya çıkışının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda hareketin ortaya çıktığı Necid bölgesi ve çevresinin coğrafi, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasî ve de dinî yapısı ele alınıp incelenmiştir.

Muhammed b. Abdülvehhab, 1744 tarihinde Dir'iyye'de Muhammed b. Suud ile tanışmıştır. İbn Suud da faaliyetlerine dinî bir dayanak oluşturma gayesiyle bu tarihte Muhammed b. Abdülvehhab ile anlaşarak onun düşünce sistemini, kendi siyasî hareketinin bir ideolojisi haline getirmiştir. Başlangıçta dinî bir hareket olarak ortaya çıkan Vehhabîlik hareketi, İbn Suud ile anlaşmasının ardından siyasî bir harekete dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti, Vehhabîliğin ortaya çıktığı ve geliştiği dönemde içeride ve dışarıda birçok sorunla mücadele etmekteydi. Bu durum, Bâbîâlî'nin Vehhabî hareketiyle ilgilenmesini hem geciktirmiş, hem de yeterli tedbirlerin alınamamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde Vehhabîler, savaş sırasında yüzyıllardır İslâm dünyasının hâmilliğini üstlenen Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlere destek olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup ayrılması neticesinde Hicaz, Osmanlı'nın elinden çıkmış ve Arap Yarımadası'nda Vehhabîlere karşı siyasî bir güç kalmamıştır.

1991 yılında bağımsızlığını kazanmalarından sonra Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri yeniden bir dinî uyanışa sahne olmuştur. Bu süreçte aynı zamanda yerli ve millî olmayan, ülkenin kendi dinamiklerinden kaynaklanmayan dış kökenli birtakım dinî hareketlerin faaliyetlerine de uygun bir zemin olmuştur.

Dış ülkelerden gelen Vehhabî ideolojisinin temsilcileri kurdukları vakıflar, dernekler, okullar, medreseler, camiler, mescitler, yetimhâneler vb kurumlar aracılığı ile Kazakistan halkına Vehhabî ideolojiyi empoze etmekteydi. Bunu yaparken Suudî Arabistan, Kuveyt ve el-Haremeyn, el-İğâse, İbrahim b. Abdülaziz el-İbrahim fonu gibi Vehhabî sivil toplum kuruluşlarından gelen parasal yardımları, basın-yayın organ-

larını kullanmışlardır. Ayrıca bu argümanları kullanan Vehhabî davetçiler Vehhabîliğin bölgede etkisini artırmasında önemli rol oynamışlardır. Vehhabî davetçiler/ideologlar halkın kalabalık olduğu çarşı, pazar, otogar, tren garı vb gibi yerlerde propaganda çalışmaları yapıyorlardı. Yine Orta Doğu'dan gelen Vehhabîler, kendileriyle birlikte dinî kaynaklar getirmişler, bu kaynakların aktif olarak şekilde dağıtımını yapmışlar, genellikle maddî ve parasal yardım yapma, Arapça öğretme ve bilgisayar eğitimi vb gibi yöntemleriyle kendilerine taraftar toplamışlardır.

Vehhabîler, Kazakistan'daki Müslümanların geleneksel dinî yaşamlarına bağlı oldukları Hanefî-Mâturidî ve Yesevîlik, Nakşibendîlik vb dinî oluşumları ve görüşlerini küçümsüyor ve reddediyorlardı. Vehhabîler, getirdikleri sert eleştiri ve yorumlarla toplumsal huzura ve iç barışa zarar vermekte, toplumda ayrışmalara sebebiyet vermekteydiler. Kendi dinî görüşlerini ise methediyor, bölge halkının dinî fikirlerini küçümsüyor, dinî tutumlarını ve yapageldikleri ritüellerini -bilhassa kabir ve türbe ziyaretleri, mevlid ve kandil geceleri kutlamaları- kınıyor, ayıplıyor, onları şüpheli hâle getiriyorlardı. Kazakistan'da -özellikle de bağımsızlığını ilan ettiği senelerde- din adamlarının az ve de yetersiz olmalarından faydalanarak Vehhabî gruplar, özellikle de fakir gençleri -kendilerine ve ailelerine para ve maddî yardımlarda bulunularak- kendi ideolojilerine kazandırmışlardır.

Kazakistan'da radikal İslâmî hareketler ve Vehhabîlik; Özbekistan ve Tacikistan'daki kadar etkili olamamıştır. Bunun nedeni, Kazakistan'daki mevcut dinî anlayışın İslâm dininin Sünnîlik boyutundaki Hanefî-Maturidî anlayışın güçlü ve köklü olmasıdır. Vehhabîlik ideolojisinin Kazak halkı arasında hâkim olan İslâm'ın sûfî yönü ile bağdaşmaması, Vehhabîliğin sûfîliği İslâm'ın esaslarına aykırı olarak görmesidir. Yine Kazak halkının din anlayışında millî, tarihî, sosyo-kültürel anlayışının ve köklü geçmişlerinin güçlü olmasıyla değerlendirmek gerekir. Ayrıca Kazakistan'ın, terörün adeta merkezî konumundaki Afganistan'a sınırının olmayışı, coğrafi konum olarak biraz daha aşağıda bulunması, Kazakistan'ın ekonomik durumunun diğer Orta Asya devletlerine göre daha iyi olması ve yeraltı zenginliklerine sahip olması, Rusya ile uyumlu bir siyaset yürütmesi, bu hareketlerin halktan ve de yöneticilerden bir rağbet görmemesi gibi hususlar da etkilidir.

Vehhabîlerin zamanla ülke siyasetine, sosyo-kültürel ve dinî yapısına zarar veren, kamu güvenliğini tehdit eden faaliyetleri gözle görülür hale gelmeye

başlamıştı. Vehhabîler, getirdikleri sert eleştiri ve yorumlarla toplumsal huzura ve iç barışa zarar vermekte, toplumda ayrışmalara sebebiyet vermekteydiler.

Kazakistan idaresi; Kazakistan'ın bölgesel ve millî güvenliği için ciddi bir şekilde tehdit oluşturan Vehhabî tehlikesini ve tehdidini fark etmişti ve onu ortadan kaldırmak için birtakım önemli adımlar atmıştı. Birtakım inceleme sırasında din adamları (vaizler ve imamlar) ülkeden çıkarıldı/kovuldu, Vehhabîlik ideolojisi propaganda yapan, devletin millî güvenliğini tehdit eden, halkın temel ve geleneksel değerleriyle ters düşen ve bunları küçümseyen Vehhabî kurumları (bilhassa medreseler) kapatılmıştı. Ayrıca, yurtdışında dinî eğitim alan Kazakistan vatandaşları kayıt altına alınıp ülkeye girişi ve çıkışı sıkı bir denetime tâbi tutuldu. Kazakistan idaresi Ortadoğu'dan gelen Vehhabî orijinli dinî yardım amaçlı paraları sıkı bir kontrole tâbi tutma, Vehhabî literatürünün/eserlerinin yurt dışından getirilmesini, basımını, çoğaltılmasını, dağıtımını ve satışını yasaklama, bunların basıldığı matbaaları kapatma vb gibi çeşitli tedbirler aldı. Vehhabîler propaganda amaçlı Arapça, Kazakça ve Rusça broşürler bastırıyorlardı. Bu broşürlerin basılmasını, çoğaltılmasını ve dağıtılmasını yasakladı. Açılış belgesi ve lisansı olmayan Vehhabî kurumları kapatıldı.

Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi 2006'da aldığı bir kararla, "din eğitimi kurumlarının yöneticilerinin ve dinî eğitimi-öğretimi sürecinde ülkedeki Hanefî-Mâturidî geleneksel mezhebe uymayan dinî kitapların ve kaynakların kullanılamayacağını" bildirerek başta Vehhabîlik olmak üzere halkın geleneksel, ılımlı din anlayışı ile uyuşmayan ekstremist/aşırı din anlayışlarını ve bunların eserlerini/literatürünü kullanmayı yasaklamıştır.

Kazakistan'da dinî kurumlarda görev yapacak kimselerin, Hanefî-Maturidî inanca sahip olmaları, Kazak halkının geleneksel değerleriyle uyumlu olmaları, demokratik ve ılımlı kişiliğe sahip olmaları gibi şartlar getirildi. Vehhabîlik başta olmak üzere ve diğer radikal dinî gruplara mensup kimselerin camilerde sohbet ve vaaz yapmaları yasaklandı. Yine bu süreç içerisinde Kazakistan halkını dinî konularda bilgilendirici ve eğitici broşürler, kitapçıklar, CD'ler hazırlanarak halka ücretsiz dağıtıldı. Dinî konularda kurumlar arası işbirliğinin artırılması, hac ve umre organizasyonlarının devlet eliyle yapılması, dinî binaların ve tesislerin yapımının daha sıkı bir denetime tâbi tutulması gibi kararlar da alındı. Yine eğitim müfredatında ahlakî, manevî ve kültürel değerlerin geliştirilmesi, geleneksel din eğitimi programlarının günümüz taleplerine uygun olarak hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.

KAYNAKLAR

- Abaşın, Sergey N.: “Orta Asya Köktendinciliğinin Kökenleri Hakkında Birkaç Söz”, **Avrasya Dosyası Dergisi (Rusya Özel Sayısı)**, 2001, c. VI, sayı: 4, ss. 272-282.
- Ahmed Cevdet Paşa: **Tarih-i Cevdet**, (sad. Dünder Günday), c. I-VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994.
- Akdoğan, İsmail: Kalaycı, Rıdvan, “Suudi Arabistan’da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabîlik”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 2014, c. I, sayı: 1, ss. 155-184.
- Altun, Bekir: “Selefilik-Vehhabîlik ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniv. SBE., İstanbul 2015.
- Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yay., 6. Bsk., İstanbul 2006.
- Ataman, Muhittin: “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe”, **Ortadoğu Analiz**, 2009, c. I, sayı: 9, ss. 72-81.
- Bilge, Mustafa: “Dir’iye”, **DİA.**, 1994, IX, ss. 374-375.
- Bodur, Hüsnü Ezber: ”Orta Asya’da Militan İslâmcı Hareketler ve Vahhabilik”, **Dinî Araştırmalar**, 2004, c: VII, sayı: 20, ss. 195-204.

- Botakarayev, Bauyrzhan: “Orta Asya’da Sovyet Dönemi Sonrası İslâmî Hareketler”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Ün. SBE., Kayseri 2018.
- Bozkurt, M. İlyas: “Selefliliğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefî Altyapısı”, Tesam **Akademi Dergisi**, 2016, c. III, sayı: 1, ss. 9-52.
- Bulut, Halil İbrahim: **İslâm Mezhepler Tarihi**, DİB Yay., Ankara 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali: “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzduşümleri: Seleflik Hareketi ve Taliban”, **Orta Asya’da İslâm: Temsilden Fobiye**, (ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı), Ahmet Yesevî Üniversitesi Yay., Ankara 2012, c. III, ss. 1287-1316.
- : “Vehhâbîlik”, **DİA.**, XLII, 2013, ss. 611-615.
- : İhvan’dan **Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik**, Rağbet Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016.
- : “Suud’da Taht Oyunları”, **Derin Tarih**, 2017, sayı: 69, ss. 3-7.
- Cesur, Kerime: “Vehhâbî Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Fıkıh Düşüncesinin Oluşumu”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniv. SBE. İstanbul 2013.

- Cook, Michael: “Muhammed b. Abdülvehhâb”, **DİA**, XXX, 2005, ss.491-492.
- Çağrııcı, Mustafa: “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker”, **DİA**., XI., 1995, ss. 138-141.
- Çapay, Musin: **Kazakistan Tarihi**, Dauir Baspası, Almatı 2007.
- Değirmenci, Değirmenci: “Vehhabi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa’nın Faaliyetleri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı: 49, 2016, ss. 144-158.
- Deniz, Yıldırım: “Ortadoğu’da Vehhabî-Şîî Mücadelesi”, **Tesam Akademi Dergisi**, 2018, c. V, sayı: 1, ss. 63-95.
- Dündar, Muhammed Mücahid: “Vehhabîlikte Tevhid ve Şirk”, Marmara Üniv. SBE., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.
- Ecer, Ahmet Vehbi: **Tarihte Vehhabî Hareketi ve Etkileri**, ASAM Yay., Ankara, 2001.
- Emecen, Feridun: “Abdullah b. Suud”, **DİA**., 1988, ss. 135-136.
- Ersöz, Resul: **Selefilik ve Selefi Tefsir Anlayışı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018.

- Erşahin, Seyfettin: “Bağımsızlık Sonrasında Türkistan Cumhuriyetlerinde Dinî Yapılanma”, **Türk Dünyasının Dinî Meseleleri**, TDV. Yay., Ankara 1998, ss. 25-58.
- : “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ulusal Güvenlik ve Din”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, 2004, c. VII, sayı: 20, ss. 179-194.
- Eyüp Sabri Paşa: **Tarih-i Vehhabîyan (Vehhabîler Tarihi)**, (sad. Süleyman Çelik), Bedir Yay., İstanbul 1992.
- Fığlalı, Ethem Ruhi: **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 12. bsk., İzmir 2004.
- Gümüş, Burak: “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Orta Asya Faaliyetleri”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2010, c. II, sayı: 1, ss. 1- 8.
- Gümüşoğlu, Hasan: “Ehl-i Sünnet, Şia ve Vehhabilik Arasındaki İnanç Farklılıklarının Sosyal Barış Açısından Değerlendirilmesi”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, 2011, c. IV, sayı: 8, ss. 147-172.
- Güner, Selda: **Vehhabi-Suudiler (1744-1819)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.
- İbn Haldun: **Mukaddime I**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., 7. bsk., İstanbul 2011.

- İşcan, Mehmet Zeki: **Selefilik: İslâmi Kökenciliğin Tarihi Temelleri**, Kitap Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2014.
- İyikan, Necati: **Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010**, Hiperlik Yay., İstanbul 2012.
- İzbayrov, A. K.: **Kazakistan'da İslam**, Dauir Baspası, Almatı 2013.
- Kara, Abdülvahab: **Kazakistan ve Kazaklar: Eski Devirlerden Günümüze**, Selenge Yay., İstanbul 2007
- Karpat, Kemal H.: **Türkiye ve Orta Asya**, (çev. Hakan Gür), Timaş Yay., İstanbul 2014.
- Khadylkhan, Gulıya: “Kazakistan’da Üniversite Gençlerinin Dine Yönelimi: N. Gumilyev Ulusal Avrasya Üniversitesi Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Ün. SBE., Konya 2016.
- Khalid, Adeeb: **Komünizmden Sonra İslam: Orta Asya'da Din ve Politika**, (çev. Aslıhan Tekyıldız), Sitare Yay., İstanbul 2011.
- Koca, Ferhat: **İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem: Hanbelî Mezhebi**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

- Kocaoğlu, Canip: “Selefilîğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan’ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt: 6, sayı: 2, 2017, ss. 333-353.
- Komisyon: **Kazakistan’ın Dinle İlgili Devlet Siyaseti**, Kazak Üniversitesi Yayınevi, Almatı 2013.
- Korkmaz, Sıddık: “Teori ve Pratik Açısından Vehhabîliğin Siyasi Yönü”, **Uluslararası I. Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, c. II, ss. 377-390.
- Kubat, Mehmet: **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Kitap Dünyası Yay., 3. bsk., İstanbul, 2017.
- Kurşun, Zekeriya: “Benî Halid”, **DİA.**, 1997, c. XV, ss. 280-281.
- : “Hicaz (Osmanlı Dönemi)”, **DİA**, XVII, ss. 437-439.
- : “Necid”, **DİA**, XXXII, ss. 491-493.
- : “Riyad”, **DİA.**, 2008, XXXV, ss. 139-140.
- : “Suudi Arabistan (Tarih)”, **DİA.**, XXXVII, 2009, ss. 581-584.

- : “Suudiler”, DİA., 2009, XXXVII, s. 584-587.
- : **Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı**, TTK Yay., Ankara 1998.
- Kutlu, Sönmez: “Çağdaş Dinî Hareketler, Vehhabilik, Kadıyanilik, Babilik-Bahailik”, **İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi**, (Ed. Hasan Onat), Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2007.
- Kutluoğlu, Muhammet “İbrahim Paşa, Kavalalı”, **DİA.**, 2000, XXI, ss. 330-333.
Hanefi:
- Küçükaşcı, Mustafa “Medine (Osmanlı Dönemi)”, **DİA.**, 2003, XXVIII, ss. 311-318.
Sabri:
- : “Mekke (Osmanlı Dönemi)”, **DİA.**, 2003, XXVIII, ss. 563-572.
- : “Taif”, **DİA.**, 2010, XXXIX, ss. 443-447.
- Lutskiy, Borisovic: **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi**, (çev. Turan Keskin), Yordam Kitap, İstanbul 2011.
- Mekezhanov, B. U.: **Dinî Ekstremizm Çıkışı, Nedenleri ve Sıkıntıları**, Almatı 2010.

- Muhammed Abdülvehhab: b. **Kitabü't-Tevhid**, (çev. Ahmet İhsan Dündar), Guraba Yay., 4. bsk., İstanbul 2013.
- Muhammed Ebu Zehra: **Mezhepler Tarihi**, (çev. Sıbgatullah Kaya), Çelik Yay., 2. bsk., İstanbul 2018.
- Müminov, Ashirbek: “Şami Damulla ve Sovyet İslam’ının Oluşumundaki Rolü”, (çev. Mederbek Kadyrov), **Uluslararası Toplum Bilimleri Dergisi**, C. VIII, Sayı: 16, ss. 333-350
- Nursapayeva, Saule: “Kazakistan’da Havayolu Ulaşımı ve Turizm”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ün. SBE., İstanbul 2014.
- Öztuna, Yılmaz: **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, c. VI.
- Polat, Kemal: Koç, Bozkurt, “Orta Asya’da Yaşayan Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2013, c. II, sayı:4, ss. 300-334.
- Purtaş, Fırat: “Kazakistan’da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)**, 2006, c. I, sayı: 1, ss. 1-18.

- Rahmetova, G.: “İslam Dolzhen Vozvyshat Cheloveka”, **Kazakhstanskaya Pravda**, 25 Noyabr 2000, ss. 2-6.
- Raymond, Jean: **Vehhabiler’in Ortaya Çıkışı**, (çev. Ramazan Adıbelli), Karahan Yay., Adana 2010.
- Sandybayev, Zhalgas: “Günümüzde Kazakistan’da İslam”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 2014, c. XXII, sayı:1, ss. 215-222.
- Şeker, Fatih Mehmet: **Osmanlılar ve Vehhabilik**, Dergâh Yay., 2. bsk., İstanbul 2016.
- Topaloğlu, Bekir: “Rab”, **DİA.**, XXXIV, 2007, ss. 372-373.
- Topaloğlu, Bekir, Yusuf **İslâm’da İman Esasları**, DİB. Yay., 4. Bsk., Ankara 2018, s. 248.
- Şevki Yavuz, İlyas Çelebi:
- Turan, Ömer: **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu**, Yeni Şafak Gazetesi Yay., İstanbul 2003.
- Turhan, Kerime Cesur: “İlk Dönem Vehhâbî Düşüncesinde İctihadın Konumu ve Fıkıhî Bir Mezhebe Bağlılığın Mânâsı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, c. XXI, sayı: 2, ss. 1323-1354.

- Türkel, Rifat: Vehhabîlik ve Arka Planı: Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne Kadar”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniv. SBE., İzmir, 2013.
- : “Etkileri Açısından Vehhabilik: Suudi Arabistan Dışı Ülkeler Örneği”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2013, c. VI, sayı: 8, ss. 699-718.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, c. IV/1, TTK. Yay., Ankara 1995.
- Ülger, İrfan Kaya: “Orta Asya’da Radikalizm Tehdidi: Gerçek mi? Efsane mi?”, **II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, Bışkek 2008, ss. 441-455.
- Ünlüsoy, Kamile: “Mısır Selefîği ve İhvân-ı Müslimîn’le İlişkisi”, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, c. IX, sayı: 1, 2016, ss.39-75.
- Yaran, Rahmi: “Bid’at”, **DİA.**, VI, 1992, ss. 129-131.
- Yılmaz, Muhammet: “Hicrî İlk Üç Asırda “Şefaât” ile İlgili Âyetlerin Tefsiri”, **Marife: Dini Araştırmalar Dergisi**, 2014, cilt: XIV, sayı: 1, ss. 109-132.
- Yörükan, Yusuf Ziya: **İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi 2**, Ötüken Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2015.

Zengin, Mahmut - “Kazakistan’da Din ve Din Eğitimi”, **Karaelmas Eğitim Bilimleri**
Badagulova, Zhansaya: **Dergisi**, 2017, c. V, sayı: 1, ss. 49-63.

İnternet Kaynakları

<https://www.zakon.kz/4577601-agentstvo-po-delam-religii-rk-kto-takie.html>
<http://theopenasia.net/articles/detail/terakty-v-kazakhstane-khronika-pyati-let/>
https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/ne-tsatskatsya-religioznyimi-262826/
<http://dinislam.kz/news/>
<http://www.madeniet.astana.kz/>
<http://e-islam.kz/ru/qazaqstandagy-islam>
<https://regnum.ru/news/1598478.html>
<https://alifammara.livejournal.com/621697.html>
<https://asar-forum.uk/viewtopic.php?f=44&t=9434>
<https://asarforum.uk/viewtopic.php?t=4937>
<http://fatawa-islamiya.blogspot.com/2016/07/blog-post.html>
<http://salaf.kz/?p=870>
<http://www.almuwahhid.org/makale.php?id=798>
<http://www.almuwahhid.org/makale.php?id=798>
<https://www.heyetnet.org/tr/2016/11/16/davetci-seyh-muhammed-surur-bin-naif-zeynelabidin>
<https://www.qamshy.kz/article/salafyler-qanday-tarmaqtargha-bolingen.html>
<https://365info.kz/2016/07/ispoved-byvshego-zeka-propaganda-vahhabizma>
<http://www.diapazon.kz/aktobe/aktobe-face/83844-teolog-askar-sabdin-v-aktyubinskoy-oblasti-okolo-1000-salafitov-est-radikaly.html>
http://ahlubida.blogspot.com/2015/02/blog-post_20.html
<http://old.muslim.kz/lt/article/1785-salafiler-qandai-tarmaqtarga-bolingen.html>
<http://dinİslâm.kz/news/>
https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/9-teraktov-presecheno-v-kazahstane-s-2013-goda-262367

<https://www.kazpravda.kz/en/news/society/kazakhstani-detained-in-saudi-arabia-for-illegal-preaching-on-internet>
<http://durbi.kz/ilmek/dilmurat-mahamatov/>
<https://sharigat.kz/madkhalitter-sururitter-t-kfitter-degen-kimder/?ln=lat>
<https://azan.kz/kz/maqalat/read/madhalitter-sururitter-tkfitter-degender-kimder-8662>
<https://kriterdergi.com/dosya-iki-kusatma-arasinda-yemen/yemende-medhali-Seleflik>
<https://avim.org.tr/tr/Bulten/kazakistan-da-dini-asirilikcilik-ve-terorizmle-mucadele>
<http://svetislama.com>
<http://fatawa-islamiya.blogspot.com>
<https://toislam.ws>
<http://musulmanin.com>
<https://ar-rad.ru>
www.salafportal.ru
www.ahl-sunna.com
www.taifatul-mansura.com
www.anti-irhab.ru
www.anti-bida.com
www.soliha.com
www.svet-islama.com
www.salaf.kz
www.salaf-tube.com
www.alhadis.ru
www.salaf-forum.ru
www.daura.link
www.asar-forum.uk